

Б. А. ЛАВРЕНЕВ

ДЕНГИЗДАГИЛАР ШАРАФИГА

(3 парда, 7 кўринишли пьеса)

Қатнашувчилар:

- Харитонов — сувости қайиқларини ботирувчи. Қизил Байроқли дивизионнинг командири. Иккинчи ранг капитан, 40 ёшда.
- Шубин — дивизион штабининг начальниги. Учинчи ранг капитан, 35 ёшларда.
- 10 Клобуков — инженер, капитан-лейтенант. Флагмеханик, 30 ёшларда.
- Максимов — биринчи отряд командири, капитан-лейтенант, 29 ёшда.
- Боровский — иккинчи отряднинг командири, капитан-лейтенант, 30 ёшларда.
- Рикало — 101-катернинг командири, старший лейтенант, 27 ёшда.
- Лешев — 113-катернинг командири, старший лейтенант, 36 ёшда.
- Будков — мичман, 50 ёшда.
- Лябинский — биринчи даражали старшина, 26 ёшда.
- Бойко — иккинчи даражали старшина, 27 ёшда.
- 20 Афанасенко — қизил флот радисти, 27 ёшда.
- Харитонова — дивизион командирининг онаси, 62 ёшда.
- Горелова — флот театрининг артисти, 35 ёшда.
- Шабунина — медицина хизматидаги капитан. Боровскийнинг хотини, 29 ёшда.
- Оленька — қизил флотчилар уйининг официантси, 17 ёшда.
- Офицерлар, қизил флотчилар.
- Воқеа дивизион базасидаги флотлардан бирида юз беради.*
- 1943 йилнинг қиш ва баҳор пайтларида.*

Ғафур Ғулом таржимаси

БИРИНЧИ ПАРДА

Биринчи кўриниш

- Қиш кечаси, қуюқ ва паст булутлар флот тўхтаб турган қўрғон устидан тез-тез ўтмоқда. Бир томонда суюқ йирик қор ёғмоқда. Қирғоқнинг бир томонига яшиқлар уюлиб қўйилган. Шу ернинг ўзида қорларга кўмилиб оғир лангар ётипти. Қирғоқдан 5—10 қадам нарида катернинг мачталари оғир чайқалиб турмоқда. Рўпарадаги қирғоқнинг қоя учлари бўрон ичида аста-секин қорайиб бормоқда. Бу қирғоқнинг бир бурчида (олдинги планда) дежурний
- 10 бино. Бу кичкина кўк бўёқ билан бўялган уйча ичида уч киши ўтирипти. Рикало йўл комбинезони кийган. Қорачадан келган ўсиқ қошли, сочлари жингалак стол атрофида ўтириб катта кружкада чой ичмоқда. Максимов — ул ҳам йўл комбинезони кийиб олган, қизариб ёниб турган печканинг олдида ўтириб олиб, печкага аста-секин ўтин ташламоқда. Уткир кўк кўзлари ўтга тикилган. Навбатчи Лябинский олифта йигит, кийиб олган формалари ўзига келишган. Катерлар турган қирғоққа тўда-тўда бўлиб десант группасининг жангчилари чиқиб келадилар. Уларнинг
- 20 кийиб олганлар. Улар яшиқларнинг орқасига ўтиб шамолдан буқиниб ўтира бошлайдилар.

Рикало (аста-секин чой ичиб, хуш овоз билан «Байкал» куйида минғирлаб ўтирипти).

Шайтон олгур денгиз, тўлқинлар гирдоби
Бўрон ва туманлар тубсиз бир бочка
Штурман айғоқ бўл, борар йўлинг бил
Сал бепарволик қилдингми... точка.

- Лябинский й. Кечирасиз, ўртоқ старший лейтенант, бу шеър кимники бўлдикин?
- 30 Рикало. Ҳа, маъқул бўлиб қолдимиз?
Лябинский й. Маъқул бўлгани учун қизиқиб сўра-япман-да.

Рикало. Маъқул бўлган бўлса, бу менинг асарим.
Лябинский й (хўрсиниб). Ҳамма ишингиз ҳам шунақа ўринли бўлиб чиқаверади.

Рикало (бепарво). Урганишдан. (Қўшиқни давом қилдиради.)

Сузамиз зим-зиё совуқ бўронда
Денгизда яшамоқ номаъқул — чакки

Жанубдан шамол бор, шимолники йўқ
Шайтон ўғирлаб кетгандир балки.

Максимов. Балли!.. Шундай қилиб старший лейтенант шайтоннинг олдиғача сузиб борган экан-да. (Оташкурак билан печкадаги ўтларни титиб.) Тозаям ланғиллаб ёнаятти-да.

Лябинский. Иссиқни яхши кўрасиз дейман, ўртоқ капитан-лейтенант.

Максимов. Нега энди албатта иссиқни бўлсин, иссиқни ҳам, совуқни ҳам баббаравар. Ҳаёт қай хилда ҳам бўлмасин, ҳурмат қилавераман, мен уни севаман.

Рикало. Мен ҳам ҳаётни сендай севаман, яхши кўраман. Яхши кўришликка-ку кўраман, аммо ҳарорат 18 даражадан паст бўлмаслиги керак.

Максимов. Бўлмаган гап! Ҳаёт ҳар бир даражада ҳам яхши. Ушани эшитишнинг уддасидан чиқсанг кифоя.

Лябинский. Маъқул гап бўлди, ўртоқ капитан-лейтенант, менга совуқ жуда маъқул. Ўзим лимон билан мурч ўсадиган иссиқ мамлакатда туғилган бўлсам ҳам, қаҳратон қишни маъқул кўраман. Бу худди қора сочли йигит сариқ сочли қизга ошиқ бўлишига ўхшайди. Икки қарама-қарши зид томоннинг бир-бири билан бирлашганидек гап.

Максимов (кулади). Ҳа, ҳа, ҳа, ана бунинг отини диалектика дейдилар.

Рикало. Бу қанақа бўлди, ўртоқ старшина? Сиз бу аҳволни ўз шахсий тажрибангиздан ўтказиб кўрган-мисиз?

Лябинский (зарда билан). Йўғе... ундай эмас. Мен яъни айтганда тамоман теория кишисиман...

Максимов. Масалан, сен ҳозир «Шайтон олгур денгиз...» деган қўшиқни айтдинг, бу албатта ҳазилкашлик қўшиғи эди. Аммо, шундай бўлса ҳам, бир пулга арзимаёди. Денгиз — бу бизнинг ҳаётимиз, сен бунда тасодифий меҳмон эмассан. Ана шуни доимо ёдингда тут ва денгизни ҳурмат қил. Денгиз — бу муҳаббат демак. Улар ҳатто денгизни бир маъшуқа ҳисоблаб, ниқоҳланар эканлар.

Рикало. Уларнинг иши жойида эди. Уларни денгизнинг товуқ шўрваси деса бўлади. Денгиз муҳаббат эмиш. Бизнинг денгизга бўлса, қани бир уйланиб кўрчи. Тишинг-тишингга киришиб музлаб қолади.

Максимов. Беадабгарчиликни йиғиштир! Мен денгизга ҳазилкашлик билан муомала қилишни ёқтир-

майман. Мен ҳали дунёга кўз очиб қарамасданоқ денгизчи бўлганман...

Рикало. Бу қанақа гап бўлди!

Максимов. Менинг отам узоқ денгизларда сузувчи капитан бўлган. 1914 йилда Узоқ Шарқда бир пароходнинг қўмондониди бўлган — онам ҳам у билан бирга сузган, мен шунда унинг қорнида эканман. Янги йилга ўтар кечаси денгизда кета туриб, туғилибман. Отам ҳикоя қилгучи эдики, ўша кеча даҳшатли тўлқин бўлган экан, каттакон кема писта пўчоқдай чайқалиб, тоғдек-тоғдек тўлқинлар пароходнинг устидан ошиб тушар экан. Доям мени энди ердан кўтариб олганда ҳалиги тўлқинлардан биттаси даҳшат билан урилиб каютанинг эшигидан кирибди-ю, чақалоқни, яъни мени Муҳит денгизларининг сувига чўмилтириб кетибди...

Рикало (*суқланиб*). Қиройи туғилиш ана шунақа бўлса. (*Жимжитлик, қирғоқда яшиқлар орқасида ўтирган десант аскарларнинг олдида Будков келади. Бақалоқ, қизил юзли, мошгуруч мўйлабли киши.*)

20 Будков (*буюради*). Становись! Смирно! Қўзғалинг! (*Десантчилар тездан туриб саф бўладилар.*) Вольно! Мен ҳозир бориб, капитан-лейтенантга хабар бериб келаман! (*Навбатчи уйига қараб кета бошлайди. Шу пайтда навбатчи уйида телефон жириглаб қолди.*)

Лябинский (*трубкани олди*). Пристань бўйича навбатчи биринчи даражали старшина Лябинский эшитяпти. Биринчи отряднинг командири деяпсизми?.. У шу ерда... Трубкани бераман. (*Максимовга трубкани бера туриб.*) Штаб начальниги.

30 Максимов. Капитан-лейтенант Максимов тинглаяпти... Шундай. Десантчилар пирсда тайёр. Учинчи ранг капитан... Йўлга чиқишларини тўхтатиб туриш керак дейсизми?.. Афв этасиз. Бу кимнинг буйруғи?.. Шундайми... Тушунарли. Ҳурмат қилишга қиламан. Аммо, комдивнинг 20.00 минутда «Лангарлар кўтарилсин» деган буйруғи бор... Тушунаман... Аммо, буйруқни ўзгартишни ҳам комдивнинг ўзидан олишим керак... Дуруст сиз у билан келишинг. Агар яна 10 минутдан сўнг буйруқнинг ўзгаргани тўғрисида комдивнинг тасдиғи бўлмаса, мен денгизга чиқишга мажбурман... Шундай, нима ҳам қилардинг. Қимга, қандай қўшилишаман, аммо, аксини бажаришга мажбурман. Хайрли кеч. (*Трубкани илади.*)

Рикало. Нима жанжал. Нима тўполон?

Максимов. Штаб начальнигига обу ҳаво ноқу-

лайроқ кўринибди шекилли... Болаларнинг оёққиналаридан нам ўтмасин деяпти. Гамхўрликни қаранг-у...

Рикало. Шунинг ўзгинасига ваҳимами? Бундан минг баттар об-ҳаволарда ҳам юрганмиз-ку.

Максимов. Мен ҳеч тушунолмаيمان, биз кимни тарбиялашимиз керак? Азамат денгизчиларними ёки жони бўш саъваларними? *(Эшикда Будков кўринади.)*

Будков. Киришга ижозат беринг, ўртоқ капитан-лейтенант.

Максимов. Қиринг, Семён Васильевич обу ҳаво нотинчроқ кўринади-а?..

Будков. Жуда ҳам маъкул обу ҳаво бўлиб турибди-да, ўртоқ капитан-лейтенант.

Максимов. Хўш, нима дейсиз? Сизнингча денгизга чиқаверса бўладими?

Будков. Э, бўлмаса-чи... Айни ҳузур-ҳаловатни ўзгинаси-ку. Ёшларнинг тўла тажриба олишларини айтмай-сизми?

Максимов. Бу гапларни эшитиш кишига ёқади. Десантчилар тайёрми?

Будков. Так точно, тап-тайёр. Саф тортиб турибдилар.

Максимов. Ўртоқ Лябинский! Агар мени қайтадан телефонга чақириб қолсалар, чиқиб кетди, деб айтиб қўйинг.

Лябинский. Есть! Айтиб қўйиш.

Максимов *(капюшонни кияди)*. Қўзғалдик. *(Будков, Максимов, Рикало чиқиб кетдилар.)*

Будков *(команда беради)*. Смирно!

Максимов *(қаторга яқинлашиб)*. Салом ўртоқлар!

Десантчилар. Салом сизга, ўртоқ капитан-лейтенант!

Максимов. Вольно! *(Қаторнинг олдидан ўтиб, текшира бошлайди.)*

Навбатчи хонасида яна телефон жиринглаб қолди.

Лябинский. Пристань навбатчиси жавоб берапти... Ижозат беринг айтишга. Ҳозиргина қўзғалиб кетдилар... Бир озгина кечикдингиз... Худди шундай... *(Трубкани илади)*. Бўлмасам-чи. Бизнинг капитан-лейтенантни қувлаб бўпсан. Унинг жуда илдам характери бор. *(Печкадан папирос ёндириб, стулга ўтиради. Китобни очиб ўқишга чўмди.)*

Максимов *(қирғоқдан)*. Ўртоқ Мичман, нега Бой-

ко бушлатнинг ўзгинасида? Устидан киядиган пахталиги қани?

Б о й к о. Ижозат беринг, ўртоқ капитан-лейтенант... Бўйнимга тўғри келмаган пахталик тегиб қолган экан. Қопга ўхшаб шалвираб қолди. Қисқартиб олишга қўлим тегмади.

М а к с и м о в. Биринчидан, мен сизга сўзлаш учун жавоб берганим йўқ. Иккинчидан, бўлмағур гапни айтаяпсиз. Қисқартиб олиш учун етарли вақт бор эди. Де-
10 мак, сиз ялқовлик қилгансиз. Бўйимга тўғри келмади эмиш... Пахталик деган сўз бу парадда кийиладиган мундир эмас. Сиз базмга кетаётганингиз ҳам йўқ... Енгини қайтариб, ўралиброқ кийиб, устидан камарни маҳкам боғласангиз кифоя... ўртоқ Мичман. Буни бугунги юришдан олиб қолинг!

Б о й к о. Совқотаётганим йўқ-ку.

М а к с и м о в. Гап қайтарманг! Иккинчи даражали старшина бўла туриб, ҳали ҳам интизом билан чиқиша олмайсиз. Сизга бир неча қайта амримга итоат қилишнингизни таъкидлаганман. Денгизда ушук уриб қўяди-
20 да, фойда ўрнига бемаънилик бўлади. Таълим вақтидаги бепарволик. Жанг вақтида ўлим билан баробар сафдан чиқинг ва қолинг!

Б о й к о (*хафа*). Есть қолиш. (*Сафдан чиқади, дежур уйига қараб кета бошлайди.*)

М а к с и м о в. Ўртоқ Мичман, сиз ҳам тайёргарлик вақтидаги қилган бепарволигингиз учун, бу таъкидимни қабул қилиб қўйинг. Бундан буён одамларни менга тақдим қилган вақтингизда бугунгига ўхшаш сафдан
30 чиқадиغان воқеалар юз бермасин! Тушундингизми?

Б у д к о в. Тушундим, ўртоқ капитан-лейтенант.

М а к с и м о в. Қани, одамларни ўтқизинг!

Б у д к о в. Направо. Шагом арш! (*Десантчиларни олиб кетади. Максимов билан Рикало уларнинг изидан борадилар. Ишлаётган моторларнинг овози эшитилади. Дежур уйида Лябинский бошини китобдан кўтариб, овозга қулоқ солади.*)

Л я б и н с к и й. Ана энди ҳақиқатан йўлга чиқади-ган бўлдилар. (*Пауза.*) Аммо жин урган кеча бўпти-да.
40 Ҳа, ҳийла қийналишади-да. (*Эшикни очиб Бойко кириб келади.*) Хўш бу кимнинг турқ-таровати бўлди.

Б о й к о (*жаҳл билан*). Чекишга ҳеч нима борми?

Л я б и н с к и й. Арзимаган гап экан-ку, марҳамат, қарз олиб туринг. (*Халгани узатди.*) Хўш, нега мунча қовоқ-димоғ тушган. Безгак тутган балиққа ўхшайсан?

Бойко. Бе... қўйсанг-чи, бўлди-е, бундан кейин, иккинчи отрядга кўчиришларини сўрайман.

Лябинский. Нима, нима... қулоғимга янглиш кирдими?

Бойко. Дарҳақиқат, бу нима деган гап экан? Шу ҳам турмуш бўлдими? Нима иш қилсанг, йўқ унақа эмас вассалом... Иккинчи отрядда бўлса, капитан-лейтенант Боровский, ана у киройи командир. Қараб кўзинг тўймайди... Бир оз гуноҳ қилиб қўйдингми, бақириб олиб, андак сўкади-ю, зарра ҳам ранжитишни билмайди. Ўзи ҳам шод, у билан ишлаган одамлар ҳам хурсанд. Бизники бўлса, уккидай шумшайиб юради. Бир сиқикқа олиб қўйганда ҳаром ўлгани жой тополмай қоласан. Унда кишилар билан самимий муомала йўқ.

Лябинский. Валақлаб бўлдиларми? Ҳали мен, шунчалик доно одамга тамаки қарз бериб ўтирибманми?.. Буёққа бер-е...

Бойко. Хўш, хўш...

Лябинский. Хўш, хўш. Холангга бориб хўш-хўшла-е, якка хўжалик. Бизнинг капитан-лейтенантнинг ким эканлигини хўп таниб қўя қолибсану. У топширилган вазифаларни мустаҳкам бажарилишини талаб қилади. Балки сен у келиб сен билан яримтани ичишини хоҳласан, умидингни узиб қўявер, у — офицер, у сенга оғайинчалиш эмас, кетгинг келган бўлса, туёгингни шиқиллат! Сенга ўхшаган денгизчининг боридан йўғию, очидан — тўқи. Халтачани буёққа чўз-э...

Бойко. Писанда қилма, ма. Ол кераги йўқ, ўлиб қолмасман. (Эшикни зарда билан ёпиб, чиқиб кетади.)

Лябинский. Буни қаранг-а... у кишига какаони эрта билан каравотининг тепасига ўзи олиб бориб берадиган командир керак экан, лапашанг.

Қирғоқ чекасидан команда эшитилади. «Отдать кормовие!» Шу пайтда моторларнинг овози қаттиқроқ эшитилади. Катерларнинг мачталари — тиргаклари қирғоқдан узоқлашадилар. Қоронғуликка кириб кетадилар.

Ана энди чинакам жўнаб кетдилар. (Яна китобга тутинади.) Хўп ёзилган экан-да. (Овоз чиқариб ўқийди.) Кеча лим-лиму ва сарв дарахтларнинг муаттар ҳидлари билан тўлиқ тўлин ой мовий денгиз устида порламоқда... Мана бу сўзларни қаранг-а. Қўл билан силаб кўрса бўлғудай ёзилган. Худди шундай кечаларни кўп ўтказганман. Севганинг билан қўлтиқлашиб, Ботум парки орқали уйингга қайтаётибсан, сарв ёғочларининг

хушбўй ҳидлари қалбга оқади. (Ашула.) Қандай кетаётганларига бир қараб қўйсаммикин-а... (Чиқади.)

Қирғоқда тез-тез юриб келаётган бир кишининг шарпаси кўринадди. Устида чарм пўстин, оёғида буғу терисидан этик, офицерларга хос формали қулоқчин, унинг орқасидан узун бўйли бир шарпа, устида шинель, оёғида шивит валенкаси. Булар Шабунинга билан Боровский.

10 Ш а б у н и н а (қирғоққа югуриб). Кечикдик дедим-ку. Албатта кечикдим. Чакки бўлди-да, қўрқди деб ўйлашлари ҳам мумкин. Мен сенга айтдим-ку, ахир Саша, кетиб қолишади деб. Сен жўрттага қилгандай ҳадеб чўзавердинг.

Б о р о в с к и й. Тўппа-тўғри, жўрттага чўздим.

Ш а б у н и н а. Ҳазиллашаётганинг йўқми?

20 Б о р о в с к и й. Ҳаёлимга ҳам келтирмайман... Мен шу йўл билан сени бу тентакликдан сақлаб қолмоқчи бўлдим. Сен ахир денгизда бўлаётган ҳодисаларни аниқ кўриб турибсан-ку. Мен Шубиндан комдивга денгизнинг нотинч аҳволини айтиб, бу кечиқиб юришнинг қолдирилишини ҳам сўраб эдим. У менинг гапимни маъқул ҳам топди... Ҳатто...

Ш а б у н и н а. Бироқ қарасангизки, Максимов жўнаб қолибди.

30 Б о р о в с к и й. Ҳар кимнинг бошбоғи ўз қўлида. Борис учун ҳаммавақт ҳам денгиз тиззасидан келади. У ҳар қачон одамлар тўғрисида ўйлаб ҳам ўтирмайди. Денгизда бўлаётган ҳодисаларни тасаввур қилаяпсанми! Катерларнинг аҳволи қалай бўларкин? Одамлар сўнгакига етгунча ивиб ҳаммаси яхлаб қолади. Шу ташвиш — машаққатнинг ичига энди сен суқилиб юришингни нима ҳожати бор?

Ш а б у н и н а. Мен ахир овқатдан ясалган мўрт бир нарса эмас, балки дивизионнинг врачлари аталган кишиман. Мен ҳеч бўлмаса, бирор гал шу тўполон ҳавода бориб ва бу қийинчиликлар одамларга қандай таъсир қилганини кўришни истаган эдим.

40 Б о р о в с к и й. Емонликни англамоқ учун врач бўлиш керак эмас. Борис бекордан-бекорга командани ҳолдан тойдирмоқда... Сенинг ҳам инвалид бўлиб қолишингнинг ҳеч қанақа ҳожати йўқ.

Ш а б у н и н а (пауза). Баъзан мен сенга ҳеч тушунолмайман, Саша.

Б о р о в с к и й. Бу ерда тушунмайдиган нима бор экан? Менга сенинг саломатлигинг бари бир эмас.

Ш а б у н и н а. Таажжуб, бир сидирға ҳафталаб мен

борманми-йўқманми бепарвойи фалак юрасан... ва тусатдан... кўпинча мен ортиқ сен учун йўқ бўлиб кетганман шекилли деган фикрга келаман.

Боровский й. Тағин ўша, хотинча бачкана гаплар. Узинг биласан-ку уруш. Аввалгидек осойишта умр учун, аввалгидай бизнинг астойдил жондан чиққан иссиқ суҳбатларимиз учун заррача ҳам вақт йўқ. Мен бўлсам бошим билан жавобгар бўлган ишлар билан бандман... ва сен ҳам шундай, ҳиссиётнинг фурсати эмас.

Шабунина. Агар сенинг бошқалар учун ҳам вақтинг бўлмаганини билганимда эди, бу гапларга тушунган бўлар эдим... ахир, ҳислар ҳам топилади-ку!

Боровский й. Женя! Обивателчилик, бу нима деган тор шахсиятпарастлик. Сен мени битта-яримтадан рашк қиялсанми?

Шабунина. Гап унда эмас... Менинг учун сени абадий йўқотини жуда катта қайғу бўлар эди. Қошки эди у аламга чидаб бериш учун менинг азаматлигим етолса... Мени афв эт! Менинг учун энг ўнғайсизлик шундан иборатки, сен мен билан ҳали алоқани узмай туриб, бошқа эрмаклар қидирасан... мен бундай қалбакиликни севмайман.

Боровский й. Сен қандай қалбакиликни кўриб қўя қолдинг? Бизнинг ҳозирги ҳаётимиз урушдан илгаригига ўшшамаганлигимиз, шуми? Ушанда мен ким эдим? Юзлаб шалвираб юрган шуҳратсиз бир лейтенант холос... Уруш мени камолатга етказди, олдинга қараб итарди, йўқ юқорига қараб кўтарди. Албатта тасодифий эмас. Истеъдодим ва меҳнатим ҳақлари билан мен олдинги қатордаги командирлардан бўлиб қолдим. Мана уч орденим бор, босиб ўтган жанговар йўлим ҳам ёмон эмас. Мен энди шу кифоя деб, шу обрўда тўхтаб ҳам қолмоқчи эмасман. Сендан яширмайман. Совет Иттифоқи Қаҳрамони деган улуғ номни олиш учун курашаман. Албатта! Мен бу мақсадимга етаман. Мен ҳозир ҳам шу жиҳатдан анча кўзга илиниб қолган кишилардан бириман. Мени танийдилар, менинг тўғримда гапирадилар, ёзадилар... агарда ақлли, гўзал, талантли бир хотин менга эътибор қилса, наҳотки мен унга бўри қарагандай қарасам. Сен турмуш қанчалик ўзгариб кетганлигини тушунмайсан. Наҳотки мен унга бўри қарагандай қарасам.

Шабунина. Мен бу гапларнинг ҳаммасини тушунаман, Саша. Мабодо сен мenden ажралиб кетгудай бўлсанг, мени этагимга ёпишиб олади деб ўйламай қўя қол. Обивателчилик эмиш... малол келадиган таъна,

мен унчалик шахсиятпарастлардан эмасман, мен кўриб турибман, сен мендан ажралиб кетмайсан, аммо бошқачароқ бир нарсани аъло кўрасан. Хотин! бу ўнғай-да. Бу ахир оғир юришлардан сўнг тайёрлаб қўйилган бир пиёлагина қайноқ кофе... ювиб, дазмолланган оппоққина ёқа... Тоза уй, тинчгина истироҳат мулоҳазалари...

Боровский (унинг сўзини бўлиб). Женя! Менга бунақа суҳбатлар ёқмайди.

10 Шабунина. Хўп. Ҳозир тамом қиламиз. Битта гап холос... Сен кейинги вақтларда бир ўзингни икки кўриб иккилаб юрадиган киши бўлиб қолганингни биласанми?

Боровский. Тушунтир-чи.

Шабунина. Гарчанд ундан кўпроқ бегоналашиб қолган бўлсанг ҳамки, аввалгидайсан. Аммо одамлар ўртасига чиққанда-чи ўйнайсан...

Боровский. Уйнайман? Қимни?

20 Шабунина. Хаёлингга сақлаб юрган қаҳрамонлик ролни, яъни ҳали қўлингга кирмаган Совет Иттифоқи Қаҳрамони капитан-лейтенант Боровскийлик роли... ўзинг айтдинг-ку, ахир. «Анча кўзга илганиб қолган» кишилардан бирисисан. (Эркалаб.) Шу гапни нимага айтдинг-а, Саша? Бу жуда даҳшатли гап-ку.

Боровский. Нега даҳшатли?

Шабунина. Сен ўз хаёлларинг билан шу даража маст бўлиб қолибсанки, ҳозирдан бошлаб бутун феълү атворингни шу хаёлга бўйсундираяпсан...

30 Боровский. Киши ўзининг катта мақсадига етиш учун бутун иродасини шунга жалб қиладиган бўлса, бу ёмон эмишми?

Шабунина. Сенинг учун... Албатта! Сен кейинги вақтда жуда ҳам ўзгарибсан. Аммо яхшилик томонга эмас. Сени таниб бўлмайди. Билолмайманки, сенинг бу мақсадинг олижаноб бир мақсадми... ёхуд (куюниб) иккинчи бошқа бир мақсад учун йўлдаги бир восита бўлиш учунми...

Боровский. Бошқа сўз билан айтганда, мени мартабапараст демоқчисан-да.

40 Шабунина. Мен ҳали бу гапни айтганимча йўқ. Боровский. Суҳбатлашиб бўлдик! Баракалла, раҳмат, кўриб турибман, сен бугун сулҳи саломга келадиган эмассан. Хайрли кеч (Зарда билан айланиб кета бошлайди.)

Шабунина (орқасидан югуриб). Саша!.. Йўқ, кетиб қолди. Оббо, мен бу гапларда хато қилган бўл-

сам-а... Агарда... (Қирғоққа Қлобуков чиқиб қолди. У сиртдан қараганда, тўладан келган, бошқа ўз иши билан буткул машғул бўлган одамлар каби паришонхотир, тез-тез гапирадиган киши. Шабунина уни кўриб қолиб, дарров унинг олдига боради.) Андрюша.

Қлобуков (аланглаб). Бу сизмисиз, Женья?..

Шабунина. Мен, мен, Андрюша, жуда яхши бўлди-я, келиб қолганингиз яхши бўлди.

Қлобуков (таажжуб билан). Хўш, нима учун менинг келганим яхши бўлди?

Шабунина (ўзини тутиб). Ҳа, энди шунчаки жуда яхши бўлди. Мен дарё-денгизни бир томоша қилай деб чиққан эдим. Тўсатдан бир ўзим зерикиб ичим пишиб кетди.

Қлобуков. Сиз билан кимдир бор эди шекилли?

Шабунина. Саша бор эди. У кетди... Балки шунинг учундирми, бирданига зерикиб кетдим. (Сўзни буриб.) Сиз ўзингиз нима қилиб гангиб юрибсиз?

Қлобуков. Мен ҳаммавақт диққатим ошиб, жаҳлим чиқиб кетса, шунақа айланиб юришни яхши кўраман.

Шабунина. Жаҳлим чиққан дедингизми? Қимдан жаҳлингиз чиқди?

Қлобуков. Бюрократлардан... Ҳа, шунақа, ахир ўзингиз ўйлангиз-а, икки ойдан буён битта тешикни пармала олмай юрибман...

Шабунина. У қанақа тешик?

Қлобуков. Ўзингиз танангизга ўйлаб кўринг. Тажрибадан ўтказиш учун янги бир лаганнынг намунасини юборган эдилар. Бу конструкция мен билан офтобда қатиқ ичишган оғайниларимдан бириники эди. Ижодий нуқтаи назардан жуда маъқул нарса бўлиши керак эди. Яна шунини мен тажриба қилолмай юрибман. Катернинг тагидан диаметри бир дюйм келадиган бир тешик пармалашим керак. Ана шунга ижозат олиш учун энг камини ўнлаб шу ишга алоқадор баланд-паст муассасаларга мурожаат қилиш керак. Ҳа, бу мурожаат нимага керак десангиз, шу кичкина тешикни пармалаш тасдиқ қилинган чертёждан ташқарига чиқиш бўлармиш. Шайтонлар, ҳар куни мияларига ўша эски тушунчалар, эски нормалар айланиб келаверади. Ё тавбае... Гўёки булар наҳот подшоҳнинг амри билан яшайдиган кишиларнинг ўзгинаси... Зеҳни паст тўмтоқлар...

Шабунина. Шунинг учун мунчалик ҳаяжоннинг нима кераги бор?

К л о б у к о в. Хўш, мабодо сизга битта кўричакни операция қилиш учун олий медицина Советидан ижозат олиш керак десалар, ҳаяжонланмас эдингизми? Қорнини ёриш одамзотнинг тасдиқ қилган чертёжини бузади, десалар нима дердингиз?» Сизга бу лагнинг қанчалик яхши эканлиги маълумми? Ахир бу асбоб штурман бечораларнинг қанчадан-қанча вақтларини, нервларини сақлаб қолишлиги маълумми? Ана холос: биттагина тешикни пармалаш мумкин эмас эмиш. Шу

10 ҳам гап бўлдим... Узимнинг киргизган таклифимни айтмайсизми, икки йилдан буён шу таклифимни ўтказолмай юрибман. Бу таклиф бўйича бакаут ўрнига шамшоддан қилинган дейдвуд бирикмалар қўйилиши керак.

Ш а б у н и н а. Нимадан қилинган деддингиз?

К л о б у к о в. Шамшоддан... Наҳотки шуни билмасангиз, жуда ажойиб дарахт-да.

Ш а б у н и н а (*гапни бошқа ёққа бурмоқчи бўлиб*). Тўлқин яна кучайиб кетди, а. Фикрингизча, бирор фалокат бўлмасмикин?

20

К л о б у к о в. Нима ваядан фалокат бўлар экан? Бизнинг катерлар истаган обу ҳавода жин урган даражада бардош беради, денгизни муз қоплаган бўлса, демоқчисиз? Ушанда шароитга қараб, чунончи катернинг тезлигига, музнинг қайси бурчакдан келиб урилишига, ўша муз парчанинг катта-кичиклиги, қанчалик қаттиқлигига... масалан, биз формулага қарайлик...

Ш а б у н и н а. Андрияша, сиз менга математикасиз жавоб беролмайсизми? Мен ахир сиздан одамларча, дўстлар, ўртоқлар тўғрисида сўраяпман, сиз бўлса, нуқул формула...

30

К л о б у к о в (*довдираб*). Афв этинг, мен математически ўйлашга ўрганиб қолганман... Александр ҳам улар билан бирга кетганми?

Ш а б у н и н а. Йўқ, шундоқ бўронда денгизга чиқиш маъқул эмас деди-ю, чиқмади.

К л о б у к о в. Жуда ҳақли. (*Пауза. Навбатчи уйига Лябинский қайтиб келди. Китоб ўқий бошлади.*)

Ш а б у н и н а. Андрияша, ростини айтинг, бир ўртоқ бўлиш сифати билан Александр тўғрисида нима фикрлар айта оласиз?

40

К л о б у к о в. Нима эди?

Ш а б у н и н а. Шунчаки сўрадим-да, балки ўз эри тўғрисида ўртоқлари қандай фикрда эканликларини хотини билмоқчидир. Чунончи, сизга Александр тўғрисида

аттестация ёзишга тўғри келса, нималар деб ёзар эдингиз?

К л о б у к о в. Жуда ҳам мақтар эдим... Олдинги қатордаги яхши командирлардан... Ботир, жонажон мураббий, бир ўринда тиниб турмайдиган... ишчан... деб ёзардим. Бонқа нима дердим.

Ш а б у н и н а. Бу унинг яхши томонлари. Хўш, камчиликлари тўғрисида-чи?

К л о б у к о в. Нима десам экан? Баъзида ҳаддан ташқари ўзбилармонлик кўрсатмоқчи бўлади-ю, бу жуда ҳам унчалик ўйлаганча эмас... Ҳаммавақт ҳам техникани қадрлайвермайди...

Ш а б у н и н а. Бироқ, бу гапларнинг ҳаммаси, бир командирга берилаётган аттестация... Хўш, бир ўртоқ бўлиш сифати билан қандай баҳо берасиз деяпман.

К л о б у к о в. Мунча сиз мени сўроқ қилиб қолдингиз? Нима бўларди, бир ўртоқ бўлиш сифати билан ҳам ёмон эмас.

Ш а б у н и н а. Ёмон эмаснинг ўзи холосми?

К л о б у к о в. Баъзида ўжарроқ ҳам бўлади. Бизнинг ҳаётда бунинг унча аҳамияти йўқ. Зарарсиз, ҳеч ким ҳеч кимнинг қадоғини босмайди. Қўпинча ҳаракатларида кенглик кўрсатмоқчи бўлади.

Ш а б у н и н а (кулиб). Раҳмат, Андрюша, сал ёзилдим, анча хурсанд қилдингиз.

Қирғоққа бир-бирлари билан сўзлашиб Харитонов билан Шубин чиқиб келади. Харитонов — озгин, дароз, катта бурунли киши. Шубин — дум-думалоқ, мунтазам, майдақадам киши.

Ш у б и н. У мутлақо ўзсўзлик ўжар одам. Мана кўриб турибсиз-ку энди жўнаб бўпти... 10 минутгина ортиқ-чароқ кутиб туриши мумкин эди-ку, ахир. Бунчалик ўжарликнинг нима ҳам маъноси бор экан? Одамларнинг ва катерларнинг саломатлигини мақсадсиз равишда тавakkал билан ташвишга солиб қўйиш нима зарур экан. Бу ахир бирор жанговар юриш бўлмаса, ниҳоят таълим учун бўлаётган гап. Бундан ташқари ахир...

Х а р и т о н о в. Тўхтанг! Қим бу ердаги?

К л о б у к о в. Мен, ўртоқ иккинчи ранг капитан... Ҳам капитан Шабунина.

Х а р и т о н о в. Ит изғимайдиган шу пайтда бу ерда нима қилиб юрибсизлар?

Ш а б у н и н а. Бир айланиб сайр қилгани чиққан эдик. Йўл-йўлакай Андрюша Николаевич лаглар ва дейдвуд бирикмалар тўғрисида лекция ўқиб келар эди.

Х а р и т о н о в (заҳарханда билан). Ўҳҳў, бу жуда

маъқул, нима дейсиз? Еш хотинларни қизиқтириш учун, жин ургур, гапга чечан суҳбатдошнинг топилиб қолганини қаранг. (*Шубинга қараб.*) Шундай қилиб, сиз бу юриш жанговар юриш эмас дедингизми? Қани бўлмаса, мен бир билиб қўяй-чи. Уруш вақтида умуман жангга алоқасиз юришлар ҳам бўладими? Лаббай? Урушиб туриб, ўқиб-ўқиб туриб уруш деганлар. Обу ҳаво деган нарса сиз билан ади-бади айтишиб ўтирмайди. Ехуд сизнинг ишонган бирорта дуойингиз борми? Шу дуони 10 ўқиб, осмонга юмшоқ шабада чақириб олиш мумкин бўладими. Лаббай?

Ш у б и н. Биров, ўртоқ иккинчи ранг капитан, ҳатто Боровскийдай жасур тажрибали командир ҳам бу об-ҳавода денгизга чиқмоқлик мақсадга тўғри келмаслиги тўғрисидаги ўз шубҳасини менга айтган эди. Мен ҳам унинг фикрини маъқул топиб буйруқни ўзгартиришга ижозат берган эдим.

Х а р и т о н о в. Лаббай? Дуруст, Боровский ишчан офицер, фикри равшан, фаҳми ўткир, эҳтиёткор, аниқ 20 ишлайди. Аммо урушда ҳар хили керак бўлади. Эҳтиёткорлик ҳам, таваккалчилик ҳам, агар менга бирорта жуда эҳтиёткорлик билан ўтказилиши лозим бўлган худди аптекадаги хронометрдай аниқ бирор операция — юриш лозим бўлиб қолса, унда бу ишга Боровскийни юбораман. Аммо, буни тескарисича тўсатдан душмanning кал бошига ўтирадиган олий бир операция лозим бўлса, бу ишга Максимовдан ҳам маъқулроқ йигитни қидириб тополмайсан, лаббай? Ва у билан муомала қилишни билиш керак. У ғоятда худписанд ўжар, бир 30 сўзлик, аччиғи тез. У денгизга чиқиш тўғрисидаги буйруқни ўзгартирилишини гўё унинг тажрибаларига ишончсизлик билан қараш деб тушуниши мумкин... Боровскийга бўлса, қолиш тўғрисида ижозат бериб чакки қилибсиз. Ҳадеб осойишта ҳаётга тарғиб қилавериш ҳам керак эмас. Қўйинг, майли, у ҳам жасурликка маъқул таваккалларга ўргансин. Тушундингизми?

Ш у б и н (*совуққина*). Ҳа, шундай.

Х а р и т о н о в. Сиз менинг гапларимдан унчалик ранжиманг, мен сизни чимчилаш пайида ҳам эмасман. 40 Ехуд штаб бошлиғи бўлган кишини мирзабоши қилиб қўйиш сиёсатини ҳам тутмайман, аммо келинг, командирларни тарбия қилишда ҳар иккаламиз бирлашган нуқтаи назар тайин қилиб қўяйлик. Кетдик. (*Шубинга қараб.*) Агар совқотмаган бўлсаларинг, шоирларга хос командирлик дарсини давом қилдиришларинг мумкин.

К л о б у к о в. Михаил Михайлович, индинга байрам эканлиги ёдингиздан чиққани йўқми?

Х а р и т о н о в. Лаббай? Тагин қанақа байрам?

К л о б у к о в. Ана холос. Индинга ахир сизнинг туғилган кунингиз-ку, 40 дан ошиқ деб бурунга чертишингизни нима ҳожати бор.

Х а р и т о н о в. Дарвоқе, қирқинчи меридиан (чизиги)дан ўтганлиги учун бурунга чертилиб турган бир вақтда бу байрам унчалик аҳамиятли бўлмаса керак.

К л о б у к о в. Йўқ, биз байрам қилиш учун тайёрланмоқдамиз.

Х а р и т о н о в. Фақат шовқин-сурон бўлмасин. Агар осойишталик бўлса, кечқурунроқ уйга йиғиламиз, ўшанда ҳам онамнинг ҳурмати учун кампирни хафа қилгим келмайди... Ҳа, дарвоқе, флагмеханик... Яхшиям ёдимга тушириб қолди. Менинг сизда иккита зарур ишим бор. Шунинг учун ҳам ноилож сизни капитан Шабунинадан ажратиб оламан.

К л о б у к о в. Есть!

Х а р и т о н о в. Хайрли кеч, ўртоқ Шабунина.

Ш а б у н и н а. Хайрли кеч.

К л о б у к о в. Хайр, Женя.

Ш а б у н и н а. Ҳалиги ажойиб дарахтнинг исми нима эди? Шамшод? Энди эсимдан чиқмайди. (Харитонов, Шубин, Клобуков кетадилар. Шабунина навбатчи уйига юради.)

Л я б и н с к и й (китобдан бошини кўтаради. Қўллари уни уқалаб, завқ билан ўқийди). «Оҳ, унинг тошдан бўлган милклари орасида яшамоқ қандай оғир. Мен ўламан... Бутун умидлар тамом. Оҳ Дония-ания». (Оддий овози билан.) Ана китобни ҳам туширдик. айтганча, яхши китоб тамом бўлиб қолмаса-да ўқийверсанг-ўқийверсанг. (Шабунина кириб келади.)

Ш а б у н и н а. Салом. Оқшомлари муборак.

Л я б и н с к и й (ўридан туриб). Салом, ўртоқ капитан. (Табуреткани суриб.) Қани ўтиринг, ўртоқ капитан.

Ш а б у н и н а. Раҳмат. Мени телефонда бир минутликкина ишим бор эди. Қандай иссиқ-а? Йўқ, шошиб турибман. (Трубкани олади.) Бу базоваями? Ноль ўтиз... ўртоқ Мурский?.. Ҳа, мен... мен... қолдим, хайр... ҳа, ҳа, денгизга чиқолмадим, қолдим... уйда бўламан... Бирор зарур ҳодиса юз бериб қолса, телефон билан чақирарсиз... Ярим кечага борганда Полухинга бир поршок кардий азул бериб қўйиш ёдингизда бўлсин...

Хайр... (*Трубкини илади, Шубинга.*) Шундай қилиб, ҳар галгидай ҳали ҳам китоб ўқиб ўтирибсизми? Уртоқ Лябинский, китобни ўқияпсиз?

Л я б и н с к и й. Пушкиннинг «Тош меҳмон»ини ўқидим, ўртоқ капитан. Бу гал бешинчи марта ўқишим, ана шундай ёза олишни урдасидан чиқиш керак-да. Старший лейтенант Рикало ҳам яхшигина шеърлар ёзиб юради-ку, аммо бунга етишга йўл бўлсин.

10 Ш а б у н и н а (*илжайиб*). Сиз ўзингиз ҳам шеърлар ёзиб турасизми?

Л я б и н с к и й (*уялиб*). Урушгача тимдалаб юрар эдим. Аммо менда сўзлар эркин эмас, бир-бировига чаплашиб кетади. Маълумотим тўлиқсиз. Урушдан кейин бирор олий ўқув юртига кириб ўқисам деган орзум бор.

Ш а б у н и н а. Хўп бўлмаса, орзуйингизга етинг. Ҳозирча бахтингиз ёр бўлиб навбатчиликни давом қилдинг.

20 Л я б и н с к и й. Сиз ҳам яхшилаб истироҳат қилинг, ўртоқ капитан. (*Шабунина чиқиб кетади.*) Аммо кўп яхши одамохун хотин-да. Қимни бўлмасин, икки оғиз ширин сўзи билан ийдиреди. Латофатлик феъли бор. Бунга ўзига ўхшаган эр бўлиши керак эди. Шамолга муҳова бўлгандай, шунга тушиб қолган экан-да. Эри бўлса, ким кўринган билан дайдийди. (*Пауза.*) Дайдийверсин-чи, ўзи ҳам ахир жазосини еб қолар.

П а р д а

ИККИНЧИ ПАРДА

Биринчи кўриниш

- 30 *Харитоновнинг туғилган кунини. Стол атрофига унинг дўстлари ва шогирдлари йиғилган. Уртада Харитоновнинг онаси — Софья Петровна. У ҳам ўғлига ўхшаган озғин, бурни катта, қўли очиқ хотин. Унинг атрофида Харитонов, Максимов, Клобуков, Шабунина, Лешев, Гориловалар бор. Горилова — қора сочли чиройли хотин. У билан бир қаторда ўтирган Боровский ундан кўзини олмайди. Шабунина Максимов билан Клобуков ўртасида ўтирибди. Бугун у офицер формасида эмас. Уйин-кулги. Очиқ эшикдан иккинчи хона ҳам кўриниб турибди. Деворга ёпиштирилиб ясалган тахта супача. Ҳар хил рангли ёстиқлар ташланган. Деворда адмирал Нахимовнинг катта портрети. Лешев — «Макаровский» нусхада айри соқол қўйган. У тикка туриб, қадаҳ кўтармоқда.*

Лешев. Мен қирқ ёшли гўдакнинг (*Харитоновни*

кўрсатиб) волидаи меҳрибони Софья Петровнаинг мўъжизадай ҳунармандлик билан пиширган шу қуштилиларини еб тўёлмаётиман. Оғзимга солсам, эриб кетаяпти. Ноилож таъбимдан чиқазиб шу шеърни айтишга мажбурман:

Кўлда доим супраю ўқлоғидир
Жиззаси болу уни молёғидир.

Зеҳни бор одам керак бўлса ўзи ёд олиб олар. Яъни демоқчиманки, яшасин ҳаммамизнинг умумий онамиз бўлган Софьяхоним!

Софья П. (*кулади*). Ҳой йигит ўлмагур Юрка, умумий она деганинг нима деганинг? Шунинг ичида сен ҳам бормисан? Мен бўйрадай соқолли шу турқу тароватни қачон туға қолибман. (*Кулги*.)

Лешев. Чакки кетманг, она, чакки кетманг. Ҳаётда ўтган бахтли минутларни ёддан чиқазиш яхши эмас. Сиз мени худди шу туришимча бирваракай соқол билан туққансиз. (*Кулги*.) Ҳозирги масала қуштили устида бораётимди. Яъни шу қуштилиларни курсиллаб турган қилиб пишира олган қадрдон онамиз Софьяхонимнинг саломатликларига қадаҳни кўтаришларингизни сўрайман. (*Кулги, қадаҳлар уриштирилади*.)

Софья П. Эрмак қилиб қол, тентак, майли. Лекин ҳақиқатни ўйлаганда, сизлар билан бирга туриб, бирга яшаб шундоқ ўрганишиб қолибманки, бир нафас кўрмасам ичагим узилади. Ҳаммаларингиз ўз боламдай бўлиб қолибсизлар.

Лешев. Алоҳал бўйнингизга олдингиз. Ҳа, майли. Иқрор деган нарса, кеч бўлса ҳам бўлаверади. Энди биродарлар концерт программасини тузиш учун нариги уйга бир нафас йўқолиб тураман. Ижозат берасизлар.

Горилова. Жуда ҳам ёқимтой хушчақчақ йигитда. Соқол қўйгани учун бува деб чақирса ҳам бўлаверади.

Максимов. Тўғри, у бизга савдо флотидан ўтган. У ерда сув транспортининг газетасига муҳаррирлик қилар эди. Кечаси билан босмахонада айланишавериб ҳаммаёғи бўёққа ботар эди. Башарасини кўриб бўлмас эди. Босмахонадан тўғри чиқиб келиб қўлини оппоқ сочиққа артиб расво қилар эди. Алоҳал сочиқ чидамагандан кейин сочиқ ўрнига соқол қўйди-ю қутулди.

Горилова. Ҳазилингизни қўйинг. (*Пауза*.) Уйлаб қарасам, уруш деган нарса одамларни туб-тубидан ўзгартириб юборар экан. Мана энди муҳаррир. Дунёда

бундан ҳам тинч иш йўқдир. Бир қарабсизки, денгизчи... командир...

Х а р и т о н о в. Командир бўлганда ҳам қанақа денг. Лешевни ҳарбий ишни ўзига касб қилиб олган бир талай командирларга алишмайман. Лаббай? Чидамли, вазмин, айтганингни қиладиган, немисга ёпишдими, този итдай уни қўлидан тирик ажратиб олиб бўлмайди. (Ганни бошқа ёққа буриб.) Кеча спектакль ўйинларингизни жуда ҳам истироҳат билан томоша қилдим, Елена Васильевна. Жуда жонли ва асабий ўйнадингиз.

Г о р и л о в а. Чинданми? Маъқул бўлдимиз? Шу ролни ўзим ҳам севаман. Бу ролда муваффақиятли ўйнашимнинг яна бир сабаби, шу воқеалар ўз бошимдан ўтганлиги бўлса керак, деб ўйлайман. Ҳар ҳолда бутун умримда эсимдан чиқмайдиган воқеалар бошимдан ўтган.

Х а р и т о н о в. Дарвоқе, немиснинг қўлидан қанақа қилиб ичқиниб чиқа олдингиз?

Г о р и л о в а. Толе экан-да. Бутун труппадан фақат 20 уч кишигина қутулиб, ўзимизникиларга қўшила олдик. Биз поездга ўтирганимизда шарққа борадиган темир йўли қирқиб қўйилган эди. Кечкурунга бориб қандайдир бир ярим станцияда тўхтадик. Ҳаммамиз поезддан тушдик. Яёв кета бошладик. Кеч қоронғу бўлгани учун йўловчилар ҳар томонга тўзғиган, мен ҳам йўлдошларимдан ажралиб ёлғиз қолган эдим. Якка ёлғиз ўрмон ичида яккаоёқ йўлдан кета бошладим. Кетаётиману, қўрққанимдан юрагим худди мендан олдин кетаётганга ўхшайди. Ярим кечага борганда, рўпарадан немисларнинг автоколоннаси чиқиб қолди. Усиб ётган шох-шаббалар ичига кириб яширинишга мажбур бўлдим. Совуқ, қоронғу... қалтираяпман. Машиналар бўлса, қоп-қора илондай буғланиб келаяпти. Овози ҳам чиқмайди. Биттаси тўхтади ва ичидан бир немис ирғиб тушди. Тўппатўғри мен яширинган шохларга қараб кела бошлади...

Х а р и т о н о в. Келинг, қўйинг, ўйламанг, Елена Васильевна. Оғир, жуда оғир.

Г о р и л о в а (унга қулоқ ҳам солмай давом қилади). Келди-да нима учундир билмайман, худди бошимнинг тепасидаги шохларни синдира бошлади. Мен бўлсам, ерга қапишиб кетганман. Ич-ичимдан айтаман: «Оҳ, азизим, туғишганим, мени шуларнинг қўлига топширма, қутқаз»,— дейман. Немис синдирган шохларнинг учи шаппатилагандай шит-шит юзимга урилади... Эрта билан ўрмонда ўзимизнинг разведкачиларга йў-

лиқиб қолдим. Ана энди уёғини қўяверасиз, нима қилганимни ўзим ҳам билмайман. Бир йиғлайман, бир хоҳлайман, ўзимизнинг отлиқларни ўпаман... Ролни ўйнаганимда ҳам ҳаммавақт ўша ўрмондаги бир кеча ёдимда туради. *(Қўли билан кўзини яширади.)*

Ғафур Ғулом грузин шоири Г. Леонидзе билан. Тбилиси. 1960 йил.

Софья Петровна. Сизнинг олдингида мен бўлганимда чидаб туrolмасдим, шохларнинг ичидан шартта чиқардим, қуруқ қўлим билан бўлса ҳам немисни бўғиб ўлдирардим.

Харитонов. Акангнинг онаси. Ботир онам бор-да. *(Эшикда Лешев кўринади.)*

Лешев. Диққат ўртоқлар! Кечамизнинг асосий масаласига ўтаман. Концертимизни бошлаймиз. Биринчи номеримизда соли консерваториясининг солистларидан машҳур от ўғриси Гаврило ўзининг бирдан-бир қайтариб бўлмайдиган хунари билан иштирок қилади. Марҳамат, ана ўзлари. *(Йўл бўшатади. Қари соли гримида Рикало чиқади. Қўлида гитара.)*

Горилова. Баракалла, баракалла, гўзал, фоятда гўзал.

Лешев. Томошабин ўртоқлар. Халойиққа тинчликни сақлашларини таклиф қиламан. Санъаткоримиз ҳам-

ма истеъдод эгаларига ўхшаш чалажинни... Гаврило, саҳнага марҳамат. *(Рикало супачага бориб ўтиради.)*

Ш а б у н и н а. Йўқ, у ерда ўтирманг, кўринмас экансиз, бери ўтиринг.

Л е ш е в. Гаврило, сиз ўзингизнинг муборак афт-башарангиз билан томошабинларни асир қилиб олдингиз. Улар сизнинг овозингиз билан баробар чуқур фикрларга тўлган турқ-тароватингизни ҳам кўришмоқчи. Хоп-ля. *(Гул қўйилган баланд столчани қўйиб беради.)*

10 Хоп-ля...

Р и к а л о *(столчага чиқиб ўтиради)*. Классик машқлардан бўлсинми, замонавий машқлардан бўлсинми?

Ш а б у н и н а. Классик машқлардан бўлсин.

Л е ш е в. Демак, «Ҳе чевали-чевали, лачали» бўлар экан-да. *(Рикало гитарани чертиб, лўлича «Қари эрим, золим эрим»ни чалиб кетди. Жимжитлик. Горилова берилиб тингламоқда. Боровский Гориллованинг Рикалога берилиб тинглашига ғашилик қилади. Асабийлик билан портсигарни олиб чекади. Портсигарни ўйнайди.)*

20 С о ф ь я П. Жим, жим бўлсаларинг-чи. *(Рикало ашула айтиб бўлди. Чапақлар.)*

Г о р и л о в а *(қизгин)*. Ажойиб овозингиз бор экан. Ажойиб усул билан айтар экансиз. Шунчалик бўлар деб ўйламаган эдим.

Ш а б у н и н а. Раҳмат, Миша. Сиз менинг кўнглимдагини топиб айтдингиз.

Р и к а л о *(кулиб)*. Кўнглимиз яқин-да, Женя.

30 Г о р и л о в а. Чин айтаяпман. Санъаткорлик касби бўлган кишиларникидай ҳақиқий чинакам лўли услубида хатосиз куйладингиз. Қаердан ўргангансиз?

Р и к а л о. Менинг ўзгинам лўлилардан бўламан.

Г о р и л о в а. Қандай қилиб?

40 Р и к а л о. Жуда оддий. Ростини айтсам, узоқ йиллар ўтиб десаммикин... Озгин, увадаларга ўранган бир лўлибачча эдим. Кўчкин карвонда яшардим. Арава тагида тонг отдирардим. Шаҳардан анча четда сойлар лабида. Қўнимсиз, қуванда. Шаҳарда бўлса, аҳён-аҳён-да бульварларда ўйнаб, одамлардан бир мири тилаш учун ўйин тушар эдим. Лўлилар урф-одатини назарга олганда, мен ёшлигимданоқ бузилган бола эдим. Кечқурунлар кўчадан қочиб бориб темир йўлга чиқиб ўткинчи поездларни томоша қилишни севардим. Лўлилар қабиласига бу тўғрида ўйлаш ман қилинса ҳам ўйлай-верардим. Уйлардим... ўйлардим... Бу поездлар қаёққа чопиб кетаётибди? Бу одамлар қаёққа бораптилар?

Одамларнинг ўзи ким? Уйлаган сарим яна кўпроқ поездга ишқибозлигим ортарди. Иложим қурирди.

Лешев. Қочиб қолдингми?

Рикало. Қочиб қолдим. (Кулади.)

Горилова. Тўсатдан қанақа қилиб денгизчи бўлиб қолдингиз?

Рикало. Бу гап ҳали кейин келади. Аввалига болалар уйи. Фабзауч ва бошқалар дегандай умр текин ўтди... Денгизчи дейсизми? Ростини айтсам, бу ишга қон тортди. Денгизчи деган сўз ҳам лўли дегандай. Қўним йўқ, кўчиб юради.

Шабунина. Миша, тагин бирор нарса куйлаб беринг.

Рикало. Бир оз туриб, хотиротлардан тўлқинланиб кетдим.

Лешев. Гаврило, ролдан чиқманг, давом эттиринг.

Харитонов. Менга қара, Гаврило, куйлашга-ку яхши куйлайсан, аммо ўтирган жойингни қара! Тасодифий бир ҳодиса бўлиб қолса, қанақа бўлади? Шу чолворинг билан катерга қараб чопаверасанми? Қийим-бошларинг шу ердами?

Рикало. Шундай-ку, ўртоқ комдив. Мен бугун инвалид ҳисобланаман. Катерим қуригани қўйилган, флагмеханик қандайдир ярасига малҳам қўярмиш. Эртага тайёр бўлади, деяпти. Эртага сувга туширилса мумкин эмиш.

Қлобуков. Бир соат ҳам илгари тузатиш мумкин эмас... Масала шундан иборатки, чап томондаги моторининг тўртинчи цилиндрининг устидаги қопқоқчаси атрофидаги...

Лешев. Андрюша, Андрюша. Бу хилдаги техникани аниқликларни заказной почта билан «Денгиз ахбороти» журнаliga юбор.

Қлобуков (жаҳлланиб). Бу нима деган гап, ахир? Бу хилдаги тўнғизликка ҳеч ақлим етмайди. Техникани ҳурмат қилишга бир оз ўрганиш керак. Техникасиз қаерга ҳам бора олардингиз?

Лешев. Тўғри айтасан, Андрюша, тўғри. Олам биносининг киндиги техника. Сен шу тўғрида бир илмий иш ёзиб тур. Унғача биз бир танца тушиб олайлик. Қани йигитлар муҳтарам хонимлардан битта-битта ўғирланглар-чи. (Иккинчи хонага чиқиб кетади.)

Харитонов. Евгения Сергеевна, ижозат берасизми? Чинини айтсам, бугун сизни ҳеч таниб бўлмайди. Сизни ҳадеб медицина хизмати капитани формасида кў-

риб юравериб, кўзим чиниқиб қолган экан. Сиз шунақа чиройлик эдингизми? Қизил юзлар, шахло кўзлар... Боровский, сиз бу хазинани эҳтиёт қилинг. (*Шабунинани етаклаб кетади. Боровский Гориловани таклиф қилмоқчи эди, ундан илгари Максимов эгаллаб қўяди.*)

Максимов. Елена Васильевна, мумкинми?

Горилова. Жоним билан. (*Максимов Гориловани етаклаб кетади. Горилова кета туриб, қовоғи тушган Боровскийга қараб кетади. Иккинчи уйда патефон овози.*)

10 Рикало. Софья Петровна, қани юринг. Бизнинг булардан қаеримиз кам?

Софья П. Нима бало деяпсиз, уятсиз? Бугун ўғлимга қирқ ёш тўлиб турган бўлсин-да, ман танца тушиб юрайми? Вақтида ўйнаб олганман. Энди қаридим.

Рикало. Мен ҳам ўша эски от ўғрисиман. Иккаламиз узукка кўз солгандай жуда пар бўламиз-да.

Софья П. Нарн тур! Турқи бузуқ тентак.

Рикало. Софья Петровна! Тизза чўкиб сўрайман.

20 (*Тиз чўкади.*)

Софья П. Тур, тур. Бу нима аҳмоқлик? Хўб бўпти. Қўндирдинг. Оёғимни босиб олмасанг бўлгани. (*Рикало билан Софья чиқиб кетади. Боровский билан Клобуков қолади.*)

Клобуков. Иккита бева қолибмиз... Хотин киши ўрнига мен сени таклиф қилиб қўя қолай.

30 Боровский (*бирданига қўполланиб*). Уддасидан чиқолмайсан номард. Сен эркак эмас, хотинларнинг холаси, қизларнинг аммасисан. (*Клобуков ҳайрон бўлиб, бориб супада ёнбошлайди. Асабийлик билан папирос чека бошлайди. Максимов киради. Горилованинг сумкасини олиб кетмоқчи эди.*)

Максимов. Александр, сен нима қилиб бу ерда ёнбошлаб ётибсан? (*Эътиборсиз кета бошлайди.*)

Боровский (*папиросини ирғитиб*). Тўхта!

Максимов. Нима?

40 Боровский (*унга яқинлаша бориб*). Сен шуни яхши билиб қўй. Бир оғиз гап, қисқаси, йўлда турма!
Менинг сузаётган йўлимда халақит берма!

Максимов (*осойишта*). Ўзи нима гап, нима деяпсан?

Боровский. Ўзинг билган гап... Чеккага чиқ! Бўлмаса, каттакон жанг бўлади.

Максимов. Елена Васильевна тўғрисида гапираяпсанми?

Боровский й. Демак, тушунибсан, вассалом, нуқта.

Максимов (*пауза*). Энди аниқланди. Менга қара. Хоҳлаганингча сузавер. Сенинг йўлинг мени заррача ҳам қизиқтирмайди. Мияннга ўйиб ёзиб қўйгинки, ўзингга буюрсин, менинг севганим бошқа. Лекин нима бўлса бўлару, мени жанг билан қўрқитма! Белинг узилиб кетади.

Боровский й. Урушасанми?

Максимов (*гизгигжлатиб*). Немислар билан урушишдан қўлим бўшамаяпти. Кўринган энтак-тентак билан урушаверишдан манфаат кўрмайман. Тушундингми?

Боровский й. Кўзингга қараб юр. Упкангни ичингга тушириб қўяман. Пушаймон бўласан.

Максимов. Тега кўрма. Чертишингга бўлмаса мушт ейсан. Лекин андиша қиламан.

Боровский й. Синаб кўр-чи.

Максимов. Синаб ўтирмайман... Модомики, сен шунақа аҳмоқ экансан, ўртоқчиликни узиб қўя қолайлик. Уддасидан чиққанингча тентакланиб юравер. Ақлинг кирганда чақирарсан. (*Кета бошлайди.*)

Боровский й (*унинг орқасидан*). Яхши! (*Столга бориб, қадаҳни тўлдириб ича бошлайди. Қўшни хонадан Горилова чиқади. У томондан Рикалонинг «Менинг гулханим» деган ашуласи эшитилади.*)

Горилова. Вой худойим-е. Бир секундгина бўлса ҳам сени ёлғиз учратиб бўларми экан. (*Қўлини унинг елкасига ташлайди.*) Нега қовоғинг солиқ?

Боровский й. Менимча, сен мен билан бўлишни унча ҳам истаганинг йўқ, шекилли.

Горилова. Шу гапни айтгани уялмайсанми, Алик? Эсингни едингми? Ҳадеб битта сен билан танца тушавераманми? Одамларнинг кўзи бизда бўлиб қолмайди-ми? Ҳа, бўпти. Ажинингни ёз. (*Боровскийнинг юзини кафти билан силайди.*) Мана бундоқ қил!

Боровский й. Эҳтиёт бўл, битта-яримта кириб қолади.

Горилова. Қирмайди, ҳаммаси ашула эшитиш билан банд. Бу лўлининг ҳақиқатан ажойиб, одамни эли-тадиган овози бор экан, эшитяпсанми? (*Нариги уйдан*

«Куни эртага, ким бўлса ҳам менинг азизим

Қалбим ярасига малҳам қўяжак».

деган қўшиқ эшитилади.) Бугун келасанми, Алик?

Боровский й. Мен ахир ёлғиз эмасман-ку.

Горилова. Биламан, нима қилайки, ахир сенсиз туролмайман... Севаман, севаман! Шунни ҳам айтиб қўяйки, азизим, бу бекинмачоқ ўйинини тамом қилиш вақти етди. Женя билан гаплаш, ҳамма гапнинг ростини унга айт, мен ёлғонни ҳам, қаллобликни ҳам ёмон кўраман. Модомики, севгандан кейин тоза ва мағрур севишни истайман.

Боровский й. Сирни очиш учун шошиш керак эмас. Аста-секин гаплашиш керак.

- 10 Горилова. Бу гапнинг тўғри, азизим, албатта мен тушунаман. Менга ҳам, Женяга ҳам қийин. Аммо чорасиз, айтиш зарур. Ўзимни ҳадеб ўғри мушукдай ҳис қилаверишни ёмон кўраман. Бу аҳволда на сени ва на ўзимни кўнгилдагидай ҳурмат қилолмаган бўламан.

Боровский й. (асабий). Хўш, нима демоқчи бўласан? Ҳозироқ шартта бориб ҳамма сирни очиб ташлаб қўя қолайми?

- Горилова. Аччиғланма, Алик. Мен сени мажбур ҳам қилмайман. Шоширмайман ҳам. Аммо ҳаяжонланаман. Тушунасан-ку ўзинг... Мен бу муҳаббатга имоним билан ишонаман. Бироқ бизнинг икки орада бўлган бу муносабатларимиз жўнгина, арзонгина ошиқ-маъшуқалик бўлиб қолмасин дейман. Бу муҳаббат менинг учун ҳамма нарсадан аъло, мен ёлғизликдан, етимликдан чарчадим. Тинкам толди, менда ахир на қариндош, на уруғ ва на сендан бошқа бирор яқин киши. Ўзинг яхши биласанки, мен бу муҳаббатни ўзлаштиргунча ўз ҳиссиётим билан талай муддат олишдим. Қарасамки, мен ожиз эканман... Сен менинг учун энди ҳамма нарса
- 30 бўлиб қолдинг, қани битта чинини айт! Мени севасанми? Севасанми?

Боровский й. Лена! Бу қанақа савол ахир?

Горилова. Кечир... Бироқ бугун кечқурун албатта келасан. Женяни уйигача кузатиб қўй-да, кейин кел. Сен ахир баҳона топа оласан-ку. Ҳаммавақт ҳам тўсатдан кемага кетдим деб чиқишинг мумкин-ку. Мен сени кутаман. Биз ҳамма гапни гаплашамиз. Келасан-а?

Боровский й. Келаман. (Эркалаб.) Бугун сен айнақса яхшисан, Лена.

- 40 Горилова. Бу фақат сенинг учун. Мен сенинг учун гўзал, бахтли ва саховатли бўлишни истайман, азизим! (У Боровскийга ёпишиб боради. Эшик очилади. Шабунина кўринади. У ихтиёрсиз бир қадам олдинга қўяди. Яна ўзини тутиб, орқасига оёқ учи билан қайтади.)

Боровский й. Бас! Битта-яримта кўриб қолади.

Горилова. Мен сен билан бирга бўлганда, ҳеч кимдан қўрқмайман. Юр танца тушамиз. (Боровскийни етаклаб олиб кетади. Йккинчи хона эшиги олдида бу томонга келаётган Шабунина Рикало билан учрашиб қолади. Шабунинанинг ҳолида ҳаяжонли шодлик бор. У қаҳқаҳа солади.)

Шабунина. Ҳа, ҳа, ҳа... Сиз менинг бошимни ҳам айлантириб юбордингиз, Миша, келинг, бир нафас ўтирайлик. (Супачага ўтирадилар.)

Рикало. Сизга нима бўлди, Женя? Гўё гулдай очилиб кетибсиз?

Шабунина. Шундайми? Жуда яхши бўлипти-да, жуда яхши. Бунинг отини нима деб айтадилар, Миша? Биласизми? Бунинг отини хотинликнинг ёзи дейилади. Бу муддат одатдагига қараганда хуррамроқ бўлади. Қайноқ, булутсиз, бекулфат, аммо жуда ҳам қисқа бу хотинликнинг ёзи. (Овозида қайғу.) Шод ва хуррам ўтиши керак шу қисқа муддат. Сиз бугун, Миша, ўз ёшлигингиз тўғрисида ажойиб ҳикоялар қилиб бердингиз. Сиз ўзингиз ўз тақдирингиз шунчалар ажойиб бўлишлигини илгаридан ўйлаганмидингиз, Миша?

Рикало. Албатта ўйлаганман. Умуман мен ўйлашни яхши кўраман.

Шабунина. Нималар тўғрисида кўпроқ ўйлайсиз? Менинг тўғримда бирор гал ўйлаб кўрганмисиз?

Рикало. Жуда кўп ўйлаганман.

Шабунина. Хўш, қани, нималарни ўйлагансиз? (Пауза.) Миша, гапни уёқ-буёққа бурмасдан рост гапни айтинг-чи. Сиз мени яхши кўриб қолганингиз йўқми?

Рикало (илжайиб). Шу гапни юзма-юз айтаяврайми? Яхши кўриб қолганинг йўқми деб сўрадингизми? Жиндаккина!

Шабунина. Атиги жиндаккинами? Ҳа, майли шу яхши. Шу жиндаккинада тураверинг. Сиз ҳайрон қолманг, ҳозир менинг қандайдир бир шўхлигим тутиб турибди. Ҳамманинг ҳам бошини айлантиргим келаяпти. Бу яхши иш эмас-а? Майли, шундоқ қилиб жиндаккина севаман денг?

Рикало. Бу гапни тушунтиришим қийин бўлаяпти, Женя! Яъни сиз яхши, мулойим табиатли, хушхулқ бир хотинсиз. Ишончли дўст, содиқ ўртоқсиз. Сиз бир чўдек кишининг қалбини ўртайсиз. Ундан ташқари сиз рус қизисиз. Сизда рус ерининг покизалиги ва тиниқлиги бор. Бу замин учун мен курашмоқдаман. Бунинг учун ҳаммамиз курашмоқдамиз... Ҳалигина сиз менинг тақдирим тўғрисида гапирдингиз-да, ажойиб тақдир

дедингиз, балли, тўғри. Хўш, шу тақдирни менга ким тақдим қилди? Бизнинг кўчкин лўли оиласида янги туғилган чақалоқларнинг бешигига саодатли тақдир совғаси келадиган на фаришта, на малоика йўқ эди-ку. Бу тақдирни мен ўзимга ўз қўлим билан яратиб олдим. Бу ишда менга руснинг ери кўмаклашди. Қани энди шу тупроққа биров дахл қилиб кўрсин-чи, жонидан тўйган одам дахл қилади.

10 Ш а б у н и н а. Сиз дуруст одамсиз, Миша. *(Пауза.)* Қелинг уни қўйинг, буни қўйинг-чи. Қлобуков мени яхши кўриб қолмаганмикан, Андрюша.

Р и к а л о *(хохолаб)*. Ким? Андрюшами? Сиз нимасиз. Сиз ахир математикада бирор формула эмассиз-ку. Интеграл логарифма ҳам эмассиз-ку...

Ш а б у н и н а. Унинг шаънига бу гапингиз қаттиқ, ёмон.

Р и к а л о. Йўғе, азбаройи худо йўқ. Мен Андрюшани астойдил ҳурмат қиламан. У шўрлик ҳалол, заҳматкаш. У кемаларни жўжалари, ўзини курк товуқ деб ўйлайди. Кемаларнинг бирор ерига ўқ тегиб тешилиб қолса, кўзидан ёш ўрнига қонлар оқизиб тузатади. Агар у уйланса, байрам кунлари хотинини томоша қилдириш, овутиш керак бўлиб қолса, бирдан-бир эрмаклари ҳисоб масалаларини чиқариш бўлса керак. Ҳадсиз-ҳисобсиз анализлар, катта-кичик. *(Қўшни хонадан Максимов, Харитонов, Қлобуков, Боровский, Горилова, Лешевлар чиқиб қолдилар.)*

30 Х а р и т о н о в. Хўш дегандан кейин, ўртоқлар, етарли даражада ўйнашиб-кулишиб ҳам олдик. Энди ишга навбат келди. Менга бўлган шунчалик муҳаббат ва эҳтиромларинг учун жонимдан миннатдорман. Бу менга жуда қиммат. Бир талай яхши гаплар гапирилди. Энди сўнгги хайрлашиш қадаҳини кўтарайлик ва бошланиши каби мажлисимизнинг охирини ҳам яхши сўзлар билан тугатайлик. Боровский!

Б о р о в с к и й. Мен.

40 Х а р и т о н о в. Нима учундир сиз бугун ҳеч нима демadingиз? Аммо гапга чечансиз. Демак, охирги сўз сизга берилади. Қани бирорта оташин гаплардан гапириб ташланг-чи.

Б о р о в с к и й. Хўп бўлади, ўртоқ иккинчи ранг капитан. *(Қадаҳни кўтаради.)* Нима тўғрисида гапирсамикин. *(Пауза.)* Қелинлар шараф учун ичайлик. Балли, бизнинг офицерларга хос жанговар шараф учун. Жангчининг шарафи ажойиб нарсадир, ўртоқлар. Жа-

ҳонда жасоратдан қийин ва улуғ нарса йўқдир. Бу жасорат учун одамлар жанг майдонида сариқ илондай судралиб юрадилар, аммо ғалаба нурлари билан порлаган кўкда учиш озгина одамларга насиб бўлади. Ана шунинг ўзини бир ўйлаб кўрилса кифоя. Ер юзиде лочин бўлиб яшаш ва ўлгандан сўнг қўшиқларда қолиш яхши. Жуда яхши. Аммо лочин бўлиш осон эмас. Шараф бу тантиқ нарса, унинг орқасидан ўжарлик билан муттасил қувиш, унинг ялтироқ қанотларидан удда билан ушлаб олиш, унинг камалакдай ранго-ранг фазилатларини ҳеч кимга бермай ўзингда сақлай билиш — мана гап қаерда. Шарафки сеникими, ўлмайсан деган сўз. Мен-ку ўламан, аммо исмим яшайди. Мен буни тушунаман. Қани, шараф учун!

Максимов. Бўлмағур гап.

Харитонов. Нима деяпсан?

Боровский. Бироқ...

Максимов. Бўлмағур гап деяпман. Зарарли валдираш, деяпман. Шахсий шараф орқасидан қувлаш бизнинг ишимиз эмас. Бизни шунинг учун туғиб, ўстириб, тарбиялаган эмаслар. Шараф меники эмас. Ҳамманики, умумники, сен ишингни қил! Немис лаънатиларни титиб ташла! Қим урушяпти. Петровми ёки Ивановми? Менинг нима ишим бор. Биз ҳаммамиз кучимизни бир ерга йиғайлик, бутун халқ душманнынг кулини кўкка совурайлик. Кейин ўзи ажратиб олади. Қим қаҳрамону, ким кўрқоқ? Қим лочину, ким товуқ.

Клобуков (ўрнидан ирғиб туриб). Йўқ, йўқ, сен нима деб валақладинг, Александр, қулоққа ҳам бошқачароқ кирди? Қанақа шараф? Қанақа ўлим билмаслик, менинг тўғримда қўшиқ айтадими, айтмайдими, менинг нима ишим бор. Менга зарури шуки, мана худди шу тобда мени дўстлар, қизил флотчилар астойдил кўнгилларида чиқариб «сенга ишонамиз, сен дуруст одамсан, сенинг қўлингга иш бериб, натижасини кутса бўлади», десинлар — мана менинг шарафим.

Шабунина. Тўғри, маъқул гапирдингиз, Андрюша.

Боровский. Ҳамма менинг гапимга қаршими? Сен-чи, бобо?

Лешев (финғиллаб). Мен ҳам қарши...

Харитонов. Қани бирпас тўхтаглар-чи, модомики ўртада икки хил фикр чиқиб қолди. Мен ҳам бир оғиз гап ташлаб қўяй: фикримча, гап бир ерга келиб тўхтади. Шараф масаласи, хўш ўзи нима дегани? Офицерларга хос шараф дегани нима дегани? Қани бир

- ақлли одамнинг сўзига қулоқ солайлик. Русларнинг азиз бир ватанпарварининг сўзига бир қулоқ солайлик. Ана ўзига қаранглар. (*Нахимовнинг суратини кўрсатади.*) Биз денгизчиларнинг Павел Степановичдан бошқа яқинроқ муаллимимиз йўқ. Синоп жангидан кейин энг яқин дўстлари ва шогирдлари ўлмас шараф билан уни қутлагани келганда, у нима депти денг, мен ўзимнинг шахсий шарафим билан мақтанмайман, мен энг олдин Россиянинг шарафи ва менинг жонажон флотим шарафини ўйлайман, модомики мен флотни ўз жонимдан ажратиб ташлолмайман, ўзимни шу флотнинг кичкинагина бир бўлакчаси деб ўйлайман. Демак, рус флотининг шарафи — менинг шарафим демак. Ана Нахимов шундай ўйлар экан, аммо дуруст ўйлар экан. Шахсий шараф биз учун буюртирилиб қўйилган эмас. Бироқ, бир гапда сиз Боровский, юзингизга тикка айтаман, ёлгон гапирдингиз. Шарафни тузоқ қўйиб тутиш керак эмас. Садоқатли меҳнат орқали қозониш керак. Ана шундагина шарафнинг ҳам шарафи ортади. (*Бокални ичади.*)
- 20 Ш а б у н и н а. Шу гапингиз учун юзингиздан битта ўптирасизми, Михаил Михайлович?
Х а р и т о в (*довдираб*). Нима деяпсиз, ўртоқ Шабунина? Шу солдат башарасини-я?
Ш а б у н и н а. Худди ўзи (*Упади*).
С о ф ь я П. (*эшикдан киради*). Ҳой сен, комдив ўғил, нега бемаҳалдан-бемаҳал бединлик қилаяпсан. Старшина пакет олиб келди, ма.
Х а р и т о в (*пакетни олади*). Қаердан экан?
30 (*Очади*.) Ҳа, ҳа... Она, старшина кетиб қолгани йўқми?
С о ф ь я П е т р о в н а. Йўқ, тўхтаб тур, деб айтдим. Сенинг саломатлигингга бир рюмкагина ича қолсин деб бердим.
Х а р и т о в. Она, бу нима қилганинг? Менинг шахсий составимни нега ичирасан? Баракалла. Чиқиб айт. Шубинга айтгинки, ўн минутдан кейин бораман. (*Софья Петровна чиқиб кетади.*) Ўртоқлар! Уй-ўйларингга ва хизматларингизга тарқалинглар! Капитан-лейтенант Максимов билан Боровский қолсин. (*Боровский, Харитонов, Максимовдан бошқалар чиқиб кетадилар.*) Ўртоқ отряд командирлари! Масалага қулоқ солинглар. Авиациямиз денгизда немисларнинг катта сувости кемасини кўриб қолган. 288-квадратда. Ҳар икковингизнинг отрядларингиз соат уч ноль-нолда йўлга чиқиши керак. Қидириб топилсин, ҳужум қилинсин, йў-

қотилсин ва ботирилсин, қидиришни олиб борганда ҳар икки отряд айрим-айрим ҳолда эркин ҳаракат қилсин. Қайси отряд душманни топса, қўшнисини ёнига чақириб бирлашсин ва бирликда ҳаракат қилсин. Сувости кемаси қочиб кетмаслиги керак. Масала тушунарлими?

Боровский й. Тушундик, ўртоқ иккинчи ранг капитан.

Харитонов. Мукаммал маълумотни штаб бошлигидан оласиз. Қани ҳаракатга бошланг!

Максимов. Кетишга ижозатми?

Харитонов. Ижозат. *(Боровский билан Максимов эшикка юра бошлайдилар. Шу тобда узоқ-узоқдан бомба овозлари эшитила бошлайди. Радиорепродуктор эълон қилади: Диққат! Диққат. Базовойдаги ҳаво ҳужумига қарши мудофаа штаби гапираяпти. Тревога эълон қилинади. Максимов очиб кетган эшикдан кулги ва овоз эшитилади. Харитонов ўша ёққа чиқади. Унинг овози келади.)* Дарров ҳаммангиз бомбадан сақланиш учун ертўлага тушинглар! Она! Ҳужум тамом бўлган замон тинч-омонликларинг тўғрисида телефонда менга билдириб қўйинглар! Бўлмаса ташвишланаман. *(Чиқиб кетади, бу хона бир оз бўш қолади. Кейин қўлида тўқима тўқиб Софья кириб келади. У билан бирга Шабунина.)*

Софья. Женя! Ана шу бурчакка бориб ўтир. Исиққина, шамолламайсан ҳам. Шу ерда ўтириб турамиз. Ертўлага тушишга тоқатим йўқ, ўлгундай зах. Моғор билан қурбақа ҳиди келади. Худо кўтаргур немис аблаҳларнинг шу ёшга кирганимда каламушдек ертўлага ҳайдашларига ҳеч тоқат қилиб туролмайман. *(Шабунина супачанинг бир чеккасига, Софья креслога ўтирадилар.)* Туриб-туриб сенга раҳмим келади, Женя! Озмаям-тўзмаям парвойингга келтирма! Синган чиннини ямаб бўлмайди.

Шабунина. Мен ҳам ямамоқчи эмасман, Софья Петровна. Александрга эрга чиққанимдан буён не-не кунлар бошимдан ўтди. Не-не бўлар-бўлмас хаёллар мени чулғади. Ҳаммасига тўзим бердим. Унга текканимда ўн саккизга ҳам етмаган эдим. Турмушда ниманинг ҳам фаҳмига борардим. Кўзимга ёш кўринди. Гўзал кўринди, уддабурон кўринди, у қилди-бу қилди бошимни айлантирди... Мендан нур ундан дераза...

Софья. Биз хотин кишиларнинг ҳаммамиз ҳам шунақа азизим болам.

Шабунина. У кимни бўлса ҳамки каттакон, ас-

тойдил ва ажралмас муҳаббат билан севса ва шу муҳаббатда мустақил қолса, мен ҳам енгил тортган бўлардим. Яхшироғини топиб мендан кета қолса ҳам рози эдим. Не қилай? Севаманки, қанотини боғлолмайман.

Софья. Кўп эшитганмиз: эски тос, эски ҳаммом деганларидек, шу қўшиқдан қулоқларимиз том битган. Қайсидир бир шоир ёзгану, ёзганда ҳам менимча ўзи аро йўлда бир саёқ одам бўлса керак.

- 10 Ш а б у н и н а. Энди у билан мени ҳеч нарса боғламайди. Уртамизда шериклик қолган нарса турган хонамизнинг томи холос. Мен ахир ўзим билан бирга турадиган буюм эмас, одам қидираман. Менга шундоқ бир одам керакки, ёнма-ён қадам ташласанг, юрагинг бир вазнда, бир мазмунда урса, Саша билан бизники бўлса, бошқа-бошқа. У қанча нари кетса, менга шунча ёмон. Чунки унга бўлган ҳурматимни йўқота бораман, усиз эса менинг учун яшашнинг ўзи арзимади. Мана энди у Леночка билан янги ошиқ-маъшуқлик дostonини бошлабди. Севади деб ўйлайсизми? Ишонмайман. Леночкани қўлга тушириш унинг учун бир ғалаба-ю тантиқланади, бай-бай... дунёга мақтанишга арзийдиган мана бунақа ишлар ҳам бор. Лена шўрлик бамаъни одам... Зеҳн солиб қарасам, у астойдил ишонаяпти... Саша бўлса, уни бир гунчадай узади, ҳидлаб кўради, кейин ерга ташлаб босиб ўтади. Орқасига қарамай кетаверади. Леночкага жабр, ачинаман. Саша учун бўлса, яна бир эрмак топилди, холос. Ҳеч тушунолмайман. Денгизчилар уйининг официанткиси Леночка. Мен эримни йўқотиб қўяётганим учун қайғураман. Мен ҳали ҳам
- 20 унинг тақдирига яхшилик хоҳлайман. У астойдил барака топкур денгизчи. Мени ташлаб кетса кета қолсин, майли. Лекин мени уятга қўйиб кетмасин. Ўғли отасининг номини тилга олганда жирқанмасин... Шуни илтимос қиламан, холос. Аммо қўрқаман... (*Узоқдан зениткаларнинг отган овози эшитилади.*) Учаяпти-а?
- 30 Софья (бепарво). Учса-учиб ўлмайдим. Мен ҳам Александр ҳақида анча бўлар-бўлмас бемаза гаплар эшитганман. Ҳаммасини бир чеккадан комдивга ёзиб бераман. Ақлини киргизиб қўяди.

- 40 Ш а б у н и н а. Кераги йўқ, Софья Петровна, унинг жуда ҳам мағрур хулқи бор, қайтага қайнаб-тошиб кетади-да, бундан ҳам расво бўлиб кетади.
- Софья. Ташвиш тортмай қўя қол. Комдив янглишиб кетмайди. Ўзига билдирмай туриб, биқинига қараб бир туртади, додини худога айтсин. (*Қўшни хонада оҳиста-оҳиста гитара овози.*)

Ш а б у н и н а. Бу нима гап бўлди?

Софья. Миша... У кетмаган экан шекилли. *(Чақиради.)* Ҳо, лўли, буёққа чиқ! *(Рикало қўлида гитара билан чиқиб келади. Офицер кийимини кийиб олган.)* Ҳа, болагинам Миша, бу уйда сен биз билан бирга уй қизи бўлиб қолдингми?

Р и к а л о. Мен олдингизда, Софья Петровна, тахминан қоровулдай бўлиб турибман. Яъни эҳтиёт шарт учун. *(Ўтириб секин чалиб куйлай бошлайди.)*

Қаранг-чи денгизларда кетар кема
Йўли узоқ-узоқ жойга
Қайғурмангиз биродарлар денгизчилар
Осмонда ҳеч тинимсиз тревога.

Софья. Кел, қўй бемаъни бўлма! Яхшироқ ашулангдан айт! Осмонда борган сари кучайиб бораётган жанг. *(Рикало ва Шабунина шифтга қарайдилар. Софья Петровна бепарво тўқиб ўтиради. Бир авиабомба шу яқинликда ёрилади.)*

Ш а б у н и н а. Жуда яқин-ку?

Софья. Бизга текканча йўқ болам. Ҳаромилар-ей, тинчгина тўқишга ҳам халақит беради-я. Ашулангни айтсанг-чи, Миша.

Р и к а л о *(бирдан гитарани чалиб, қувонч билан куйлай бошлайди):*

Гумбур-гумбур отавер
Бир марта-юз марта.
Менга-чи парвойфалак
Яқинроқ келиб минг марта.

П а р д а

Иккинчи парда

Иккинчи кўриниш

Дивизионнинг команда пункти. Езув столи орқасида Харитонов ўтирибди. Иккинчи стол устида ўралган хариталар. Бириси ўннга ва бириси чапга икки эшик. Деворда районнинг харитаси. Шубин қўлида бир варақ қоғоз билан шу харитага қараб ўтирибди. Орқаси залга ўеирилган. Харитонов олдидаги чарм креслода Лешев ўтирипти. Чап қўли ва боши бинтланган, бинтлар орасидан унинг айри соқоли чиқиб турибди.

Харитонов. Хўш энди ҳозир аҳволингиз қалай?
Лешев. Бошим тузалди. Аммо қўлим зирқираб оғриб турибди. Бир озгина безгагим ҳам йўқ эмас.

Х а р и т о н о в. Гаплаша оласизми?

Л е ш е в. Албатта.

Х а р и т о н о в. Маъқул. Қани бошлаймиз бўлмасам. Бир чеккадан навбати билан, қисқа, мазмунли, бир оғиз ҳам ортиқча сўзнинг ҳожати йўқ.

Л е ш е в. Ортиқча сўз гапирмайман... Чекишга ижозат берасизми?

Х а р и т о н о в. Марҳамат. *(Унга папирос узатади.)*

10 Л е ш е в. Раҳмат. *(Олиб чекади.)* Қандай буюрасиз? Энг бошидан бошлаб сўзлайми ёки душман билан тўқнашгандан буёғиними?

Х а р и т о н о в. Тўсатдан гапнинг мазмунидан тутаверинг. Бош томони маълум.

Л е ш е в. Есть. Еттидан 47 минут ўтганда биз икки юз ўттиз тўққизинчи квадратга етган эдик. Жануб шамоли бўйлаб борар эдик. Кузатувчилар бир юз ўн еттинчи катерда қора кўриб қолдилар. Ой ботмаган эди. Атроф равшан эди. Бу кўринган қора каттакон сувости кемасининг ёнбоши эканлиги аниқ эди. У понретион ҳолатида кетиб борар эди.

20 Ш у б и н *(айланиб қаради)*. Шу пайтда биринчи отряд сизга кўринарли *(Максимов отряди)* даражада яқин эдимиз?

Л е ш е в. Қаёқдан кўринарли яқинда бўлсин. Ҳар икки отряд ҳам қидириладиган районнинг ҳар икки томонидан эгаллаш учун бир соатдан илгарироқ ажрашиб кетган эдилар. Максимов узоқда эди.

Ш у б и н. Максимов сиздан тахминан қанча узоқликда эди?

30 Л е ш е в. Воқеадан бир оз илгари, ўзининг бизга берган хабарига қараганда, биздан ўн саккиз миля узоқликда шимоли-шарқий томонда борар эдилар.

Х а р и т о н о в. Масала равшан. Давом қилаверинг. *(Шубин харита атрофида ўралиб юрибди.)*

40 Л е ш е в. Бир юз ўн еттинчи душман тўғрисида бизга сигнал берди. Капитан-лейтенант Боровский катерни буриб немис кемаси устига босиб боришни буюрди. Биз бурилаётган пайтда, душман сувости кемасининг шошилинч равишда сувга чўкаётганлиги сезилиб қолди. Орадаги масофа ўн олти кабельт тартибда бўлиб, бизнинг катеримиз айланиш баробарида кемага қараб ўт очдик. Икки ўқимиз кемага етолмай йўлда сувга тушди. Учинчи ўқимиз бориб етган бўлса ҳам, немис кемаси чўкиб улгуролган эди. Биз тарқалиб кема чўккан жойга бордик. Устидан бомбардимон қилдик. Кейин моторларни

тўхтатиб, бомбардимоннинг натижасига қулоқ сола бошладик. Душман сувости кемасининг овозига қараганда, у шимолга қараб кетмоқда.

Шубин. Фикрингизча, шу бомбардимондан кейин зарарланган бўлиши мумкинми?

Лешев. Аниқ айтолмайман. Аммо мотори жуда тиниқ ишлаётгани маълум эди. Биз кемани қувиб, унинг орқасидан тушдик. Шу пайтда мен капитан-лейтенантдан бизга ёрдам учун капитан Максимовни чақириш вақти етмадими, деб сўрадим. У ўзим радистнинг олди-га «рубкага тушаман» деб жавоб берди. Рубкага тушиб ҳам кетди. Радистнинг олдига тушди. Менга эса қувлаб бораверишни буюрди. Биз аҳён-аҳёнда бомбардимон қилиб, кеманинг изидан қувиб кетавердик. Бирор соат ўтгандан кейин, осмонда булутлар орасидан немисларнинг тўққизта «Мессершмидт» аэроплани кўриниб қолди.

Харитонов. Шу пайтда Боровский қаерда эди? Рубкада эдими, кўприкчада эдими? Юқоридами ё радистнинг олдидами?

Лешев. Кўприкчада эди. Юқорида эди. Рубкада, радистнинг олдида ўн минутдан сал зиёда турди, холос.

Харитонов. Сизнингча, самолётлар ўз ихтиёрича учиб келдимикин ёки сувости кемаси чақирганмикин?

Лешев. Кема томонидан чақирилганига шубҳам йўқ.

Харитонов. Нега шунчалик ишониб айтаяпсиз?

Лешев. Чунки уларнинг самолётлари жуда аниқлик билан бизнинг устимизга бостириб келдилар. Ҳам ўша замониёқ уч звенога бўлиниб, бизнинг катерларга қараб ҳужум бошладилар. Шу минутда рубкадан радист хабар бердики, Максимов иккинчи маротаба бизнинг қаерда эканимизни кўрсатишни сўрайди. У бизни тополмаётганмиш... деб.

Шубин (айланиш қараб). Сизлар турган ўринларингизни маълум қилдиларингми?

Лешев. Улгуролмадик. Бу пайтда жуда қизгин жанг борар эди, учта «Мессершмидт» шўнғиб келиб катерни бомбага тутди. Биринчи ёрилган снаряд парчалари билан радиоаппаратура бузилди, радист оғир ярадор бўлди.

Харитонов. Шундай, қани давом қилинг.

Лешев. Жанг жуда қизиқ кетган. Шу пайтда тўсатдан сувости кемаси сув юзига сузиб чиқди-да, икки тўп билан бизнинг ўн бешинчи катерга қараб ўқ уза

бошлади. Бир неча тўп ўқи тўғри бориб катерга тегди. Катер ҳам кўз очиб юмгунча ботиб кетди. Мен сувости кемасини тумшуқ билан уруш ниятида катеримни бурмоқчи бўлдим. Шунда бир «Мессершмитт» жуда қуйи шўнғиб келиб бомба ташлади. Бизнинг катеримизнинг тумшуғини эзди. Бомба сирғалиб бориб палубага тушди. Менинг каютамда бир метрча деворни бузиб сувга тушди-да, катернинг худди биқингинасида ёрилди. Шу онда катер осмонга сапчиб кетгандай бўлди. Қаттиқ ҳаво тўлқини тумшуқда турган флотчиларни супуриб сувга олиб кетди. Менинг қулоғим чил битиб қолган эди, ўзимни ҳам судраб йўлчининг олдига олиб бориб қўйган эди. Мен ўзимга келганимда бир юз еттинчи катер менинг сувга тушган йигитларимни қутқазиб юрганини кўрдим. Сувости кемаси ҳам, самолётлар ҳам аллақачон ғойиб бўлган эдилар. Қомпас ишдан чиққан эди. Катер устидаги ҳамма нарсаларни сув ювиб олиб кетган эди. Йигирма минутлардан кейин шарқ томондан Максимовнинг катери кўринди... Воқеа шунинг ўзи, ўртоқ иккинчи ранг капитан.

Х а р и т о н о в. Ҳўш, Максимов нима иш кўрсатди?

Л е ш е в. У биздан «ёрдам керакми?» деб сўради. Биздан «йўқ» деган жавобни олгандан кейин катерини буриб, сувости кемасининг орқасидан қувлаб кетди, кейин биз билишимизча, у сувости кемасини ботирибди экан.

Х а р и т о н о в. Ботиришга-ку ботирди-я, лекин кечикиб ботирди-да.

30 Ш у б и н. Сиз бугун бу операция давом қилган вақтда илгаридан тайин қилинган режанинг аниқ бажарилганига ишонасизми?

Л е ш е в. Ишонардим. Харита бўйича кўрсатилган йўл режаси рубкада менинг ёрдамчим томонидан олиб борилади. Ундан ташқари менинг ўзим кўприкчада туриб ўз харитам бўйича бу режани текшириб бордим. Гарчанд меники асбобсиз кўз мўлжали билан бўлса ҳам, етарли даражада аниқ эди деб ишона оламан. Афсуски, харитани кўприкчадан сув ювиб кетган. Иккинчи харита билан солиштириб текшириш мумкин эмас.

40 Ш у б и н. Қомпас хато кўрсатиши мумкин эмас эди-ку.

Л е ш е в. Қомпас ҳам бузилиб қолганлиги учун унинг қанчалик аниқ ишлаганлигини ҳозир тайин қилиш қийин. Аммо, биз йўлга чиқишдан илгари тузук ишлаб турган эди.

Шубин. Максимов сизларни излаб тополмаганлигини ва сизлар қаерда деб сўрашга мажбур бўлганлигини сиз ўзингиз нима вайдан деб биласиз? Шу тўғрида изоҳ бера оласизми?

Лешев. Нима вайдан эканлигини ақлимга сиз диролмайман, ўртоқ учинчи ранг капитан. (*Графинга қўл узатади.*) Сув ичишга ижозат беринг.

Харитонов. Чарчадингизми?

Лешев. Бошим айланиб кетди.

Харитонов (*Шубинга*). Бу гаплардан сиз бирор нарса англаяпсизми?

Шубин. Борган сари туманлашиб кетаяпти. Ҳар ҳолда жанг бораётган нуқтага Максимовнинг ўз вақтида етиб келмаслик сабаби тушунарли эмас.

Харитонов. Тўғри... Ёмон бўлган. Эсизгина катерлар. Лаббай? Ундан ташқари, шармандаларча расволик билан жанг олиб борганлар. Немислар ҳам энди бизнинг урушимиздан ҳиқиллаб майна қилиб кулиб ўтирган бўлса керак.

Лешев (*ғазаб билан*). Ҳиқиллаб кулишга ҳақи йўқ, уларнинг кемаларини ботириб юбордик-ку?

Харитонов. Ҳа, ҳа, бизнинг битта катеримиз — ун бешинчи қани бўлмасам. Тавба. Муқаддас Разиннинг жанговар арвоҳининг ҳақи. (*Шубинга.*) Хўш, бу гапга сиз нима дейсиз?

Шубин. Трибунал текшириб кўрар, ўртоқ иккинчи ранг капитан.

Харитонов (*жони чиқиб кетди*). Нима? Трибунал дедингизми? Жин урсин трибуналда менинг нима ишим бор экан. Булар бегона одамлар эмас-ку, булар сиз билан менинг одамларим-ку. Сизни-ку билмайман, аммо буларни суд қила бошласалар, гарчанд мен ўзим одамларнинг ичида ўтирган бўлсам ҳам ўзимни шулар билан бир қаторда айбдорлар курсисидан ўтирган деб ҳисоблайман. (*Пауза.*) Ҳалиги фриц немис кемасининг қўлга тушган штурмани сизнинг ихтиёрингизда туриптими? (*Эшикни кўрсатади.*)

Шубин. Шундай, эҳтиёт шарт деб уни бошқа ёққа юборишдан тўхтатиб қолдим.

Харитонов. Шундан суриштириб боқайлик-чи, қани немисларнинг ҳисоби бўйича, жанг бўлиб ўтган қайси ер экан? (*Шубин билан иккаласи чиқиб кетади.*)

Лешев (*ўзи ёлғиз папирос чекади*). Э аттанг, чолнинг ишининг расвоси чиқаяпти-ку, бу ор-номус учун соқолимни қиртишлаб ташласалар ҳам майли. Бошлаб

шуки, ҳеч миямга сиғдирилмайман. Нима бало бўлди-ю, Борис йўлдан адашиб қолди-а. (*Эшик чертилди. Лешев айланиб қаради, иккинчи марта чертилди. Жавоб бўлмагандан кейин очилиб, эшикдан Боровскийнинг боши кўринди.*)

Боровский й. Киришга ижозатми?

Лешев. Хўжайин йўқ.

Боровский (*кириб*). Хўш, ишлар қалай? (*Боши билан эшикни кўрсатади.*)

10 Лешев. Дор тагида ўтирибман.

Боровский й. Жуда ғазабликми?

Лешев. Гапирадиган наҳангнинг ўзи деб қўявер, бақириб келади-да, тупуради. Қайтиб орқасига кетади-да, тагин бақиради.

Боровский й. Нега бизга бақирар экан? Бу бизнинг гуноҳимиз эмас.

Лешев. Жин урсин, мен қаёқдан билай кимнинг гуноҳи экан. Лекин айб равшан. Ҳозир Борисга қарши ана сузаман-мана сузаман деб ўқталган.

20 Боровский й. Нима қилипти?.. Ишнинг пачавасини чиқаргандан кейин...

Лешев (*Борисга хўмрайиб қараб*). Бе, йўғе? Пачавасини чиқарган бўлсак, баравар чиқаргандирмиз? Шарманда қилаётган вақтда, биз ўрмонда эдик, дейилар экан-да?

Боровский й (*қуруқ*). Мен ишнинг пачавасини чиқарганмиз деб ўйламайман. Бизнинг ҳам ботиб кетишимиз шарт эдими? Бу далил бўлолмас эди-ку.

30 Лешев (*паузадан кейин*). Бу гап ўғил бола денгизчининг гапи эмас, мен шундай қараб туриб мулоҳаза қилсам, гуноҳ биттамизда эмас, ҳаммамизда экан. Демак ҳаммамиз бирлашиб туриб, шу хатони тузатишимиз керак. Хатони ҳамма ҳам қилиши мумкин. Модомики, хато қилиб қўйдик, ортиқ энди ҳеч қанақа аҳмоқона фикрларга бормасдан...

Боровский й (*тўсатдан жаҳл билан*). Нима биз... бу хатони жўрттага қилибмизми?

40 Лешев. Мен ҳали жинни бўлиб қолганимча йўқ. Бироқ бу иш тушуниб бўлмайдиган чигал. Калаванинг учи йўқолган. Орқангга ҳам қайтолмайсан, олдинда бўлса йўлга ёғоч қўйиб, бундан буёғи фалон деб ёзиб қўйгани йўқ.

Боровский й. Сен, бизсиз ҳам чигални ёзиб калаванинг учини топиб олишади. (*Харитонов билан Шубин қайтиб киришади.*)

Харитонов (*сўқиниб киради*). Падарингга лаънат!.. Шу ҳам ўзини штурман атаб юрган бўлса керакда-а. Итдан туққан. Қоқланган микроб. Ичбуруғ бўлиб қолибди. Турган жойи қаердалиги уёқда турсин, ўз фатер-матерининг қаерда қолганлигини ҳам унутган эмиш. Тфу. (*Боровскийни кўриб қолиб.*) Сиз ҳам шу ердами-сиз?

Боровский й. Буйруғингизга биноан... ўн уч соатда.

Харитонов. Тўғри. (*Лешевга.*) Сизга ижозат. Бугунча ҳеч қанақа иш билан шуғулланманг... Етиб осойишта дам олинг!

Лешев. Есть осойишта дам олиш. (*Эшикка қараб юради. Йўл-йўлакай айланиб Боровскийга қарайди. Бир хўрсиниб қўйиб чиқиб кетади.*)

Харитонов. Утиринг! Демак иш шундан иборат... Лешевнинг бизга қилган ҳикояси бўйича аҳволлар равшан. Хўш, қани, сизча қандай ҳодисалар юз беради?

Боровский й. Мен ҳозирча қатъий бир фикримни чамалаб чиққанам йўқ.

Харитонов (*норози*). Бу нима деган гап? Сиз эндигина хизматга чақирилган бир йиллик кадрлардан эмассиз-ку? Отряд командирининг ўз фикри бўлиши керак.

Шубин. Капитан-лейтенант Максимовнинг кечикишини қандай сабабларнинг натижаси деб билиш мумкин?

Боровский й. Менинг учун бу масала тамом ечиб бўлмайдиган бир жумбоқ.

Шубин. Сиз денгиз ўртасида тайин қилинган ўз жойингизга боришда харита ва компас бўйича янглишиб адашган бўлишингиз мумкинми?

Боровский й. Тахминимча йўқ... Мен кўприкчада Лешев назоратида олиб борилаётган жангни муттасил кузатиб бордим.

Харитонов. Тўхтаг-чи, Лешевнинг сўзига қараганда, Максимовга кодограмма бериш учун рубкага — радистнинг олдига шахсан ўзингиз тушган экансиз-ку... Афсуски, сизнинг харитангизни сув ювиб кетибди... Хўш, сиз рубкада экан чоғингизда тасодифан ўз асосий далилларингизни ёрдамчингизнинг далиллари билан солиштириб кўрганмидингиз?

Боровский й. Аниқ солиштириб кўрганман. Кодограмmani тўлдира туриб ёрдамчимдан ўз координат далилларини сўраб олдим, ўзимники билан солиштириб кўрдим. Нуқтама-нуқта тўғри эди. Шундан кейин буларни бланкага кўчирдим.

Ш у б и н. Хўш, айтинг-чи, бўлмасам, Максимовнинг кишилари янглишишлари мумкинмиди?

Б о р о в с к и й. Билмайман.

Х а р и т о н о в. Сиз бунни ўзидан сўраб кўрмадингизми?

Б о р о в с к и й (*пауза*). Йўқ, Максимов мен билан сўзлашишдан ўзини четга тортади.

Х а р и т о н о в. Хайр. Таажжуб.

10 Б о р о в с к и й (*истар-истамас*). Утган кун иккала-мизнинг ўртамизда қаттиқроққина гап қочиб қолган эди... Максимов ортиқчароқ гап қилиб қўйди, кейин айтдики, иккаламизнинг ўртамиздаги ўртоқлик ҳозирдан бошлаб узилди, деди.

Ш у б и н (*гапни чертиб*). Жуда қизиқ бўпти-ку.

Х а р и т о н о в. Лаббай? Энди шу етмаганмиди? Бу гап ўзи кимдан чиқди?

Б о р о в с к и й. Ўртоқ иккинчи ранг капитан. Икки ўртада чиққан жанжал, холис шахсий асосда бўлгани учун ижозат берсангиз нима эканлигини айтмасам...

20 Х а р и т о н о в. Хўп, айтманг, бироқ, шуни ҳисобга олишингизни сўрайманки, айниқса уруш вақтида офицерларнинг ўзини шахсий иш ва ҳарбий иш деган икки қисмга ажратишига ижозат беролмайман, таклиф қиламан: мумкин қадар тез, шу пайтдаёқ бу бемаънилик бартараф қилинсин, бўлмаса... э тавба, бу қандай номаъқулчилик? Равшан бўлдимиз?

Б о р о в с к и й. Равшан.

30 Х а р и т о н о в. Ҳозирча бўшсиз. (*Телефонни олиб гапиради.*) Дивизион навбатчисини беринг! Ўртоқ лейтенант, менинг буйруғимни бутун бор офицерларга топширинг! Улар роса ўн учу ўттиз минутда команда пунктига йиғилишлари лозим. (*Трубкини қўйди. Боровский-га.*) Сиз ҳам келасиз, ҳозирча жавоб. (*Эшик тақиллади.*) Киринг! (*Максимов кириб келди.*)

М а к с и м о в. Ижозатми?

Х а р и т о н о в. Аҳа. (*Чиқиб кетаётган Боровский эшикнинг олдида Максимов билан учрашиб, унга қўлини чўзади.*)

40 Б о р о в с к и й. Утган кун иккаламиз ҳам бир оз қизишиб кетибмиз, Борис. Ортиқча гапларни гапиришиб қўйибмиз. Шу жанжалнинг нима кераги бор? Иккаламиз ҳам ҳақсиз эдик. Қол, ўтган ишга салавот.

М а к с и м о в. Эсинг жойинга тушдимиз? Ҳақсиз мен эмас, сен эдинг. Ҳа, майли, жин урсин ўшанақа жанжални, кел, қўлни бер! (*Ҳар икковлари қўл сиқишадилар. Боровский чиқиб кетади.*)

Харитонов (*соатга қараб*). Келинг хулосага келайлик. Масала озми-кўпми, ҳар ҳолда равшан. Ҳадеб айлантираверса, уч қайрағочнинг ўртасида йўл йўқотгандай бўлиб қолиш мумкин. Сиз тушунтириб бера olasизми?

Максимов. Ҳозирча йўқ.

Харитонов. Ҳозирча йўқ? Хўш, қачон бўлмасам?

Максимов. Ҳеч нима деёлмайман, ўртоқ иккинчи ранг капитан. Ақлимни минг ишлатиб кўрганим билан саволларга жавоб беролмайман. Кўрсатилган ўринга аниқ етиб борганимга ишонган ҳолда, қанақа қилиб Боровскийнинг иккинчи отряди билан тўқнашишда янглишганимга ҳайронман.

Харитонов. Сизга қайси узунликда юриш топширилган эди?

Максимов. Шарқ томонда ўттиз тўрт-у ўн беш.

Шубин. Сиз шу кўрсатилган жойга аниқ борганингизга ишона olasизми?

Максимов. Мутлақо, ҳалигача ҳеч янглишмаганман... Янглишган бўлишим ҳам мумкиндир.

Шубин. Бизга шуни билиш зарурки, ахир ким янглишган? Сизми ё капитан-лейтенант Боровскийми?

Максимов (*асабийлашиб*). Мумкин эмас. Боровский гоятда тажрибакор командир, чақалоқ бола ҳам топиши мумкин бўлган бир ерни у тополмай қолиши, янглишиши мумкин эмас.

Шубин. Шундай бўлса, гап нимада? Демак, сиз янглишдингиз деб тахмин қилишга тўғри келади?

Максимов (*яна асабий*). Мен ҳали айтдим-ку, янглишган бўлсам янглишгандирман.

Харитонов. Бўлмаган гап. Сиз ахир тажрибада Боровскийдан қолишадиган командир эмассиз.

Максимов. Мени бемаънигарчилигим шундан иборат бўлганки, катер командирининг харитасини ўзим шахсан текшириб бормаганман, унга ишониб ташлаб қўйганман. Ваҳолонки, лейтенант Журавлёв тажрибасиз ёш офицер эди.

Шубин. Тўғри, бу ишингиз хато бўлган. Боровский шахсан ўзи текшириб борган экан.

Максимов (*алангаланиб*). Бўпти-да энди. Унга баракалла деяверинглар бўлмасам. У намунали командир.

Шубин. Бу қанақа оҳанг бўлди, ўртоқ капитан-лейтенант?

Максимов. Кечирасиз...

Харитонов (Максимовга диққат билан қараб, ўрнидан туради). Баракалла, масалани яқунлаштирамиз. Биринчидан, масаланинг бошқа ёқларини қўйиб турганда ҳам, ҳар ҳолда аниқ факт шуки, сувости кемаси ботирилган. Қолган гаплар уч пулга арзимайди. Гапни қай томонга айлантириб қараганда ҳам, ўртоқ капитан-лейтенант, жавобгарлик сизнинг устингизга тушади. Сизга аниқ жой кўрсатилиб берилган эди. Сиз шу ерга бормагансиз. Натижада иккинчи отрядга қийин жанг шароитида ўз вақтида ёрдам қилмагансиз. Натижада келиб чиққан кўнгилсиз воқеа ўзингизга маълум. Шунинг учун мен воқеаларни контрадмиралга айтишга мажбурман. Улар яна керак бўлса, муфассалроқ текшириб кўришар... Ҳозирча буюраман... Сиз командирлик қилган отрядни старший лейтенант Лешевга топширинг! (Оғир пауза. Максимов секин ўрнидан туради.)

Максимов. Отрядни топшир дедингизми?

Харитонов. Бўлмаса сиз нима деб ўйлаган эдингиз? Шу қилмишингиздан кейин менинг қўлимдан дивизионни қабул қилиб олинг дейишим керакмиди? (Оташин ҳис билан.) Максимов, ҳеч қачон сенга шундай оғир сўзни айтарман деб ўйламаган эдим. Бу жангда айниқса сенга ишончим зўр эди. Бўлар иш бўлди, нимасини ҳам айтасан.

Максимов (ўзини тутиб). Шу айтган бир оғиз яхши сўзингиз учун ҳам сизга раҳмат, ўртоқ иккинчи ранг капитан. Ҳозир бу сўзлар менга бир эмас, икки томонлама қиммат. Отрядни қачон топширишга буюрасиз?

30 Харитонов. Кечқурун, Лешев уйқуга тўйиб олсин.

Максимов. Есть. Ижозатми, мен бўшманми?

Харитонов. Шу ерда қолишингиз ҳам мумкин. Ҳозир офицерлар ҳам йиғилишади.

Максимов. Ижозат берсангиз, бир неча минут ёлғиз қолмоқчи эдим.

Харитонов. Хўп, боринг. Аммо ўзингизни тутинг! (Максимов чиқиб кетади.)

40 Шубин (ишонч билан). Энди мен воқеа қандай юз берганлиги тўғрисида аниқ мулоҳазага эгаман, ўртоқ иккинчи ранг капитан.

Харитонов. Қани, қанақа экан?

Шубин. Сиз ҳалигача бизга маълум бўлмаган тамоман янги бир аҳволга диққат қилинг. Бу Боровский билан Максимов ўртасидаги жанжал.

Харитонов. Хўш, шу билан нима бўпти?

Шубин. Бу фожианинг калди... Сиз ҳаммавақт Максимовни тўнғубўйин, қизиққон, аччиғи тез деб таърифлар эдингиз-ку...

Харитонов. Ҳимм...

Шубин (берилиб). Шунинг натижасида нималар келиб чиққанига диққат қилинг-а... Икковлари жанжаллашганлар... Кейин бирга операцияга чиққанлар... Боровский душманининг кемасини кўриб қолгану... Максимовни ёрдамга чақирган... Максимов бўлса, унча шошмаган ҳам, ҳа, деган, мени-ку хафа қилгансан, қани ёлғиз уддасидан чиқиб кўр-чи, деган. Балки Боровский душман кемасини қўлдан чиқариб юборса, унда Максимов орқасидан етиб бормоқчи бўлган... Хулоса қилиб айтганда, худбинлик юзасидан игна санчмоқчи бўлган. Аммо ҳисобда янглишган. Жангга аввалдан тахмин қилинган бир фактор сифатида авиация ҳам араллашиб қолган. Шундан кейин Максимов ёрдам учун шошган бўлса ҳам кечиккан. Натижада ҳалокат юз берган. Сиз ахир ўзингиз уни қанчалик маъюс, қанчалик асабий ҳолда эканини кўрдингиз-ку.

Харитонов. Тамом қилдингизми?

Шубин. Асосан тамом.

Харитонов (жаҳл билан туриб столни муштлайди). Нима, нима?! Улар бир-бировига душманими? Йўқ, мен ҳеч қачон бунга ишонмайман. Немис келиб ўртганини нест-нобуд қилиб юборгунча Максимов қараб ўтиради, деган гапга ҳеч қачон ишонмайман. Агар Боровский унинг энг қаттол душмани бўлганда ҳам, бу ҳолатга йўл қўйишига ҳеч ишонмайман. Сиз шунинг фаҳмига борасизми? Жанжал эмиш-а? Нима? Хайр, иккита хўроз бирор рюмка арақдан кейин жиқиллашиб қўйипти. Ҳойнаҳой, хотин-потин жанжали бўлса керак. Шу билан нома тамом вассалом... Бу гапдан сиз қандайдир фалсафий хулосалар чиқариб ўтирибсиз. Заб гап топибсиз-ку... Достоевский!

Шубин. Хўп бўлмаса, сизнинг ўз тахминингиз қандай?

Харитонов. Менинг ҳеч қанақа тахминим йўқ. Керак бўлса Максимовга буткул ишонаман. Лаббай? Мустаҳкам, ажбир одам. Қалласи кетса-кетадик, худбинликни билмайди. (Эшик тикиллади.) Ким у?

Клобуков (йўлакда). Уртоқ иккинчи ранг капитан. Буйруғингизга мувофиқ офицерлар йиғилишдилар.

Харитонов. Есть! Ремонт ишларингиз қалай борапти?

К л о б у к о в. Бир минг ўн учинчини қуритишга қўйганмиз. Корпуси бутун. Палубасининг шикастини тузатиб қайтадан денгизга тушириш мумкин... Аммо жуда ҳам таажжуб қоладиган иш-да... бутун уруш давомида бирдан-бир ҳодиса...

Х а р и т о н о в. Нима тўғрисида гапираяпсиз?

К л о б у к о в. Қулоқ беринг-а... Бомба-ку катернинг таггинасида ёрилган. Товуқнинг кўзича ҳам шикаст беролмаган. Агар катернинг таги металлдан бўлганда

10 эди. Тухум пўчоғидай мажақланиб кетган бўларди. Ҳамма гап ёғочдан бўлишида, ёғочнинг чопиш кучида.

Х а р и т о н о в. Сизга нима бўлди, механик? Тентак бўлиб қолдингизми? Қувонишга топилган баҳонани қаранг... Бир катер ботиб кетган бўлса, иккинчиси мажақланиб шикаст топган бўлса, бу одам севинганидан оғзи қулоғида.

К л о б у к о в. Аммо сиз бу далилни томоша қилинг. Ёғочнинг эгилиб букилиши натижасида қарши кучни томоша қилинг. Мен бу тўғрида кемасозлик бошқар-

20 масига ўз тажрибаларимдан мурожаат ёзиб юбораман.

Х а р и т о н о в. Мен бўлсам, сизнинг жанозада ўйинга тушганингиз учун беш сутка қамоқ ёзаман. Шунда эсингиз жойига келади. Қувониш учун топилган баҳонани қаранг. Тфу. Офицерларни чақиринг!

К л о б у к о в (*эшикни очиб*). Уртоқлар! (*Офицерлар кириб келадилар. Буларнинг ичиди Рикало, Боровский, Максимов ва бошқалар бор.*)

Х а р и т о н о в. Утиринглар! (*Утирадилар.*) Офицер

30 ўртоқлар! Бу гал ҳам, одатдагича, ўтган операциянинг натижаларини мулоҳаза қилиш учун йиғилишдик. Аммо, афсуски, бу операция бизнинг бир кемамиз учун ғоятда ор ва номус билан тамом бўлди. Бунинг учун бизнинг орденимизни тортиб олсалар ҳам арзийди. Шу муносабат билан айтмоқчи бўламанки, бу кейинги ҳодисалар менга ҳеч ҳам ёқмайди. Диққат билан қараб кўрсам, баъзи ўртоқларимизда манманлик, ўзига ҳаддан ташқари ишонини, енгилтаклик ҳолатлари учраяпти. Ўз ўзингизни тарбия қилишнинг уддасидан чиқолмайсиз-у, қанақа қилиб бошқаларни тарбия қила оласиз? Офицер

40 деган киши ҳар ерда ҳозир-нозир бўлиши керак. Турмуш билан хизмат бир-бировидан ажралмаслиги керак. Қимки турмушда ўз устидан назоратни йўқотган бўлса, йўлдан чиққан бўлса, у одам кемада ҳам ҳақиқий денгизчи бўлолмайди. Лаббай? Мен бу гапни сизнинг дивизион тўғрисида гапираётганим йўқ. Мисол учун мен

бир офицер тўғрисида айтиб бераман. У офицер тўғрисида яқинда бўлмағур хабарлар эшитишга тўғри келди. У офицер жанговар, ишчан, хулласи калом, дуруст йигит эди. Лекин бу тоққа кўтарилиб олгунча экан. Хизматига яраша орденга ҳам эга бўлди. Ана шундан кейин десангиз айниди. Кеккайиб кетди. Ўртоқлари бор эди, ўртоқларининг биқинига тушира бошлади. Хотини бор эди, битта хотин унга камлик қилиб қолди. Бу — тўнғизлик. *(Ҳамма офицерларнинг кўзи Боровскийга тушади. Боровский кўзини ерга тиккан.)* Яна қайтариб айтаманки, гап бизнинг дивизион тўғрисида бораётгани йўқ. Бизнинг ичимизда бундай одамлар йўқ. Мабодо шундай одамлар пайдо бўлиб қолгундай бўлса, мен унинг яхшилаб адабини бериб қўяман. Супуриб ташлайман. Бизнинг ўзимизга хос муқаддас урф ва одатимиз бор. Биз буни ғоятда қадрлаймиз. У ҳам бўлса, бизнинг жанговар оила бўлишимиз шарафидир. Ишонманки, гапим ҳаммангизга тушунарлидир. *(Офицерлар ўртасида: «Тушунарли, тушунарли.»)* Мен ҳаммамиз тушунадиган тилда сўзлашганимиз учун ва ҳаммамизнинг қалбимиз бир хилда урганлиги учун жуда қувонаман... Энди, ўртоқлар, бўлиб ўтган кўнгилсиз ҳодисани мулоҳаза қила бошлаймиз. Қани штаб бошлиғи гапни бошланг! *(Шубин харита ёнига чиқади.)*

Учинчи парда

Биринчи кўриниш

Дивизион биносида Максимовнинг каютаси. Бу каюта собиқ пассажир теплоходида бўлиб «Люкс» каюталаридан, ғоятда бежирим безатилган. Юмшоқ мебеллар. Ялгиратилган ёғочлар. Ипак пардалар ва ҳоказо. Етоқ ўрни салондан айрим. Каравотда қўлни бўйнига қилиб, шифтга қараб Максимов ётибди. У ғоятда паришон, эзилган. Диванда Рикало ёнбошлаб ётибди. Тугмалари ечиқ. Ёнида гитараси.

Рикало. Кеча Новодворскийнинг уйида ажойиб харала-тарала бўлди-да... Сен сигналчи латиш миллатидан бўлган Қайнис деган кишини эсингдан чиқарганинг йўқми? Ўзи жуда ювош, ҳафтасига икки оғиз сўзни аранг гапирадиган одам. Улар эндигина денгизга чиққан эдилар. Новодворский кўприкчада турар экан. Қанис унинг ёнида. Тўсатдан тилга кириб қолибди. «Ўртоқ лейтенант, — дермиш, — ўнг томонда йўлимиздан ўн беш нуқта нарида ҳозиргина наҳанг сузиб ўтди». Новодворский сўрабди: «Қани, қани? Қаёққа йўқолди!»

кўринмайди-ку», у жавоб берармиш: «Билмадим, шу томонга шошиб ўтиб кетди. Иши зарур бўлса керак...» (*Хохолаб кулади. Максимовга қараб кулгисини тўхта-тиб.*) Бе, жин урсин, ҳеч бўлмаса бир марта илжай-санг-чи.

Максимов. Сен мени кулдираман деб овора бўлмай қўя қол, Миша. Яхсиси бирор нарса куйла. Овозингни яхши кўраман.

10 Рикало. Мен сенинг қони қочган турқ-тароватингга қараган сарим, қўшиқ ичимдан ташқарига чиқмаяпти. (*Гитарани олади.*)

Сиз мендан ашула сўрайсиз, дўстлар,
Айтишга тилим йўқ, қалбимда алам,
Умр қайғуларда зеркиб ўтар,
Чарчаган юрак ҳам урмайди кўркам,
Қўшиқлар айтишга...

(*Гитарани қўяди.*) Йўқ, ашула қовушмаяпти. Қўшиқлар жуда мунгли чиқаяпти. Борис, ундан кўра ичмай-мизми? Менинг шкафимда бир баллон вино бор. Мен бу винога «Ю-88» маркали шўнғийдиган аэроплан номини қўйганман. Улиб кетганимдан кейин оғайниларим келиб мени эслаганда ичишар, деб сақлаб қўйган эдим. Уларга насиб қилмаган экан...

Максимов. Мен хурсандчилик вақтларда ҳам ичишни унча ёқтирмас эдим. Қайғу кунлари бўлса, айниқса.

Рикало. Соғинаяпсанми? Зерикдингми?

Максимов. Ҳа.

30 Рикало. Соғинмай қўя қол. Бу кунлар ҳам унут бўлиб кетар.

Максимов (*каравотга ўтириб*). Мен нимани соғинаётганимни биласанми?

Рикало. Қани, хўш?

Максимов. Мен денгизни соғиндим. Жанговар сузишларни, ўртоқларимни соғиндим... Айниқса, ҳаммасидан ҳам кўп капитанлик кўприкчасини соғиндим. Узимнинг командирлик ҳуқуқларимни соғиндим.

40 Рикало. Мен ҳеч қачон сенинг қалбингда, сенинг ҳиссингда шу ғурурнинг томирлари урар деб ўйламаган эдим.

Максимов. Уради, урганда ҳам қандай дегин. Менинг учун бу жуда қимматга тушган. Бундан уч йил илгари бизнинг ҳаммамиз ҳам оддий қизил флотчидан тортиб офицерларгача бу урушга тажрибасиз болалар

бўлибгина келиб кирган эдик. Мен ёшимиз тўғрисида гапирётганим йўқ. Билимимиз тўғрисида, ҳақиқий каттакон урушни қандай тасаввур қилганимиз тўғрисида гапираяпман. Мен ўйлар эдимки, бир амаллаб беш йил мактабда ўқигандан кейин командир деган номни олишга ҳаққим бўлади, холос деб. Аммо денгизда биринчи маротаба немис билан тўқнашганимдан кейин тушундимки, аҳа, ҳали командир бўлишимга анча бор экан. Жангдаги ҳамма ҳаракат, ҳамма иш биз ўйлагандан тамоман бошқача экан... Мен урушга, жангга киришни ўрганганимча, аъзойи баданим моматалоқ бўлиб кетиб озмунча ҳам гурра орттирганим йўқ. Мияминг ичида ҳам нечта қадоқ пайдо бўлдикин. Шунча қийинчиликлардан кейин, ростини айтсам, ҳақиқий уруш кишиси бўла олдим. Энди эса урсам, ўлдираман!

Рикало. Мана, ҳозир сен шу аҳволда менга жуда ёқасан. Тирик одамга ўхшайсан.

Максимов. Шундай қилиб десанг, мана энди етилдим. Маҳкам қадамлар билан одимлай оламан, деб ўйлаганда қарабсанки, теп-текис жойда тўсатдан оёғимни синдириб қўйдим. Зарарсиз! Битиб кетар, аммо сизлардан ажралиб кетиш, ана шуниси қийинроқ бўлиб турибди.

Рикало (*таажжуб билан*). Нима деяпсан? Ажралиб кетиш деяпсанми?

Максимов. Ҳа, сен нима ўйлаб эдинг? Менинг иззат-нафсим йўқми. Мен ахир сизнинг ўз кўз олдиларингизда бутун зинапояларни босиб ўтдим. Сут эмишдан тортиб, балоғатга етгунча дейиш мумкин. Ҳамиша сиз билан бирга. Мен бу билан фахрланаман. Фахрланишимнинг яна боиси шуки, мен кўплардан ўсиб кетдим ва кўприкчада туриш ҳуқуқини эгалладим. Менинг кўприкчам менинг ҳарбий шарафим демакдир. Модомики, мен уни йўқотибман, мени танимайдиган ерларга бориб, шу даражамни қайтариб олиш учун қайта бошдан хизмат қилиб чиқаман. Бу ерда карвонсаройнинг ходими бўлиб юришни истамайман.

Рикало. Биздан ажралиб кетишга қандай кўнглинг бўларкан? Ачинмасмикансан?

Максимов. Елгон гапириб ўтирмайман... Кета туриб балки йиғларман ҳам. Биз ахир озмунча туз-намак бўлган эмасмиз.

Рикало. Сен кетадиган бўлсанг, гитарамни ерга уриб, парчалаб ташлайман.

Максимов. Бундай қилма! Ҳали кўп керак бўлади... Менга ҳаммасидан қийини комдивдан ажралиб

кетиш. У бизнинг ҳаммамизнинг ҳам, кичкина кучук болаларидай тумшуғи билан туртиб тарбиялади. Жангга ўргатди... Аммо ўзи бизларни жуда севар эди... Буёққа қара-я. (*Қўли билан каютани кўрсатиб чиқиб.*) Бир хил тилига кучи етмаганлар, бизнинг катерчиларни базада эмас, пар тўшак, ёстиқли хужраларда яшайди, деб ўйлайди. Бизнинг ўзимиз ҳам биринчи навбатларда бу зебу зийнатларни кўриб ҳайратда қолган эдик. Аммо комдив бу саройни биз учун юлиб-юлқиб олиб бергандай, ўз қилаётган ишини ўзи яхши биларди. Биласанки, бизнинг хизматимиз ғоятда оғир. Катерда на айланиб бўлади, на эркин нафас олиб бўлади, на бир нафас исиниб бўлади. Шунинг учун ҳам у бизнинг истироҳатимиз, дам олишимизни яхши ташкил қилиш тўғрисида кўп ўйлар эди. Яхшилаб дам олсанг, даҳшатлироқ урушасан.

Рикало. Нима бўлганда ҳам, сени отряддан бўшатиб қўйганлиги чакки бўлди-да.

20 Максимов. Тўғри бўшатди. Унинг ўрнида мен бўлсам ҳам, шу ишни қилардим. Сен-чи?

Рикало. Йўқ, мен Сашкани бўшатардим.

Максимов. Нега?

Рикало. Чунки катерни йўқотди. Бу — бир. Душманнинг сувости кемасини қўлидан чиқариб юборди, бу — иккинчи.

Максимов. Сен нима деб ўйлайсан? Уруш қурбонсиз бўлишини истайсанми? У сўкишиди-ку, ахир. Сўкишганда зарар ҳам бўлади-да... Ўз вақтида ёрдам олмайди. Бу ишда ким жавобгар? Ҳар ҳолда мен... Айлангирсанг ҳам шу, айлангирмасанг ҳам шу...

30 Рикало (*пауза*). Менга қулоқ сол, Борис. Мен сендан ўртоқларча бир савол сўрайман. Сен нима бўлса ҳамки, гапни уёқ-буёққа бурмасдан, тўғри жавоб бер... инсоф билан айтганда шу ишларнинг ҳаммасини чотогини чиқарган Боровскийнинг ўзи деб ўйлайсанми?

Максимов (*пауза*). Нима десам экан? Далил йўқ... Аммо ўзининг хато қилганимга ҳеч ишоналмайман. Демак, бу хато Боровскийники деб ўйлашга тўғри келади.

40 Рикало (*тутоқиб*). Э, жин урсин, нега шу гапни кўтариб юрибсан, тўғридан-тўғри комдивга айтмайсанми? Ким хурсанд бўлсин деб шу тавқин лаънатни бўйнингга илиб юрибсан?

Максимов. Тутуқма! Лўлиларнинг бойваччаси. Шахтингдан туш. Менинг қўлимда қанақа далилларим

бор экан. Хўш? Ҳа, ҳа, ана шуни билиб қўй. Валақлаб қўйишга қўярману, исботлашга қўлимда ҳеч гап йўқ. Гап тухмат бўлиб чиқиб қолади. Айниқса, бу гапни жўртга ҳам айтмайман. Чунки ўзинг биласан, яқинда у билан сену менга бориб қолган эдик. Уч олаяпти, деб ўйлашлари мумкин.

Рикало. Тушунарли. Шунақа сенга ўхшаган одамларни инглизча «жентльмен», ammo бизнинг тилда «олижаноб тентак» деб атайдилар.

Максимов. Бироқ Мишка... Сен енгилтакроқсан.

Рикало. Оғир ҳодисаларда енгил сўзлар бермайди. Сен ҳам шу оғзинга сув солганча тураверасанми?

Максимов. Туравераман, жавобгар ким эканлигини майли қидираверсинлар. Мен энгаким билан кўрсатиб бермайман...

Рикало. Аҳмоқсан, кошки у сенинг бу жентльменлигинга арзиса.

Максимов. Хўш, унга қарши сенинг қандай кекларинг бор?

Рикало. Ясан-тусан, олифта одамларни ёмон кўраман. Сашка бўлса, асилзот олифталарнинг биттаси, ўз-ўзига кўзгу бўлиб хизмат қилади-да, ўз-ўзига муҳаббат изҳор қилади. Вужудидан беадаблик бурқиб туради. Гўёки у бизнинг ичимизга гусарларнинг базмидан оёғини узатиб тушган тантиқ... ке қўй ўшаннинг падарига... Юр флотчилар уйига борамиз. Жуда ажойиб концерт бўлади дейишяпти.

Максимов. Бормайман. *(Эшикни тақиллатмасдан очиб йўлакда Харитонов кўринади.)*

Харитонов. Халақит бермадимми?

Рикало *(шошиб ўрнидан туради. Тугмаларини сола бошлайди)*. Кечиришингизни сўрайман, ўртоқ иккинчи ранг капитан. Биз бамайлихотир уйдагидай ўтирган эдик...

Харитонов. Зарарсиз, мен ҳам бирор расмий иш билан келганим йўқ. Бир-икки минут вақт ажратиб, атайлаб кўргани келдим.

Максимов. Мени кўргани келдингизми, ўртоқ иккинчи ранг капитан?

Харитонов. Бу ерда таажжуб қиладиган нима бор экан? Ёхуд бевақт келдимми?

Максимов *(ўзини тутиб)*. Сизни кўришдан, сиз билан суҳбат қилишдан доимо шодман, ўртоқ иккинчи ранг капитан. *(Креслони суриб.)* Марҳамат қилинг, ўтиринг.

Рикало. Концертга мутлақо бормайдиган бўлдингми?

Максимов. Бормайман.

Рикало. Мен бориб, бир шўнғиб чиқаман... Кетишга ижозат берасизми, ўртоқ иккинчи ранг капитан?

Харитонов. Марҳамат, ўйнанг-кулинг. (Рикало чиқиб кетади. Унғайсиз пауза.) Хўш, сиз нима учун ёзилиб келишни истамайсиз?

10 Максимов. Таъбим кўтармай турипти, ўртоқ иккинчи ранг капитан.

Харитонов. Чакки қиласиз. Бир ерда моғорлаб ўтиравериш яхши эмас. Лаббай? Ўртоқлар ўйнаб-кулганда, бир уйга қамалиб ўтиравериш хурсандлик келтирмайди. Пўнғушга айланиб қолиш учун унчалик қариганингиз ҳам йўқ-ку.

Максимов. Умрим ҳали узоқ... Ўйин-кулгига ҳам фурсат топилиб қолар...

20 Харитонов. Балли, бундай деб ўйласангиз, бу жуда яхши. Қелажақда ҳаммаси ҳам яхшиликдан иборат ажойиботлар тўлиб ётибди.

Максимов. Шу тобда мен учун энг яхшиси шуки, сизни ўз уйимда кўриб турибман, ўртоқ иккинчи ранг капитан.

30 Харитонов (сўзини бўлиб). Тўхта, хитойларга хос таъзим-тавозени йиғштириб қўяйлик. Лаббай? Кел, қани бир очиқчасига гаплашиб қўяйлик-чи, мен ўзимни иккинчи ранг капитани эканимни яхши биламан, сен ҳам ўзингнинг капитан-лейтенант эканлигингни биласан. Ҳа, хўп, дуруст! Пайти келиб адмирал ҳам бўлиб қолармиз... Мен сенинг олдинга мартабаларимизни аниқлаб олиш учун келганим йўқ. Хўш, мени нима деб ўйлаган эдинг? Мени дарров эсидан чиқариб қўйди, деб ўйлаганмидинг?

Максимов. Йўқ... биров мен...

40 Харитонов. Менинг тўғримда бундан ҳам яхшироқ ўйлашинг мумкинмиди? Сен билан биз ахир биринчи йилгина бирга ишлаётганимиз йўқ-ку... Мен сени яхши танийман-ку... Бўлмағур гапларнинг нима ҳожати бор? Кўриб турибман, нимадир демоқчисан... Қани гапир!

Максимов (пауза). Сўрашга ижозат берасизми, мен ёзган хатни ўқий олдингизми?

Харитонов. Ўқиб чиқдим... Шунинг учун ҳам келдим. Сен менга жавоб бер, нега сен у хатни менга бердинг?

Максимов. Нима эди? Чакки қилибманми?

Харитонов. Ростимни айтсам, биринчи гал ўқиганимда, оббо бу тентак бўлиб қолибди-ку деб ўйлаб, бир челак сувни кўтарганча югуриб келиб, каллангдан қуймоқчи бўлдим.

Максимов. Кейин-чи?

Харитонов. Иккинчи гал ўқиб чиқиб тафтимдан тушдим. Учинчи гал қўлимга қалам олиб паст-баландларга ажратиб, диққат билан ўқидим. Бошим билан шўнғиб кетдим. Лаббай? Ростини айтсам, қўрқмасдан, аммо ақлли, талантли, далилларга суяниб ёзилган... Торпеда тўпларини, сен айтганча, қирғоққа қарши ва ёнбош тўсиқларга қарши фойдаланиб ишлата олиш жуда янги ва равшан фикр. Лаббай? Қўриб турибманки, бекорга шунча ўқимаган экансан.

Максимов. Демак, сиз бу планни бажариш мумкин деб топасиз, шундайми?

Харитонов. Бутунлай эмас! Баъзи жойларида чалкашиб кетибсан, олиб қочибсан. Аммо баъзи тузатишлар киритилса албатта амалга оширса бўлади, зотан қалтислиги ҳам бор. Агар дафъатан ҳужум қилиш элементлари ишлаб чиқилса, муваффақиятга эришиш ҳам мумкин. Қирғоқдаги радиолокацияни ҳам ҳисобга ол. Офарин, жуда ҳам қувонтирдинг. *(Кителининг ич чўнтагидан букланган қоғоз чиқариб, Максимовга беради.)* Ушла! Келажак учун эҳтиёт қилиб сақла. Бу план орқали ўзинг учун каттакон шараф қозонишинг мумкин.

Максимов *(қоғозни ўзидан нари итариб)*. Йўқ, агар бу планни ҳозир амалга ошириш мумкин эмас деб топсангиз, ўтга ташлаб юборинг.

Харитонов. Тўхта, тўхта, ўтга эмиш-а. Нима дейсан ўзинг? Епиқ пристанни (гаванларни) ёриб ўтиш учун сенинг ишлаб чиққан бу планинг ғоятда яхши ва порлоқ бир метод. Тўсатдан ўтга эмиш-а? Шундай планни агар мен ўйлаб чиқарган бўлсам, мен ҳам мақтанган бўлар эдим.

Максимов. Гапиришга ижозат берасизми? Мен бу планни ишлаб чиққунча озмунча ҳам меҳнат, шижоат, ҳаяжон сарф қилганим йўқ. Қаторасига неча кунлаб тинмай ўйлаганман, урушда ниманики кўрган бўлсам, ҳаммасини шунга сарф қилганман ва бу планни амалга ошириш ўзимга муяссар бўлар деб ширин хаёл сурардим. Бироқ, бундай бўлиб чиқмади. Ҳамма ҳам бир талай йирик натижалар кутган бу катта ишда афсуски, мен ўз отрядимни етаклаб бора олмайман...

Харитонов. Хўш, шунга энди нима қилибди? Сен ўз кутган мақсадингга, албатта, етишасан, сенга қаттиқ ишонаман. Бўлиб ўтган бу бахтсиз ҳодисани бўлса, уч пулга ҳам олмайман.

Максимов. Ташаккур айтаман... Бироқ истар эдимки, сиз менинг фикрларимни охиригача тушунсангиз экан. Агар сиз менинг бу планимни ҳаётга ошириш мумкин, деб топсангиз, ҳалиги айтган камчиликларни ўз тажрибаларингиз билан тўлатиб, тузатиб қўмондонга тақдим қилсангиз... балки мен ҳаддан ташқари ўзимга ишониб кетгандирман. Аммо менинг планимда ҳарбий савод ва соғлом фикрлар деб ўйлайман.

Харитонов. Сен ўйлагандан кўпроқ.

Максимов. Агар қўмондон сизнинг берган баҳоларингизни эътиборга олиб, мумкин деб топса, ҳам планини ҳаракатга киритиш учун берса, бу менинг учун ғоятда катта мукофот бўлар эди. Ёхуд менинг бу планимни ўзига эмас, кимдир бошқа амалга оширадиган бўлса... ростини айтсам, яшириб ўтирмайман, менга алам қилади. Ўз фикримни жангда ўзим амалга оширсам, бошим кўкка етади... Бироқ бу ҳозирча мумкин бўлмас экан...

Харитонов. Сен ҳам шу ақлинг ва қалбинг билан ишлаган ишингни бегоналарнинг қўлига топшириб қўяманми деб ўйлайсан-да?

Максимов. Йўғ-е, нега бегоналар бўлар экан! Сизнинг қўлингизга, ўртоқ иккинчи ранг капитан... ўз ўртоқларимнинг қўлига топшираман. *(Узоқ пауза, бир нафасдан сўнг Харитонов Максимовга эгилиб, уни маҳкам қучоқлайди.)*

Харитонов. Флотимиз ҳурмати учун... Менинг ҳурматим учун... Ҳаммамизнинг ҳурматимиз учун! Етар! Бу ерда могорлаб ўтирма! Юр концертга борамиз, сен билан юрсам қувончим ошади.

Парда

учинчи ПАРДА

Иккинчи кўриниш

Денгизчилар уйининг бир бўлаги. Унг томонда кафе бурчаги. Стол лампалари қўйилган икки стол. Орқа деворда эшик. Саҳна ўртасидаги арк кафени кичкинагина артист хонасидан ажратиб туради. Шубин, Рикало, Лешев стулда ўтирибдилар. Концерт борапти. Чапаклар овози келмоқда.

Шабунниа. Бориснинг йўқлиги жуда чакки бўл-

ди-да, шу ҳам иш бўптими. Кўр каламушдай инига кирганча чиқмаслик ҳам яхши эмас. У бўлмаса, одам қовушмаганга ўхшаб туради. Сизга нима бўлди, Миша? Наҳотки, уни ёқасидан судраб чиқолмадингиз?

Рикало. Гирибонидан судраб чиқишнинг уддасидан чиқолмасам. Унинг устига десангиз, комдив келиб қолди.

Лешев. Сен қўлдан чиқиб кетди деяпсан, Миша. Сени уйлантириб қўйиш керак эди.

Рикало. Меними? Нима қиласан, ўзинг совчиликка борасанми?

Лешев. Сенга раҳмим келади. Шундай қора қўнғироқ сочли йигит бўлсанг-ку, бўйдоқ яшасанг? Умрнинг нима маъноси бўла қолди. Мен аёлманд одамман. Ойла ўчоғини жуда севаман. Дунёда оиласиз яшаш кишини зериктиради.

Шабунина. Уйланганингизга анча бўлганми, Юра?

Лешев. Бу йил турмуш қурганимга ўн беш йил тўлади. Ҳалигача қилган хизматларим учун мукофот зарур.

Шабунина. Қани, хўш, қанақа қилиб уйланганингизни бир ҳикоя қилиб берсангиз-чи.

Лешев. Нимаси бор экан, ҳамма қанақа қилиб уйланган бўлса, шунақа. *(Кулиб қўйди.)* Дарвоқе, бир ўйлаб қараганда, унчалик ҳамманикига ўхшайвермайди ҳам. У маҳалда мен Ленинградда денгиз техникумини тамом қилган вақтим эди. Бизнинг олдимизда Гутаевский оролчасида бир лоцман амакининг уйида яшар эдим. У ерда бир умумий уй бор, бортнинг ҳамма лоцманлари шу уйда яшайди. Буларнинг лоцман бошлиғи Евсеев деган бир одам, айиқдай бақувват эркак. Ҳозир у етмишларга кирган бўлса керак. Йўлбарс мўйлабли, бўка кўзли, итфеъл. Ана шуниси ҳаммадан қизиқки, ҳазрати азроилга ўхшаган шу чолнинг бир даста чўхчудай ажойиб қизи бор.

Рикало. Сариқ сочми?

Лешев. Аксинча, сенга ўхшаш қорасоч.

Рикало. Э, аттанг.

Лешев. Ҳар кимнинг таъби ҳар хил... Шунақа қилиб, биз Евсеев билан бир қаватда турар эдик. Бу кал шайтон уйдан чиқадиган бўлса, эшикни қулфлаб юради. Шўринг қурғур қиз қафасдаги қушдай уйда қолади. Тағин чол мақтаниб ҳам юради. «Мен Иринани, умуман эрга бермайман. Мабодо берганимда ҳам, бу ҳа-

ромини денгизчиларга бермайман. Чунки қизимни буларга атаб ўтирганим йўқ»,— дейди. Қиз шўрлик нима қилади, денг? Деразага чиқиб олади-да, қўлини энгагига тираб, денгизга телмуриб ўтираверади. Мен ҳам ўз деразамга ўтириб оламан-да, унга тикилганим-тикилган. Кун ўтди, ой ўтди дегандай бир-биримизга тикилишиб, ҳусни жамолимизга тўйишдик. Гаплашиб гапимиз ҳам бир ерга етди. Кейин диққат қилиб қарасам, иморатнинг раҳидан юриб қиз ўтирган деразага борса бўлар экан.

10 Ш а б у н и н а. Қўйинг-э, бу чўпчак-ку. Ромео ва Джульетта.

Л е ш е в. Ҳа, ўхшаб кетади... Сал ўтмай деразадан ошиб хонанинг ичига кирадиган ҳам бўлиб қолдим. Қиз билан гапни бир ерга қўйдик. Кейин мен қизнинг қўлини сўраб отасининг олдига қоидада кўрсатилгандай қилиб катта эшикдан кириб бордим. Таъзим-тавозелардан кейин муддаони очиб ташладим. Чол десангиз, бирдан бўкириб юборди. «Бермайман» деб айтади. Қарасам мени тириклайинча теримни тўнамоқчи. Мен унга қараб қичқираман. Бермай ҳам кўр-чи, дейман. У, йўқ, берадиган қизим йўқ, дейди. Бир-биримизга тармаша кетдик. Чолнинг уч юз олтмиш томирини санаб чиқдим. Чолнинг менга кучи етмади, шекилли, нафаси ўчиб йиғига турди. Мен бу томошани кўриб шкафчага чопиб бордим. Шкаф тортмасидан рўмолча олиб келиб қўлига бердим. Ешингизни артинг, Самойло Прохорович, юрагим эзилиб кетди. Қўп йиғламанг,— дедим. Шу пайтда унинг оз қолди тутқаноғи тутиб қолса. «Оҳ, сен саёқ ҳали менинг рўмолчам қаерда туришини ҳам биласанми, уйимга шунақа синашта бўлиб қолганмисан, иш шу ерга келиб қолипидан кўчиб қолган экан-ку, ол-е қизнинг баҳридан кечдим?»— деди. Шу билан десангиз, на мен, на хотиним алданмаган эканмиз. Шундан буён қўша каптардай бирга яшаймиз. Чолнинг кўз ёшларини артиб тураман.

30 Р и к а л о. Уларча ёлғон гапирдингми?
Л е ш е в. Ҳужжат билан исбот қиламан.
Ш а б у н и н а. Тақдирингиз жуда ҳам ҳавас келадиган бўлган экан. (Орқа эшикдан Қлобуков чиқиб келади. Эзилган, чарчаган башара, сочлари тўзғиган, юзида қора доғ.)

40 Р и к а л о. Э, худонинг қудрати-е. Бу ташриф буюрган ким бўлди экан? Бизнинг флаг— механигимизми ё унинг соясими? Қаердан келяпсан, Андрюша?

... К л о б у к о в. Узинг биласан-ку қаердан эканлигини, уч кечаю кундуздан буён қуритишга қўйилган, шикаст еган катернинг тагидан чиқолганим йўқ. Сиз ўз ишларингизни биласиз. Сизнинг ишингиз кемаларни майиб қилиш. Мен бўлсам, сизнинг орқангиздан юриб ёмонлигингизни йўқотишга мажбурман. Ярим соатга аранг сирғалиб чиқдим. Чанқабман. Ўлгудек чой ичгим келяпти. Официантка қаёққа йўқолди?

Р и к а л о. Шовқинлама, Андрюша. Мана, меникини ича қол, менинг ичгим келмаяпти. *(Клобукков бир кўтариб ичиб қўйди.)* Дарвоқе, рўмолчангни олиб турқтароватингни сал тозала. Не қилганда ҳам бу ер кўпчиликнинг жойи. Битта-яримта бошлиқнинг чиқиб қолиши мумкин.

К л о б у к о в *(рўмолчасини олиб юзини артади)*. Падарлаънати қора мой. Ишхонада ойна йўқ. Узингни-ўзинг кўролмайсан... Мен ҳозир қайтиб келаман.

Л е ш е в. Андрюша, ростини айт-чи. Уч кун бурун комдив нега сени ғазабига олиб туриб эди? Бизнинг ҳалигача нима гап эканлигидан хабаримиз йўқ. Фақат эшикнинг орқасидан дағал-дағал гапириб ҳайдаётганини эшитганмиз, холос. Нима бало қилиб жаҳлини чичара қолувдинг?

К л о б у к о в. Мутлақо англашилмовчилик. Сенинг катеринг шикаст егани учун у гўё мени севиняпти, деб ўйлапти. Мен фақат холис ният билан, биласанми гап қаерда? Мана менга диққат қил. *(Чўнтагидан қалам олиб дастурхонга чизиб кўрсатмоқчи бўлади.)* Эсингда бўлса керак, бомба-ку мана бу ерга келиб урилган эди. Мана бу нуқтанинг ўртасида...

Л е ш е в *(унинг қўлини ушлаб)*. Андрюша, ахир бу сенинг иш столинг эмас, бу дастурхон.

К л о б у к о в. Нима деясан? Ййи дарвоқе-а. Аммо ўзи, ҳақиқатда қарасанг-чи. Ёғоч конструкцияларнинг мустаҳкамлигини исбот қилишга бундан яхши далил бўлиши мумкинми? Мен шунга қувондим холос... Кемаларни ўйлаб чиқиб кечалари ухламайман, у менинг гапимга тушунмай юрипти. Таажжуб.

Р и к а л о. Тажанг бўлмай қўя қол, Андрюша. Авлиёлар ҳам ҳақиқат учун жафо чеккан. Энг охир уларнинг айтгани ҳаққа чиққан.

К л о б у к о в. Бир юз ўн учинчи катерни тузата туриб, шундай бир нарса ўйлаб топдимки, шундай мустаҳкам зирҳ бўлиши мумкин эмас. Беҳад хурсандчилик...

Шабунина. Сиз ҳеч бўлмаса бир оз дам олсангиз бўлар эди, Андрюша. Лимондай саргайиб кетибсиз. Кўзингиз ичига кириб кетибди. Юринг биз билан концертга. *(Тўртинчи симфонияни чала бошлайдилар.)*

Клобуков. Уят бўлади-я, аҳволимни қаранглар.

Шабунина. Зарарсиз, чироғ ўчганда кириб оламиз. Мен сизнинг киришингизни истайман. Мен кейинги кунларда ҳаяжонда яшамоқдаман. Сизни кўрсам менда осойишталик пайдо бўлади.

10 Клобуков. Ҳали шунақами? Мен бун пайқамай юрар эканман. Сизга шу маъқул бўлса, жоним билан бораман.

Рикало. Йўл-йўлакай ювинадиган хонага кирамиз. Мен сени болагинам юзларингни ювиб, сочларингни тараб қўяман. Юр кетдик. Юра, чойнинг пулини сен тўлаб қўярсан. *(Шабунина, Клобуков, Рикало чиқиб кетадилар. Лешев чўнтагидан газета олиб ўқишга чўмиб кетади. Оленка кириб келади-да, столга яқинлашади.)*

20 Оленка. Яна чой керак эмасми, ўртоқ старший лейтенант?

Лешев. Йўқ, раҳмат, қани, аввалгиларнинг ҳақини олинг. *(Тўлайди.)* Нега рангингиз ўчган, тобингиз йўқми?

Оленка. Йўқ, шунчаки, ўзим...

Лешев. Йўқ, айтинг-чи, ўзи нима гап?

Оленка. Ҳеч гап йўқ. *(Подноси кўтариб тез чиқиб кетади.)*

30 Лешев *(унинг орқасидан)*. Демак ҳеч гап йўқ, денг-а? Ёмон яшар экансиз, Александр Ильич. Тубан яшар экансиз-а. *(Яна газета ўқишга берилиб кетади, актриса хонасига (уборнийсига) ўтадиган йўлакда Горилова кўринади. Уни форма енгига навбатчилик лентасини боғлаган Лябинский кузатиб келади.)*

40 Лябинский *(саҳна орқасида бошланган сўзни давом қилдиради)*. Мен ҳам худди шуни сўрамоқчи эдим. Нима учун китобларда ва саҳна асарларида бахтсиз муҳаббатлар тўғрисида сўз кўп бўлади? Сиз ҳозиргина Анна Каренина тўғрисида ўқидингиз. Мен бўлсам буёқда ўй ўйлаб ўтирибман. Муҳаббат бечорани қабргача етаклаб олиб борди-я. Пушкинда ҳам шундай. Островскийда ҳам шундай. Гўё муҳаббатдан кутиладиган бахтсизликнинг ўзи холос. Йўқ, ўзи бахтли муҳаббат бўлмайдами?

Горилова. Бўлади, фақат сийрак, жуда сийрак бўлади.

Лябинский. Аммо баъзида муҳаббат ажойиб кутмаган йўлларга қараб оғиб кетиб қоладики, ҳатто тушуниб улгуриш қийин. Мана, мен ҳам, тўсатдан йўлни буриб юборган бир муҳаббат учун оз қолган ўзимни йўқотиб қўйсам.

Горилова. Қандай?

Лябинский. Судга тушганман. Бир йил штрафной батальонда ўлим билан қўлтиқлашиб томоша қилганман.

Горилова. Сиз-а? Штрафнойда бўлганман дейсизми? Бутун офицерлар сизнинг тўғрингизда энг дуруст аълочи деб гапирадилар-ку...

Лябинский. Ҳозир тузалиб қолдим... Аввал айтганимдек эдим.

Горилова. Нима бало қилиб қўя қолган эдингиз?

Лябинский. У вақтда ҳали Болтиқда ишлар эдим... Қирқ биринчи йил декабрь ойида эди. Севишиб юрган бир қизим бор эди, урушдан илгари яхши кўришиб қолган эдик. Уруш халақит бериб ажралишган эдик. Мен кемадаман-у, у — шаҳарда. Орамиз яқин бўлса ҳам қўл етмайди. Мен унинг аҳволи қалай бўлди экан, тириклиги дурустмикан, деб кўп қийналардим. Уша пайтда турмуш ҳали оғир эди. Ўзингизга маълум. Ахири омадим келиб қолди-ю, командировка олиб қолдим, Ленинградга келдим. Телефон орқали у ишлаб турган озиқ-овқат магазинини чақирдим. Кечқурун кўришишга ваъдалашдик. Кечқурун унинг уйига бордим. У чой қўйди. Шунда шкафчасидан нима балодир олмақчи бўлди-ю, шкафнинг яшиги тарақ этиб ерга тушиб кетди. Мен унга ёрдам бериш учун шартта ўрнимдан туриб қарасам, ер билан битта тилла асбоб, узуклар дейсизми, соатлар дейсизми, билагузуклар дейсизми? Ҳаммаси тилла. Хўш, булар қаердан олинди, дедим. У мийиғида кулиб: «орттириб турибман, ҳозир бунақа асбобларни айни йиғиштирадиган вақт... Халқ очдан ўлай деяпти. Бунақа нарсаларни қотган нонга алишяпти»,— деса бўладими. Ана шу гапдан кейин тутақиб кетибману, нима қилиб қўйганимни билмайман. Қўшнилари чиқиб қўлимдан тўппончамни олганларида ўзимга келдим.

Горилова. Вой худойим-е! Наҳотки, уни ўлдирдингиз?

Лябинский. Айтяпман-ку, ўзимда йўқ эдим. Шунақа бўлиб қолипти...

Горилова. Ҳойнаҳой кейин тоза ачингандирсиз.

Л я б и н с к и й (*пауза*). Йўқ, чакки қилишга-ку қилдим, лекин унинг ҳам бу жаҳонда яшашга ҳаққи йўқ эди. У ахир халқнинг душмани эди... Афв этинг, мен балки сизга жуда ҳам бўлмағур ҳикоя гапиргандирман.

Г о р и л о в а. Йўғе, нима деяпсиз? Қўрқинч бўлса ҳам яхши ҳикоя экан.

Л я б и н с к и й. Билишга ижозат берасизми? Уртоқ иккинчи ранг капитан сизга қай вақтда машина тайёрлашни буюрди экан! Машинани қай вақт келтиради?

10 Г о р и л о в а. Мен ўн беш минутлардан кейин тайёр бўламан.

Л я б и н с к и й. Хўп бўлади. Биз ҳам ўн беш минутдан кейин келамиз. Ҳозирча хайр. (*Лябинский чиқиб кетади. Горилова хонасига киради. Чироғ ёнади. Диванчага ўтиради.*)

Г о р и л о в а (*ўз-ўзига*). «Унинг бу жаҳонда яшашга ҳаққи йўқ эди...» қанчалик қўрқинч ҳикоя. (*Хаёл суради. Орқа эшикдан Боровский кафега кириб келади. Лешев газетадан бошини кўтаради.*)

20 Б о р о в с к и й. Нима қияпсан, бобо?

Л е ш е в. Газетани синчиклаб ўтирибман. Нима қилса ҳам эски муҳаррирлик одати қолмас экан.

Б о р о в с к и й. Ҳа, майли синчиклайвер. Ёдингда бордир-а, бугун соат бешда денгизга юрамиз.

Л е ш е в. Ёдимда бор. (*Боровский тарафга қараб юра бошлайди.*) Менинг ҳам сенга айтадиган унча-мунча гапим бор эди.

Б о р о в с к и й (*тўхтаб*). Хўш, масалан?

30 Л е ш е в. Агар маъқул бўлмаса, мени кечирасан, мен ўзим шунақа тўғри сўзли одамман. Менимча, сўнгги вақтларда Александр Ильич, сенинг виждонинг лойқаланиб қолди.

Б о р о в с к и й (*ҳайрат билан*). Нима?

Л е ш е в. Эски замон бўлганда эди, попнинг олдига бориб тавба қилишинг керак бўларди. Ҳозир эса ўз ҳаётинг билан ўзинг суҳбатлашиб кўр. Сўраб кўр-чи: шу эгри сўқмоқ йўлдан ҳам кетса бўлармикин?

Б о р о в с к и й (*аччиғини босиб*). Мени ҳам кечир, агар менинг ҳаётим сенга ёқмаса, соқолингни тараб қўя

40 қол. Аммо бу ҳаёт меники, шуни билиб қўй, аралашма.

Л е ш е в. Қачонгача? Сен ахир ўрмонда эмас, одамларнинг ичида яшаб турибсан-ку.

Б о р о в с к и й (*асабий*). Уртоқ старший лейтенант, мен бошқалардан ахлоқ ўрганишни истамайман.

Л е ш е в. Бўлиши мумкин. Аммо шуни ҳам сизга ай-

тишни истар эдимки, сизнинг ўтказаётган турмушингиз менга маъқул эмас, ёқмайди. Менинг нуқтаи назаримча, яъни бир офицернинг шону шарафи-ю, битта одамнинг ахлоқий нуқтаи назарига таққослаб кўрганда, сизники фарқ қилади.

Боровский. Нима, нима? Нима деяпсиз? Сиз ўзингиз кимсиз? Сиз бир йили кам бир ҳафталик офицерсиз, холос. Қандайдир газет-мазетдан туз-насиба тортиб келгансиз-у, тагин газетага қайтиб кетаверасиз. Шону шараф тўғрисидаги масалаларни мулоҳаза қилиш сизнинг ишингиз эмас. Сиз бу масалада ҳеч балони ҳам тушунмайсиз. *(Лешев ўрнидан туриб.)*

Лешев. Сенга айтадиган гапимга қулоқ солгин-а, Александр Ильич... сен рост гапираяпсан. Мен офицерлар оиласига дарҳақиқат, муҳаррирлик стулидан туриб келдим. Ҳа, шуниси ҳам тўғрики, уруш тамом бўлди деган куниеъ жоним билан севган шу ишга қайтиб кетаман. Яна битта тўғри гап шуки, сен ўзинг қаерда яшаб турганингни билмайсан, бундан ўттиз йил бурун сен ўйлаганча мулоҳазалар бор эди. Яъни юнкерлар мактабини тамом қилишинг баробар елканга иккита погон билан, қўлингга шону шарафни тутқазиб қўярдилар. Биз совет матбуотининг заҳматкашларимиз. Биз иш бошлаганда сен ёш эдинг. Ҳали сен бу гапнинг ўзи нима-ю, шу матбуот деган гапни нима қўшиб ейилар экан, деб довдираб юрган вақтда, шу шону шараф учун курашган ва уни юқорига кўтарган одамларимиз, кимки юнкерлик мактабини битирадиган бўлса, унга бир жуфт елкага тақиш учун погон берадилару, мана сенинг шону шарафинг деб бир шаҳодатнома ҳам бериб қўяр эдилар. Биз совет матбуотининг заҳматкашлари ўз шону шарафимизни жуда юқори кўтариб кела олганмиз. Сен ўша вақтларда ёш эдинг. Матбуот деган нима деганию, нимага қўшиб ейиладиган овқат деб довдираб юрар эдинг.

Боровский *(жаҳлланиб)*. Буюраман! Уртоқ Лешев, овозингизни ўчиринг!

Лешев *(қизишиб кетади)*. Гуноҳларингга тавба қил, Александр Ильич. Мен отбоқар эмасману. Сен муштумзўр эмассан. Типирчилаб турадиган юрагим, ботмондан оғир муштим бор. Жаҳлим чиқса, ҳазилкашликни билмайман. Соқолимнинг ўзи билан бўғиб ўлдираман.

Боровский. Сиз ўзингиздан даражада юқори турган кишига шунчалик таҳдид қиласизми? Бунинг учун

комдивнинг олдида жавобгар бўлишингизга тўғри келади.

Лешев. Шайтоннинг олдида демайсанми? (*Қўлидаги газетасини йиртиб чиқиб кетади. Боровский тезликда арканинг олдида боради. Гориллованинг хонасига тақиллатмасдан киради.*)

Горилова (*ўрнидан ирғиб туриб*). Қим бу? Мумкин эмас! (*Боровскийни кўриб қолиб.*) Ҳа, сенмидинг? Чўчиб кетдим-а. Бўрондай ғув этиб кирганингни билмай қолибман-а.

Боровский. Кечирасиз. Жуда шошиб турибман. Ҳали замон денгизга йўлга чиқиб кетаман. Хатимни олдингми?

Горилова. Олдим... Аммо жуда ҳам диққатим ошди. Шунчалик ҳам совуқ, қуруқ хат бўладими? Сен мен билан гаплашмоқчи экансан. Хўш, нима гап?

Боровский. Жиддий бир масала устида.

Горилова. Нима гап бўлиб қолди, Алек? Мени кўрқитмагин. Қулоғим сенда, қани айт-чи, ўтир!

Боровский. Раҳмат. Ўтиролмаيمان, сенга шошиб турибман деб, айтдим-ку. (*Пауза.*) Лена! Энди биз... ажралишмасак тўғри келмайдиганга ўхшаб қолди.

Горилова (*ҳайратланиб*). Ажралиш?!... Хўш, нима учун?

Боровский. Сен тагин бу гапни янглиш тушуниб ўтирма! Мен сени жонимдан яхши кўраман... Менга шунчалик бахт толе бахшиш қилганинг учун менинг сенга тугалмас ташаккурларим бўлсин...

Горилова. Шунинг учун ҳам ажралишмоқчимисан? Бу гапларинг нима учундир чалакам-чатти-ку?

Боровский (*юшоқ ва кўнгилдан гапирмоқчи бўлиб*). Мен эмас, аҳволнинг ўзи чалакам-чатти. Бизнинг сен билан бўлган борди-келдимиз ҳатто комдивга ҳам маълум бўлиб қолибди. У ҳамманинг олдида, аниқ ва равшан қилиб шу тўғрида мени туртиб ўтиб кетди. Бу ишингиз менга ёқмайди, дегандай қилиб қўйди. Дўқ билан шу гапни ишора қилиб ўтди. Нима қилганда ҳам бу одамлар тушунмайди-да. Эски замоннинг тарбиясини кўрган, тухумдай силлиқ одамлар. Булар офицер деган сўзни тамом менинг қўлим остида, ҳатто уларнинг шахсий турмушига ҳам ҳукимни ўтказавераман, деб ўйлайди.

Горилова. Сен шўрлик ҳам шахсий, ҳиссий масалаларда командирнинг буйруғига итоат қилишга мажбурмисан?

Боровский. Оҳ, жоним, тушунсанг-чи! Агар мен унга қулоқ солмасам, у менинг икки томонлама ҳаётимни заҳарлайди. Мен ҳали ўз оёғимда мустақкам туриб блотган киши эмасман. Мен буткул унга муте одамман. Агар бу воқеалар бошқа пайтда рўй берганда эди, мен унга қарши исён қўзғатар эдим. Аммо ҳозирча тилимни тишлайман. Ҳаммасини сенга айтишим мумкин эмас. Қошки эди сен менинг аҳволимни тушунсанг... Мени ҳозир сендан ажралишдан бошқа иложим йўқ...

Горилова. Хўш, нима учун энди бошқа иложи йўқ?

Боровский. Сенга тушунтира олиш қийин бўлса, нима дейсан, энди. Қўрқинч, аммо айтишга мажбурман... Бу ишни қилсам, даҳшатли бир фалокатга йўлиқишим аниқ. Бутун менинг тақдирим битта қил устида турибди.

Горилова (пауза). Ҳа, ҳа. Бошқачароқ сўз билан айтганда, менинг муҳаббатим, сенинг ҳаётдаги толеларингга тўсқинчилик қилар экан-да, сенинг келажакдаги ёппа-ёруғ тақдирингга-я?.. Жўнгина гап эканку. Мен буни мушкул бир масалами деб ўйлабман.

Боровский. Лена!

Горилова. Хўш, нима қилибди? Агар сенинг саодатинг шуни талаб қилса, ажралишганимиз бўлсин, мен ўз севган кишимнинг ҳаётини оёқ ости қиладиган худбинлардан эмасман...

Боровский. Менга ишон, менга жуда оғир. Шундан бошқа иложим қолмади. Бошим дор тагида қолди. Ҳали ҳам менинг аҳволимни сен тушунганингга шукр.

Горилова. Албатта!.. Кўриб турибман. Сен масаланинг шунчалик жўн ҳал бўлганига ҳайрон қолдинг. Сен бу ерга кела туриб, ҳойнаҳой жанжал-сурон, бирор шўриш бўлади деб ўйлаган бўлсанг керак, унчалик эмас.

Боровский. Йўғе... Сенинг масалани таги билан тушуниб ологанингга қойил қолдим, холос...

Горилова. Ҳа, ҳа, тушуна олибманми? Мен сенинг ёзган хатингни ўқигандаёқ тушуна олган эдим. Энди мен сенинг ким эканлигингни фаҳмладим.

Боровский. Яъни, масалан?

Горилова. Бундан беш минутча илгари мени саҳнадан бу ерга кузатиб қўйган старшина ўз севган қизи билан бўлган бир ҳодисани менга айтган эди. Унинг севган қизи Ленинград қамалида қолган вақтда ўз келажак толеини шу фожиа билан бойитмоқчи бўлган экан. Яъни: очарчиликда қолган фуқаронинг қиммат-

Баҳо буюмларини нонга алишиб, шу билан ўз келажакини таъмин қилмоқчи бўлган экан. У нонни қаердан олибди, дегин? Бировнинг толеи, бировнинг кўзини чиқарибди, дегандай, у қиз фуқаронинг бошига тушган фалокатдан ўзига бахт қурмоқчи бўлибди.

Боровский. Сенинг бундоқ дейишга ҳаққинг йўқ!

Горилова. Уша қиз билан нега сен ўзингни тенглаштирасан? Нега? Қизнинг ўзини оқлаш учун далили

Ғафур Ғулом қозоқ ёзувчиси Мухтор Азезовнинг уй-музейида. Олмаота. 1966 йил.

10 бўлган бўлса керак. Эҳтимол, бирор бадавлат оиладан чиққан қиздир... Еки ўзим бўлай дейдиган обиватель кишилардан бўлиб, ўзгаларнинг дард-алами унинг учун бир пул бўлгандир. Аммо сени ўқитдилар, ватаннинг ҳимоячиси бўлгил деб тарбия қилдилар. Одам боласининг шарафи нимаю, вазифаси нима ўргатдилар. Сенга юкмади, ҳеч нима бўлмадинг, умид пучга чиқди.

Боровский. Мен бу гапларни истамайман.

Горилова (унинг сўзини бўлиб). Сенинг истагинг мени қизиқтирмайди. Яқинда сени севишимни истар эдинг. Хўп, мен ҳам сени севдим. Мен ёлғиз эдим. Оз-

гинагина муҳаббат, озгинагина ғамхўрлик қидирар эдим. Мен ахир бу урушда ўзимга қиммат бўлган ҳамма нарсани йўқотганман-ку, отамни, эримни, боламни... буларни душман ўлдирди. Уруш деган сўз мен учун шараф иши бўлиб қолди, гарчанд мен бир жангчидай қурол кўтара олмасам ҳам, менинг қўлимда қурол сифатида санъатим бор эди. Мен шу санъатим орқали жангчилар билан бир қаторда турганимга қувонаман. Менинг учун бизнинг ҳаққонийлигимиз учун курашаётган ким бўлса ҳам бари бир қиммат ва бебаҳо. Биринчи кўришда сен менга қаҳрамон кўриндинг, шунинг учун ҳам мен сени севдим, аммо сен... қалбаки одам экансан.

Боровский й. Йўқ, бу энди ҳаддан ташқари...

Горилова. Нима? Сен, ҳойнаҳой, менинг бу таъналаримни тақиб олган орденларим рад қилади, деб ўйларсан. Йўқ. Бундай эмас, фабрикадан чиқадиган аъло молларнинг-ку ўз тамғаси бўлади. Аммо баъзида шу тамға янглишлик билан брак молларга ҳам ёпиштирилиши мумкин.

Боровский й. Бу гапларга мен ижозат бермайман, мен...

Горилова. Тўхта! Мен ахир сенга абадий ва оташин муҳаббат тўғрисида истаганингча ижозат берган эдим-ку... Мен ҳозир гапимни тамом қиламан! Мен сени ва сен билан бўлган бутун хотираларни янглиш ва ярамас тушни унутгандай, унутишга ҳаракат қиламан! Яшайвер! Уддасидан чиққанингча ўйнаб-кул. Мен сенинг доғ тушмаган кителингни ёқасидан иккинчи бош бўлиб чиқмоқчи эмасман. Аммо хайрлашиш олдида мени бир яқин одам санадинг-у, маслаҳатимга қулоқ сол. Сен виждонингни йўқотиб қўйибсан... Шуни қайтадан топишга ҳаракат қил! Виждонсиз киши етакчисиз қолган кўрга ўхшайди. Ҳар қадамда бир фалокатга йўлиқиши мумкин... Энди... Жўна!

Боровский й. Лена!

Горилова. Овозингни ўчир! Бас, бас! (Эшикни очди. Зўрлагандай қилиб Боровскийни чиқарди ва эшикни ёпди. Узи тизза чўкиб диванда ётган пўстиннинг ёқаси билан юзини беркитди. Боровский эшикнинг олдида ранги ўчган, қалтираб турибди. Рўмолчасини олиб юзидаги терларни артаяпти.)

Боровский й (алаҳлагандай). Энди қаерга борсам экан? Қаерга? Кўз олдим бўшлиқ, қуруқ сахрога ўхшайди. (Эшикдан аста-секин узоқлашиб, беҳуд кафенинг олдига келиб қолади. У ерда Харитонов ва Максимов билан тўқнаш келиб қолади.)

Харитонов. Салом, Боровский, хўш, йўл бўлсин? *(Боровский довдираб тўхтайтиди. Харитоновга анграйтиб қарайди. Кейин ўзини тутиб олиб илжая бошлайди.)*

Боровский. Уртоқ иккинчи ранг капитан, хотинимни биррав кўриб келай деб кетаётган эдим. У бугун госпиталда навбатчи. Тонготарда биз денгизга чиқиб кетамиз. Сўнги вақтда у билан кўришмасак айб бўлади.

10 Харитонов *(билинар-билимас истеҳзо билан)*. Ажаб қиласиз-да. Бизнинг тириклигимиз шунақа бўлгандан кейин нима ҳам қилар эдик. Ҳазил-ҳазил билан денгизга-ку чиқиб кетасиз, қайтиб келасизми йўқми тавқал. Келгунингизча бувингиз еттига туғиб ўтиради. А, лаббай? Шунинг учун яқин одамлар билан хайр-хўш қилган ҳам маъқул. Хўп, боринг! Евгения Сергеевнага салом айтиб қўйинг.

Максимов. Омон-эсон бориб кел, ўртоқ Саша.

Боровский *(тўсатдан ҳаяжон билан)*. Омон-эсон дедингизми? Кошки эди. Ундоқ бўлса сенинг ниятинг холис одам. Раҳмат, Борис! *(Кетади.)*

Харитонов *(қовоғи солиқ)*. Атанга, жўжа ўғирлашни одат қилмаганда эди, яхши лочин чиқадиган бола эди-да... Лаббай? Кўрдингми? Бу ерга биттаси билан хайрлашгани келган, энди иккинчининг олдига югуриб кетди... Имо-ишора билан гапиришгани фаҳлмагандан кейин, юзма-юз, очиқчасига суҳбат қиламиз шекилли-да...

30 Максимов. Кейинги вақтларда бунинг ўзига нима бўлиб қолди-я, ҳеч тушуна олмайман. У чиқиб келатганда кўзига диққат билан қарадингизми? Худди кўрларга ўхшаб довдираб келар эди.

Харитонов. Мана кўриб турарсан, мен унинг кўзини ишқор қум билан шундай ишқалайки, кўзи чироқдай очилиб кетсин. Заррача шабкўрлиги қолмайди. *(Хона эшигига бориб тақиллатади. Ҳеч ким жавоб бермайди. Иккинчи мартаба тақиллатади, яна жавоб йўқ. Кейин секин эшикни очиб киради. Гориловани кўриб хайратда қолади. Энгашиб секингина унинг елкасига туртади.)* Елена Васильевна, сизга нима қилди?

Горилова *(бошини кўтариб кўрққандай сесканади)*. Бу сизмисиз? Келинг! Худо ҳаққи мени ёлғиз қўйинг!.. *(Ўзига келиб.)* Йўқ, йўқ. Нима деётганимни ўзим ҳам билаётганим йўқ. Мени афв этинг!

Харитонов *(уни турғизиб)*. Тинчланинг... Максимов!

Максимов. Есть!

Харитонов. Елена Васильевнани уйигача кузатиб бор. Мен орқаларингдан етиб боргунча ҳеч қаёққа жилмай ёнида ўтир!

Горилова. Ҳожати йўқ! Узим ҳам кета оламан.

Харитонов. Лаббай! Йўқ. Ортиқ команда берадиган сиз эмас, менман. Қабул қилсангиз ҳам бари бир, ҳайдасангиз ҳам бари бир. Бориб сиз билан уч-тўрт оғиз суҳбат қиламан... Максимов, қани, тез бўл! (*Унинг қулоғига.*) Мен ҳозир госпиталга бораман. У шайтондан тукқанни етти марта терлатмасам, юрган эканман. Чинқиртириб юбораман. Сен хуштавозе бўл, мулоимлик қил! Не қилганда ҳам хотин киши деган нарса эр-калашни яхши кўрадиган юмшоқ буюм бўлади. Жин урсин. (*Шошиб чиқиб кетади. Максимов Гориловага пўстинни кийишга ёрдам беради.*)

П а р д а

УЧИНЧИ ПАРДА

Учинчи кўриниш

Госпиталда кечаси. Палатанинг ичи. Кўк чироғ билан хира ёритилган. Бойко, Будков, Афанасенко оқ ятак кийган, каравотда ўтирибдилар. Будков тиззасида бир тугунча қўйиб ўтирибди. Будков билан Бойко Афанасенкони кўргани келишган. Палата билан қоронғи йўлак, йўлакда шахмат столи, йўлакнинг охирида оқ ёғоч шкаф. Унинг ичида ҳар хил шиша идишлар. Шкаф ёнида ташқарига чиқадиган эшик.

Будков (*тугунчасидан ҳар хил майда-чуйдаларни олиб*). Келинг, йигитлар, биродарларча тақсим қиламиз-а. Мана бу чорак қадоқ тамаки сенга, Бойко, конфет сенга бўлсин, Афанасенко, чунки сен кашанда эмасан, устаранинг тиғи киши бошига учтадан, зарур асбоб, хизматнинг улдасидан чиқадиган киши госпиталда ҳам соқол олиб туриши керак.

Бойко. Раҳмат, ўртоқ мичман. Бу ташвишларнинг нима ҳожати бор эди? Бу нарсалар ахир сиз учун юборилган-ку. Бизга ўзимизники ҳам етиб ортади.

Будков. Сиз иккаловларинг ажойиб ўғил бола жангчилар бўлганларингдан кейин, сизларнинг ташвишларингизни тортмай, кимларнинг ташвишини тортай, яхши матрослар учун менинг юрагим каптарбаччадай ўйнаб туради. Ҳеч нимани аямайман. Олаверинглар.

Бойко. Ўртоқ мичман, сизга қараб жуда ҳавасим

келиб кетаяпти-да. Икки кунгина касал бўлдингиз-у, мана энди озодликка ҳам чиқдингиз. Мени қачон бўшатадилару, бизникилар яқинда катта жангга борадилар. Мен бўлсам бу ерда нега илиб қўйган қазидай ётишим керак. Зерикиб кетдим.

Будков. Катта жанггача тузалиб қоларсан... Эсингда борми, Бойко бир сидирға отряддан чиқиб кетаман, деб юрганларинг?

10 Бойко. Бу тўғрида эсимга солманг, ўртоқ мичман. У пайтда мен командиримизнинг хулқ-атвори билан таниш эмас эканман. Одамгарчилиги йўқ, деб ўйлаб юрарканман. Энди яхшилаб таниб олдим. У бечора ҳаркун келиб мени бир марта кўриб кетади-я. Ҳар гал ҳам, кўнгил кўтариш учун беш-олти оғиз яхши гап топа олади.

Афанасенко. Тўғри айтаяпсиз. У ҳар келганда менинг билан ҳам бир пас ярим пас ҳазиллашиб қўяди. Капитан-лейтенант Боровский бўлса, ҳали бир марта бошини суқиб хабар олгани йўқ. Гўёки ер юзида мendan ном-нишон қолмаган.

Будков (гапни буриб). Иши кўп-да, кемаларни жангга тайёрлаётгандир.

Бойко. Наҳотки, эндиги бўладиган жангда ўртоқ Максимов биз билан бирга иштирок қилмаса...?

Будков. Бу гапни сенга ким айтди? Албатта, боради, иштирок қилади. Мана, мен сенга айтдим-қўйдим. Унга отрядни ҳам қайтариб берадилар, даражаси ҳам юқори кўтарилади, кўрарсан, шу гапим ёдингда турсин. Қелинлар, ўртоқлар, хизматимизга алоқадор 30 гапларни йиғиштириб қўяйлик. Чўпчак айтиб берайми, қулоқ соласизларми?

Афанасенко. Айт, айт! Сен жуда қотирасан.

Будков. Қайси чўпчакни айтсам экан-а? (Пауза.) Чўртган балиқдан пиширилган шўрва тўғрисида гапирсаммикин? Эҳе, эҳе, бу жуда қадим замонда, ҳали ҳудо одамзоднинг лойини ҳам қормаган вақтда бўлган иш экан. Аммо ер аллақачон қотган экан, сувда балиқлар сузар экан, ўрмонда ҳайвонлар яшар экану, аммо одамзоднинг уруғи ҳам йўқ экан. Фақатгина битта денгизчи 40 оила бўлиб, дарё лабида балиқ тутиб тирикчилик қилар экан.

Афанасенко. Ия, бу қанақа гап бўлди, ўртоқ мичман? Узингиз ҳали одамзоднинг уруғи ҳам йўқ экан деб айтиб, тагин дарёнинг лабида балиқчилик қилар экан, деб қўясиз...

Будков. Шунақа эпчил халқлар экан-да, худодан ҳам илгари ўтиб кетган одамлар экан. Кунлардан бир куни худо ўзи яратган махлуқларни томоша қилиш учун учиб юрган экан, учиб томоша қилиб юриб қараса, пастда бир чайла, чайланинг ёнида гулхан ёниб турибди. Гулханда темир ўчоқ. Қозон бақиллаб қайнаяпти. Қозон ичида чўртан балиқнинг шўрваси. Тангри таоллоқ бир татиб кўрсаки, жуда мазали, учиб келиб чайлага кўнибди-да, улар билан саломлашибди. Дарё лабидагилар ҳам қарасаларки, жуда ҳурматли бир одам. Бизнинг старший лейтенант Лешевга ўхшаган соқоли киндигига тушади. Қийим-боши жойида. Ҳурмат билан юқорига ўтқазиб, олдига шўрва сузиб қўйишади.

Бойко. Одамнинг оғзидан суви келадиган қилиб ҳикоя қиласиз, ўртоқ мичман.

Будков. Худойи таоллоқ шўрвани ичиб бўлиб, соқолини силаб раҳмат айтадию, шу ўртада сўраб қолади: Хўш, «Сизлар қаердан пайдо бўлиб қолдиларинг?»— дейди. Дарё лабидаги одамлар жавоб берадилар: «Биз ўз ихтиёримиз билан, мухторлик билан пайдо бўлдик». «Пайдо бўлган бўлсангиз, худо ёр бўлсин, мен ахир бутун оламнинг худоси бўлсам, бир оғиз сўрамабсизлар-да. Турмушларинг тўйинчилик экан, ўзларингиз ҳам сахий одам кўринасизлар. Мен аслида бошқачароқ яратмоқчи эдим. Бу фикрдан қайтдим. Мен энди ярададиган одамларни сизларга ўхшатиб яратаману, уларга сизнинг қаторингиздан жой бермайман». Қирғоқ одамлари худонинг бу гапини эшитиб, худоё худовандо, кераги йўқ, янги яратган одамларингни бизнинг олдимизга юбора кўрма, деб эътироз билдирибдилар. Хўш, нима учун деб худо сўрабди. Улар жавоб берибдиларки, балки бу одамларинг бизнинг одамларга қараганда ялқовроқ чиқиб қолар ва биз меҳнат билан чўртан балиқ тутармизу, улар ёнбошлаб ётиб бизнинг овқатимизга шерик бўлар. Шунинг учун, э худоё худовандо, янги яратиладиган бу тантиқларингни мумкин қадар биздан узоқроқ жойга жойлаштир. Йил бўйи қуёш бориб турадиган, осмондан қор ўрнига ун ёғадиган ерларга жойлаштир. Биз шу чўртан балиқ шўрвага қаноат қилиб, бир амаллаб умримизни давом қилдирамиз, дептилар. Худо ҳам буларнинг гапига кўнибди. Шундай қилиб, қирғоқ одамлари ўз балиқ шўрваларини ҳеч кимга бермай ўзлари сақлаб қолибдилар...

Афанасенко. Жуда қувноқ ҳикоя экан, ўртоқ мичман. Одамга дори-дармондан ҳам яхши таъсир қилар экан.

Будков. Шунинг учун айтиб берайман-да. (Йўлакда Шабунина кўринади. Келади. Энда докторлар яктаги.)

Шабунина. Бу нима гап, ярим кечадан оғиб кетди. Қоровуллик қилаяписизларми, яхши эмас, ётиш керак.

Будков. Ҳозир ётамиз, ўртоқ капитан, ижозат берсангиз, ётиш олдидан биттадан тамаки тортиб олардик.

10 Шабунина. Майли, тортиб олингу, аммо тез бўлинг. (Будков билан Бойко йўлакка кетади. Шабунина Афанасенконинг каравоти четига ўтиради.)

Будков (йўлакдан овози келади). Бойко, шахматни ола чиқ, сенга чекиш хонасида ҳам бир мот бериб қўяй. (Бойко шахматни қўлтиқлаб олади. Иккалалари чиқиб кетадилар.)

Шабунина. Хўш, аҳволлар қалай? Узингизни дуруст сезаяписизми? Қўлингизни беринг-чи?

Афанасенко. Яхши бўлиб қолгандай ҳис қилиб турибман.

20 Шабунина (енгини шимариб, тирсагини силаб кўради). Дуруст, жойида, тагин ўн марта уқалаб силанса, қўлингиз тамоман саломатланади.

Афанасенко. Раҳмат-э, ўртоқ капитан. Тозаям ғайрат кўрсатдингиз, ҳаддан ташқари жонкуярлик қилдингиз.

Шабунина. Шунчалик енгиллик билан ўтганига жуда қувонаман. Мен қўлингиздан унча қўрққаним йўқ эди. Жигарингизда қолган бомба парчасидан қўрқинчим зўр эди. Ололмасак нима бўлади, деб хавотир қилардим.

30 Афанасенко. Улишдан унча қўрқмасдим, ўртоқ капитан. Нега десангиз, менинг ҳаётим ўртоқларим олдида оқланган, немисларни ўлдирганман. Жангда ялқовлик қилганим йўқ. Ўртоқ Сталиннинг буйруқларини ҳамиша ёдимда тутганман... Аммо шундоқ бўлса ҳам, албатта энди одам яшашни истар экан.

Шабунина. Ана шу истагингиз сизга ёрдамлашиб сақлаб қолди-да.

40 Афанасенко. Ўртоқ капитан, модомики тузалган бўлсам, менинг битта шубҳани ёзиб бериш учун ёрдамлашингизни сўрар эдим.

Шабунина. Балки бу шубҳани ҳам эртага қўйиб турмаймизми?

Афанасенко. Бу шубҳам ёзилмаса, бари бир бугун ҳам ухлолмай чиқаман-да. Миям оғирликлардан қутулиб, равшан ўйлай бошлаганимдан буён эс-ҳушим

шу шубҳа устида, ўйлаганим-ўйлаган. Ҳеч тагига етолмайман.

Шабунина. Қани, хўш, айтинг-чи?

Афанасенко. Бу гап галги юришимизда бўлди. Мен радионинг олдида ўтирган эдим. Бирданига катернинг қийшайганини сездим. Демак, айланаётган эдик. Бирданига палубадан тўп отиб қолдилар. Албатта энди равшан гап шуки, жанг. Шу пайтда кўприкчадан командир менинг олдимга ўртоқ капитан-лейтенант Боровский тушиб келди. Қўлимга кодограммани тутқазиб шошириб қолди. Тезлик билан капитан-лейтенант Максимовга маълум қил, деди. Мен ҳам бир нафасда тақиллатиб радиограммани бердим. Квитанциясини қабул қилдим. Шу пайтда катер даҳшат билан чайқалиб кетди. Ҳамма нарсалар сочилиб кетди... Бу катер остида бомба ёрилганлик натижасида бўлган эди... (Йўталади.)

Шабунина. Шошмасдан гапираверинг.

Афанасенко. Менинг бланкаларим тўзғиб кетди. Мен энгашиб уларни териб олдим-да, папкага тартиб билан сола бошладим. Худди шу пайтда қовурғанинг тагига ўтди. Қизиган бигиздай бир нарса санчилди. Қўлим ишламай қолди. Ҳали ҳушимдан кетмасдан бурун, қоғозларим яна ҳаммаёққа сочилиб кетди. Бир нафасдан кейин ўзимга келиб, кўзимни очиб қарасам, тепамда командир турибди. Командирнинг ўзи менинг қоғозларимни папкага йиғиштириб солмоқда эди. Ярамни боцман боғлаб қўйди. Бир бурчакка олиб бориб ётқизиб қўйдилар. Оғриқдан эсим бир кириб-бир чиқиб турибди. Шундай бўлса ҳам папкани олиб текшириб қўйдим. Тагин битта-яримта қоғоз йўқолиб қолмасин дедим-да, папкани очиб кўра бошладим. Ҳамма қоғозларнинг устида худди шу кодограмма турган экан... Шундоқ қарадим-у... хўш ўзи нима гап?

Шабунина. Нима? Нима экан? Айтинг-чи.

Афанасенко. Уқалашдан чарчадингиз шекилли-а, ўртоқ капитан? Қўлингизнинг қалтирашини қаранг?

Шабунина (асабий). Қани, гапингизда давом қилаверинг-чи.

Афанасенко. Мен-ку у пайтда ҳали эсимни йўқотганимча йўқ эди. Радио орқали Максимовга берган хабарим ёдимда эди. Аммо кодограммада тамоман бошқача...

Шабунина (яна асабий). Нима, тамом бошқача?

Афанасенко. Турган ўрнимизнинг кўрсатилиши

бошқача... турган ўрнимизнинг кенглик чизиғи тўғри кўрсатилади-ку, аммо бўй чизиғи хато. Ёдимда бор. Мен ўттиз тўрт ноль беш даражада, деб берган эдим. Аммо бланкада 55 деб ёзилиб қолибди. Бирданига 50 минут фарқ қилади-я. Жоним чиқиб кетди. Миямнинг томирлари ўйнаб кетди. Шу пайтда яна ҳушимдан кетиб қолибман. Кўзимни очиб ўзимни бу ерда кўрдим. Шундай қилиб, десангиз ҳеч тушуна олмайман... Кодограммада кўрганим хаёлимдами ё бўлмаса ҳақиқатан ҳам хабар беришда янглишиб кетдимми? Натижада бундай бахтсиз ҳодиса рўй бериб, одамларнинг нобуд бўлишига сабаб бўлдимми? Шу вайдан ўйлаб ўйимга етолмайман. Тинчлигим йўқ. Бунга сиз қандай қарайсиз?

10

Ш а б у н и н а (*секин ўрнидан туриб*). Азизим, булар ҳаммаси бўлмаган гап. Кўп қон йўқотганингиз натижасида бўшашгансизда, хаёлингизга шундай келган. Тинч ётинг! (*Афанасенконинг устини одеял билан ёпади.*) Осойишта ухланг. (*Коридорга чиқади, деворга суянади.*) Нима? Бу нима деган гап бўлди? Энди мен нима қилишим керак? (*Истар-истамас эшикка қараб юра бошлайди. Эшикдан шошиб-пишиб Боровский кириб келади. У билан учрашган Шабунина чўчиб оқ тортади. Орқасига чекинади.*) Сенми? Сен бу ерда нима қилиб юрибсан.

20

Б о р о в с к и й (*ҳаяжонлангану, ўзини тутиб турибди. Гаплари ҳам унча қовушмайди*). Латофат билан кутиб олишингни қара, Женя! Энди мен ўзимни бирор арвоҳнинг шарпаси эканман-да, деб ўйлашим ҳам мумкин. Мен атайлаб сени кўргани шошиб келган эдим. Жангга юриш олдидан сен билан астойдил ханда чиқазиб гаплашмоқчи бўлиб келган эдим. Сўнгги вақтларда бизнинг турмушимиз кўнгилдагидай эмас, сал чаккироқ ўтди... Бунинг учун мен айблیمان. Бунисини ҳам тушунаман. Шунинг учун ўзим олдин келиб узр сўрамоқчи бўлдим. Кел қўй, ҳали ҳам ўша тотув умримизни қайтарайлик.

30

Ш а б у н и н а. Утган тотув умримизни қайтариш учун келдингми? Шунинг учун бу ерга келдингми?

40

Б о р о в с к и й (*тушунмайди*). Бу гап сени нимага ҳайрон қилиб қўйди? Менинг бу ерга энди келишим эмас-ку.

Ш а б у н и н а. Мана шу деворнинг орқасида сенинг жиноятинг учун ширин жонидан айрилай деган қизил флотчи турибди. Сен ўшанинг хотирасини қилиш ўрнига менинг юрагимни ечмоқчи бўласан..

Боровский (ирғиб тушади). Бу қандай васваса?
Сен қандай жиноят тўғрисида гапираяпсан?

Шабунина. Ўзингни анқовликка солма. Мен сенинг жиноятинг тўғрисида гапираяпман. Мен учун ҳамма нарса равшан.

Боровский. Хўш, нимани биласан?

Шабунина. Сенинг ниқобингни йиртиб ташлаш фурсати келганини биламан.

Боровский. Ниқоб дедингни?

Шабунина. Ҳа, энди ҳамма нарсани рўйирост айтишим мумкин... Сен ана у куни менга туриш-турмушим шу дединг. Ўша гапингни эслай оласанми? Мана шу гапинг ўзинга қарши қилич яланғочлашини билганмидинг? Чиндан ҳам туриш-турмушинг шунинг ўзи эканлиги маълум бўлди. Сен кичкина бўлиб кўринсанг ҳам, жуда хавфли одамсан. Микроскоп тагидаги кичкина қуртдай бир нарсасан.

Боровский. Женя, эс-ҳушинг жойидами?

Шабунина. Мени бундан кейин Женя дема! Бундан кейин абадул-абад орамиз очиқ. Э, муттаҳам, энг яқин дўст бўлмиш Борис билан урушиб қолдинг. Сен ундан ўч олмоқни истадинг. Тонма! Сен уни ўзинга кўмакка келиш имкониятидан маҳрум этиб, ниҳоят иш чаппасига кетгудай бўлса, унинг ўзини айбдор қилишни, унинг ёш жонига жабр қилишни истаб, манзилни нотўғри кўрсатиб бердинг. Аблаҳларча қасос олиш ниятинг учун одамларни ҳалок этдинг. Агар ўз командирининг соф виждонини билиб, унга айб тушганидан азоб чекаётган ўша қизил флотчи бўлмаса эди, ўзганинг жони ва ўзганинг виждони бадалига сувдан қуруқ чиққан бўлар эдинг. *(Ҳайратда қолган Боровский Шабунинанинг сўзларини сукут сақлаб тинглайди. Аммо сўнги жумладан кейин дарҳол қаддини ростлайди. Шу пайтда йўлакка Харитонов киради. Қизгин-суҳбат билан овозра бўлганлар унинг келганини билмай қоладилар. Харитонов Боровскийнинг дастлабки сўзларини эшитганидаёқ шкаф орқасига паналади.)*

Боровский. Бас! Мен энди тонмайман.

Шабунина. Демак, тўғрими?

Боровский *(осойишта, қўрқинчли қиёфада)*. Тўғри! Бундан кейинги сафсаталардан фойда йўқ... Мен ҳозиргина роса адабимни едим. Мен сенинг олдинга катта андишада ва шу билан бирга бефойда умид билан келдим... Умидларимнинг бекорлигини фаҳмлаб турибман. Борадиган бошқа ерим йўқ... Ҳа, айб менда.

Аmmo мен гуноҳимни кўпиртириб юборишингни истамайман. Осмонга кўтарилмоқчи бўлган эдим, бир ўрага йиқилиб тушдим. Ҳар қанақа ёмон одам бўлсам ҳам, сен ўйлаган қадар тубан эмасман. «Борисдан ўч олмоқчи бўлдингми» деддингми? «Унинг ширин жонига қасд қилмоқчи бўлдингми?» деддингми? Бу бўлмагур нарсаларни хаёлингга келганини қара-я. Йўқ, мен уни ҳалок этишни истамадим, мен ўзимни ҳалок этдим, холос... Дивизия командиримиз ана ўша лаънати кемани

- 10 атака қилишни буюрганда, унга қарши якка бормоқчи, уни яккама-якка жангда бир ёқли қилиб қўя қолмоқчи бўлдим. Уйинни ёлғиз ўзим ютишни истадим. Агар мен ўша кемани сувда чўктириб юборсам, ҳирс билан интилган нарсамга етишган бўлар эдим. Ўзимни ўйлабман, холос... Тўғри, мен Борисга манзилни нотўғри кўрсатиб бердим. Бундан мақсадим уни ғалабадан баҳрасиз қолдириш эди. Бироқ, ғалаба у ёқда турсин, ишнинг охири шармандалик билан тугади. Шундан кейин сирни ёпиб қўя қолишга қарор бердим. Бориснинг бўйнига катта айб қўймасалар керак. Уруш деган нарсасунақа. Гоҳо отилган ўқ бекорга кетса, ажаб эмас, деб қўя қолсалар керак, деб ўйладим... Шунини қарангки, томдан тараша тушгандай, унинг ўзи ёлиб бўлиб қолди.

Ш а б у н и н а. Шундай дегин? Гуноҳсиз бир одамни зарбалар сангбўронига йўлиқтирмоқчи бўлибсан-да, ўз ўғлингни хаёлингга келтирдингми? Сенинг шармандалик ишинг туфайли унинг дунёда бош кўтариб юролмаслигини ўйладингми? Ниҳоят ўзинг ҳақингда ҳам мулоҳаза қилиб кўрдингми?

- 30 Б о р о в с к и й (ҳорғин). Мен энди шафқат сўрамайман. Агар умрни бошқатдан яшаш иложи бўлса, мен уни энди бошқача бошлаган бўлар эдим. Энди бўлар иш бўлди! Фақат...

Ш а б у н и н а. Нима фақат?

Б о р о в с к и й. Бир амаллаб дурустроқ ўлиб олишим қолди!

- 40 Ш а б у н и н а. Йўқ. Бу йигитнинг иши эмас! Ўлиш керак эмас, ишнинг охиригача бардош бериб туриш керак. Ботирлигинг қаёққа кетди, қани, бўлган ишнинг ҳаммасини сўзла!

Б о р о в с к и й. Сўзлай олмайман. Қерак бўлса, ўзинг сўзлаб берарсан. Менинг сиримни бошқалардан яширишга ҳақинг йўқ. Мен бўлсам шунчаки... осонгина...

Ш а б у н и н а (ғазабланиб). Сенинг қўрқоқлигингни энди кўриб турибман.

Боровский (қалтираб кетади). Қўрқоқ дедингми?! Йўқ!.. Мен ҳеч нарсадан қўрқмаганман. Мен комдив билан учрашувдан бошқа ҳеч нарсадан қўрқмайман. Хайр, мен кетдим. *(Кескин бурилади, шкаф орқасидан чиққан Харитоновни кўриб турган ерида қотиб қолади. Харитонов унга рўбарў келади. Харитоновнинг чеҳраси ғуссали, аммо осойишта гапиради.)*

Харитонов. Ана холос! Учрашишга учрашдик... Бундай учрашишни кутмаган эдингизми? Ҳа, нима бўлди? Мендан қўрқаяпсизми? Қўрқсангиз арзийди. *(Овозини кўтаради.)* Қани, кўзларимга бир қаранг-чи! Ҳа, бардош этмаяптими? Қарашга мажбурсиз! Жавоб беришга ҳам мажбурсиз. Ҳаммага! Қизил флотчиларга! Халққа! Жавоб беришга мажбурсиз! Хўш, нима деб жавоб берасиз? Мен сиздан сўраяпман! Нима деб жавоб берасиз деяпман?

Боровский. Илтимос қиламан...

Харитонов. Мендан илтимос қилманг!.. Шу онардан илтимос қилиб кўринг-чи, балки сизга қабр учун бир парча жой берар. Қуроли топширилсин... *(Боровский тўппонча осиглик камарни аста ечади ва Харитоновга узатади. Харитонов ғазаб билан юзини ўгиради.)* Уртоқ капитан! Маҳбуснинг қуралини қабул қилиб олинг!

Парда

ТУРТИНЧИ ПАРДА

Биринчи кўриниш

Шабунининг хонаси. Базадаги командирлар уйида бўладиган оддий жиҳоз. Пианино, унча катта бўлмаган стол. Столга ҳаворанг дастурхон ёзилган. Клейнка қопланган диван. Унг томонда бошқа бир хонага кириладиган эшик. Чап томонда йўлакка чиқадиган эшик. Хонанинг чап томонига келиб тақалган деворда зинага кўтариладиган кичкира супача. Зинадан саҳнанинг тагига тушиб кетилади. Супачада уйнинг эшиги бор. Бу эшик мойлик бир оқ бўёқ билан бўялган. Диванда Софья Петровна ниманидир тўқиб ўтиради. Стол ёнида Рикало ўтирибди. Парда очилмасдан сал илгари Рикалонинг баланд товуши эшитилиб туради.

Рикало. Ҳа, ўшанинг падарига!.. Унга бу ҳам кам! Суд қилиб чўзиб ўтиришнинг нима кераги бор экан?

Софья (бармоғини ўқталади). Эсингни эдингми?

Нега бўкирасан, уни уйғотиб қўясан! Уч кечадан бери мижжа қоққани йўқ.

Рикало (*эшикка ҳурков назар ташлаб. Аста шивирлаб гапиради.*) Унутиб қўйибман-а!.. Бари бир астароқ гапирсам ҳам ўша гапимни гапиравераман. Мен у билан ҳеч вақт чиқиша олган эмасман. Йиртқич, осон ўлжага югурадиган ҳайвонларни биласизми?.. У ана шунақа осон ўлжаларни қўлга туширишга ўрганиб қолган. Қовушибгина меҳнат қилган бола эмас. Йўлидаги одамларни уриб-суриб, ўзим бўламан дейдиганлардан, ўлжа қўлдан чиқиб кетмасин деб, кўзини сира ердан олмайди. Биз бошқача нарсани ўйлаймиз. Ахир биз денгизчилармиз-да. Кўзимиз узоқни кўрадию, ўзимиз ҳисоб билан иш қиламиз. Довулларнинг ёлига ёпишиб юрадиганларданмиз. Ҳа, биринчи рақам — жанговар тревогага қулоқ сол! (*Пауза.*) Қароқчини шартта босадиганларданмизда.

Софья. Бу сен — лўлибачча, бунақа гапларни қаёқдан топасан! Фолбинга ўхшаб олиб қочасан, а? Қози бўлсанг, шартта кесар экансан-да.

Рикало. Хўш, нима қилипти? Унга тилла баркашда мақтов-ёрлиқ олиб бориш керакми?

Софья. Агар лозим кўрилса, сендан сўраб ўтирмаёқ отиб ташлайдилар. Лекин сендақа шошма-шошарларни қози қилиб қўймасликлари аниқ. Қози бўлмоқ учун одамнинг ақли расо бўлиши керак. Бир одамни йўқ қилиб юбориш ҳеч гап эмас. Аммо уни жарликдан чиқариб, оёққа турғизиб қўйиш мушкул нарса.

Рикало. Бўлмаган гап! Ишонмайман! Бунақа гапларни афсоналарда ўқиганману, лекин турмушда кўрганим йўқ.

Софья (*мазах қилиб*). Сен ўзинг турмушда қўлингга гитара билан таралладан бошқа нимани ҳам кўргансан? Гапнинг сирасини айтганда, одам шарткесар бўлмаслиги керак. Кеча унинг олдида сотган гапларинг эсингдами? Жения бўлса унга бегона эмас.

Рикало. Мен Жениянинг дўстиман... Бошимдаги нарсаларни унга рўйирост айтишни вазифам деб биламан.

Софья. Бу ишинг яхшию, лекин бошинг қовоқбош.

Рикало. Нега мени қарғайсиз?

Софья. Қарғайман-да! Тентак бўлганингдан кейин гап эшитасан. Бузуқ тегирмондақа, ҳаммаёқни шовқинга тўлдириб юбординг-ку, ундан дарак йўқ. Гапирган гапларингни ўйлаб гапирасанми? Сендан йиртқичлар

ҳам қолмади, довул ҳам қолмади, уруш тревогаси ҳам қолмади. Одамларга ўхшаб соддагина гапир қўй-да. Хўш, сенингча нима, Александр душманми?

Рикало. Ҳа, душман бўлмаса, яна нима бўлади?

Софья. Менимча, душман эмас. Сизлардан қолишадиган жойи йўқ. Урушда ўзини яхши кўрсатди. Қўрқоқликни билмайдиган йигит, рус ерини севар эди.

Рикало. Маза қилиб юриш мумкин бўлганлиги учун севар эди-да.

Софья. Бас! Вайсама гаргарак. Билмаганингдан кейин гапирма! Нима бўпти. Бир қоқилиб кетибди-да. Қоқилганда ҳам ўзининг пешонаси ғурра бўлибди. Хўш, нимага қоқилибди. Бошидан ҳуши йўқолганлиги учун қоқилибди-да. Ўзининг ҳуснига ўзи маҳлиё бўлибди-да. Агар товус думига ҳадеб қарайверса, кўзи тиниб кетади. Бошини деворга уриб олади. Одам боласи товусдан ҳам нозикроқ... Нима, кўзи тингани, бу дунёдан ўтганими? Йўқ! Кўз тинишини йўқотмоқ учун унинг елкасига қоқиб қўядилар. Юрадиган йўлини кўрсатиб берадилар. Гуноҳи бўлса, гуноҳини ювадилар. Иш мана бундоқ бўпти...

Рикало. Ён беришдан бошқа нарса йўқ экан-да. Олиб қочган отига ем беришдай бир гап экан-да.

Софья. Сени қара-я. Лўлиларнинг чодиридан чиқиб келганингга анча бўлган бўлса ҳам, қизиқ-қизиқ гапларни эсингдан чиқармабсан.

Рикало. Эсдан чиқаришнинг нима ҳожати бор. Бунақа қизиқ гапларнинг тарихи Фиравнлар замонасидан бошланади.

Софья. Ўзинг ҳам Фиравнларга ўхшайсан. (*Гапни бошқа ёққа буради.*) Борисни кўриб хурсанд бўламан. Нима иш қилганини билмай, азоб чекиб юргандир, бечора.

Рикало. Ҳа, энди иши беш-да. (*Кулади.*) Михаил Михайловичникидан тўйбола бўлиб чиқиб, катерни эгаллаб олди. Қела солиб Юркани отряддан қувиб солди. «Бас!» деб қичқирди. Шунча хўжайинлик қилганинг бўлади. Ўзининг катерларингга бор. Соқол-мўйловингни саломатлигида бу ердан жўнаб қол! Ана вайсашу, ана ҳангама. Қаерга борса, тартиб йўқлигини гапирди. Соқолимни олдирмаганим учун минг бир балога мубтало қилди. Қойил. Хўжайин деган мана бунақа бўлади, деб азбаройи хурсанд бўлдим. У бўлса, титиғимизни ўйнатди. У йигитларга бир соат ичида берган нарядларини бошқа одам икки йил ичида ҳам бермас эди.

Хулоса қалай, у каптарбачча роса адабимизни берди. (Рикало сўнги сўзларни айтаётганда зинадан супачага Харитонов билан Максимов кўтариладилар.)

Харитонов. Қўнғироқни чал. Биринчи бўлиб ўзинг кириб бор. Мен бунақа нарсаларни болай олмайман. Бир ишни солдатчасига шарт қилиб қўйганимдан кейин бўлмай қолади. (Максимов қўнғироқ чалади. Софья Петровна ташвишланади.)

Софья. Қўнғироқ чалаяптилар.

10 Рикало (йўлак томонга боради). Ташвиш тортманг! Уйда чалинган қўнғироқ, уруш тревогаси эмас. (Софья Петровна йўлакка ташвишли назар ташлайди, катта эшикни очади ва кирувчилар билан шивирлашиб гаплашади. Максимов хонага биринчи бўлиб киради.)

Максимов. Оқшомингиз хайрли бўлсин!

Софья (кескин). Агар яхши хабарлар олиб келган бўлсанг, хайрли бўлса ажаб эмас. (Унг томондаги эшик аста очилади. Шабунинанинг сояси кўринади. Унинг пайдо бўлганини ҳеч ким сезмай қолади.) Хўш, иш бир

20 ёқли бўлдими?

Максимов. Олий жазо... (Кучсиз фарёд, эшик ёпилади, Софья Петровна қалтираб кетади.)

Софья. Уйғониб кетибди! Афсус! (Хонанинг ўртасидан тез юриб боради.)

Максимов. Мен гапимни ҳали айтиб бўлганим йўқ... Олий жазони бошқа жазо билан алмаштирдилар. Унинг урушда кўрсатган илгариги жасорати ҳамда узоқ хизмати назарга олинди. Штрафнойга жўнайди.

30 Софья. Хўш, энди қалайсан? Денгизчи эмиш-а! (Кетади.)

Рикало. Демак гуноҳидан ўтибдилар-да.

Максимов. Ҳа.

Рикало. Чакки бўпти! (Пауза. Максимов билан Харитоновга тикилади. Харитонов бошини баланд кўтариб, хонани кесиб юриб келади ва шиддат билан қайрилиб, Максимовнинг олдида тўхтади.)

Харитонов. Бу гапга қўшиласанми, хўш?

Максимов. Қўшиламан, ўртоқ иккинчи ранг капитан.

40 Харитонов. Бу ишинг чакки! Сендан буни кутмаган эдим. А лаббай? (Рикалога ишора қилади.) Ешлиги учун афв этса бўлади. Сен бўлсанг, анча катта бўлиб қолдинг! Ҳар бир нарсани чуқурроқ мулоҳаза қилиш керак.

Максимов (осойишта). Гапларингни тушунмадим.

Харитонов. Гапларимнинг тушунадиган жойи йўқ. Тушундингми? Лаббай? *(Пауза.)* Мен унга Андрейга қараган назар билан қарайман: «Хўш, қайси казакдан ёмон? Қадду қомати келишган, қора қош, чеҳраси яхши ўртоқнинг чеҳрасига ўхшайди. Жангда қаттиққўл... Шундай одам орамиздан кетди!» хайф кетди. Хўш, нега кетди? Ўз айби билан кетди, демоқчимисан? Бундай дейиш ярамаслик бўлади! Фақат ўз айби билан кетди дейиш тўғрими? Қани ўзимизга бир назар ташлайлик-чи... Ўзимизга савол бериб, ўзимиз рост жавоб қайтариб кўрайлик-чи... Айб ҳаммада... Мен ҳам жавобгар эканимни тан оламан.

Максимов. Йўге, сиз айбли эмассиз.

Харитонов. Нима дединг? Яхши гапирмадинг! Юрагингга кўз ташлаб кўр, сенга аён бўлади. Бир сафда бўлатуриб, ўз вақтида олдини ололмадик, ўртоғимиз жарнинг ёқасига келиб қолганида уни ушлаб қололмадик! Нима деб ўйладик? Уддабурон, ботир, демак иш жойида деб ўйладик! Бу тўғри эмас! Урушқоқликда хўроз ҳам ботир. Аммо бизлар одамлармиз, совет одамларимиз. Ботирлик билан уддабуронлик — жангчиларнинг иродаси. Большевикларнинг ақл-идроки, аскарларнинг шон-шарафи бўлмаса ҳеч қандай иш беролмайди... Мана шунини бир ўйлаб кўр-чи! Ўзингнинг ҳам гуноҳларинг йўқ эмас.

Максимов. Тонмайман. Дарвоқе, бизларни ҳам суд қилиш керак эди... Лекин бизнинг гуноҳимиз унинг гуноҳини ювиб кетолмайди.

Харитонов. Сени кеча ақлли деб мақтаб чакки қилган эканман. Ақлинг борлигига кўзим етмай қолди.

Максимов. Сабаб, ўртоқ иккинчи ранг капитан?

Харитонов. Шафқат қилинганидан пушаймон эмаслигинг, балки севинишинг керак.

Максимов. Сабаб?

Харитонов *(кутилмаганда жиддий гапиради)*. Сен қаерда хизмат қилаяпсан? Офицермисан, офицер эмасмисан?

Максимов. Офицерман!

Харитонов. Ўзинг хизмат қилиб турган дивизионни қадрлайсанми ёки қадрламайсанми?

Максимов. Қадрлайман.

Харитонов. Модомики қадрлар экансан, нима учун унинг шарафини қадрламайсан?

Максимов. Менми?

Харитонов. Ҳа, сен! Нима дейсан? Ўз касбинг-

даги офицер билан ҳисоб-китоб қилиб юбораверилса... Бу катта шармандалик эмасми, сен ғоздай четга чиқиб тураверасанми?

Максимов. Гуноҳкор отилиш-отилмаслигидан қатъи назар, шармандалик-шармандалигича қолавереди.

Харитонов. Ёлғон! Улчамасдан кесяпсан! Нима дединг? Одам ўлиб кетгани билан унинг хизмати саломат қолади. Унинг шавкатини ҳеч нарса билан юва олмайсанми... Агар тирик бўлсанг, ўзингни ҳам тузатиб олишинг, бошқаларнинг ҳам юқини енгиллаштиришинг мумкин. Агар бошқалар ўзларининг ҳам гуноҳсиз эмасликларини тушуниб олсалар, кейин бошқаларга ҳам кўмаклашадилар... Чинакам кўмаклашадилар... тушундингми?

Максимов. Тушундим!

Харитонов. Гап мана бундай бўпти!.. Жаҳлим чиқиб кетишига сал қолди. Ўзинг яхши йигитсан-ку, гоҳо ақлинг калталиқ қилиб қолади.

20 Максимов. Мен, ўртоқ иккинчи ранг капитан...

Харитонов. Биз сен билан ҳали кўп гаплашамиз! Мен ҳали сен билан ҳисоб-китоб қилганимча йўқ, ҳали кўп жаҳлим чиқиши мумкин...

Максимов. Сабаб?

Харитонов. Хўш, Дон-Кихотнинг найрангини кўрсатган ким? Паҳлавонликдан ваъзхонлик қилган ким? Агар унга бўлган ишончингни ўз вақтида ҳалол айтиб, хатога йўл қўйганинга тан берсанг, бизлар чуқурроқ ўйлаб кўрган, аввал ишнинг миридан-сиригача 30 суриштириб кўрган бўлардик, шундан кейин олам гулистон бўлган бўларди. Ҳали шошмай тур! Шунақа ўйинга тушираманки. (Рикало кулиб юборади.) Ҳа, сиз нега куласиз?

Рикало. Масала тўловда, ўртоқ иккинчи ранг капитан.

Харитонов. Нима, нима?

Рикало. Кўз ёшларимизнинг бадалини тўлабди демоқчиман. У одам отрядимизга келгандан бери кўрган кунимиз қурсин. Ҳаммамизни титигимизни ўйнатмаган кун йўқ эди. Бизнинг бошимизга тушган мусибатлар унинг бошига тушганга кулаяпман...

Харитонов. Севинмай қўя қолинг! Ўзингизга эҳтиёт бўлинг!

Рикало (ўзини йўқотиб қўяди). Шундай, ўртоқ...

Харитонов. Нима шундай? Тентак қани энди бу

ердан юриш қилиб қолинг! Евгения Сергеевнага ҳам ором керак. Марш! *(Харитонов Максимов билан эшик томонга кетади. Рикало қолади.)* Ҳа, нега қолаяпсиз? Қани бир юриш қилиб қолинг! Бу ерда ўралашмасангиз ҳам бўлади! Сиз бўлмасангиз ҳам унинг иши бита-веради.

Рикало. Кетолмайман, ўртоқ иккинчи ранг капитан. Софья Петровнадан уни уйига элтиб қўйиш тўғрисида буйруқ олганман.

Харитонов. Командирингиз ўша бўлгандан кейин кутишингиз керак. Унга бу ерда кўп ўтириб қолмасликни маслаҳат берсангиз ҳам бўлади. *(Харитонов билан Максимов кетадилар. Рикало улар чиқиб кетган эшикни беркитиб, жойига қайтиб келади.)*

Рикало. Ана холос. Отамизнинг жаҳли чиқиб кетди. Мен Борькани шайтон уриб кетди, деб ўйлаган эдим... Балли, отамизга, бунақа бошқа одамни топиш қийин. *(Пианинога яқинлашади. Унинг олдига ўтириб, аста чалиб куйлайди.)*

Рикало қўшиқ айтиш билан банд. Зинанинг супасида Клобуков пайдо бўлади. Унинг қўлида туғун, хаёл суриб аста кела бошлайди.

Клобуков *(катта эшик олдида тўхтайдди)*. Қизиқ!.. Уч марта келиб, ҳали ҳам тополмаяпман. Бу ерда бирор чалкаш борга ўхшайди... Қизиқ, нимада чалкаш бўлиши мумкин? «Лаперон» тенгламасидами? Йўғе, Эвольвента хулосасида бўлса керак. Яна бир текшириб кўрсаммикин-а? *(Шинелининг чўнтагини кавлайди. Қалта қаламни олиб пичирлаб эшикка ҳар хил жадваллар ёза бошлайди.)*

Рикало *(куйлашда давом этади. Телефон чақиради, Рикало телефонга яқинлашади)*. Старший лейтенант Рикало эшитаяпти! Хўш, эшитаман! Ўртоқ учинчи ранг капитан... Есть. Дарров кемага бораман. *(Трубкани қўяди.)* Ашулага мос келганини қаранг-а! *(Эшикка яқинлашиб, уни чертади.)* Софья Петровна. *(Эшик очилади. Софья Петровна ва Шабунина чиқадилар. Шабунина рангсиз, аммо тинч қиёфада.)*

Софья. Нима гап?

Рикало. Кемага чақираяптилар. Денгизга бориш керак экан.

Софья. Қани бора қолайлик. Эртага эрталаб келаман. Сен бўлсанг, Женя, ҳозирча дам ол. *(Шабунининг қулоғига гапирлади.)* Ўринга кириб бемалол

ҳанграб йиғла! Бурнингни ёстиққа қилиб хотинларда-
қа ув торт. Дарров енгил тортасан. Бошимдан ўтган
гапларни гапираяпман...

Рикало. Кўришгунча хайр, Женя. Денгиздан қай-
тиб келишим билан ҳузурингизда бўламан. Истаган
вақтингизда ҳар қандай фармойишингизни бажаришга
тайёрман.

Шабунина. Яхши. Ўзингизни эҳтиёт қилинг, Ми-
ша, сиз жуда яхши дўстсиз.

10 Рикало. Сиз мендан чўчиб ўтирманг, менга ба-
лоям урмайди. Ҳеч ҳалок бўлмайман. Ҳа, сира ҳалок
бўлмайман. Мен ғалаба учун яшашни истайман. Мен
энди ўлмайдиган бўлиб қолдим. Бирор кун бирор бало
бўлиб ўлиб қоладиган бўлсам ҳам, бари бир тирик бў-
ламан. Сизлар билан бирга яшайман. Жангларга ки-
раман. Сизлар билан бирга севинаман. Урушаман, ғус-
салар чекаман. Сизлар мени энди балки йўқ деб ўй-
ларсиз, мен бўлсам, ёнингизда тирик тураман, мен шу-
нақа одамман, ҳа!

20 Софья. Ҳадеб сафсата сотаверма! *(Шабунина
уларни йўлаккача узатиб қўяди. Рикало катта эшикни
очган пайтда, жадваллар билан банд бўлган Клобуков
ерга ўтириб олиб эшикнинг пастки тахталарига рақам-
лар ёзаётган бўлади. Сўзсиз саҳна.)*

Рикало. Андрюша! Бу қандай гап? Нега сен
эшикнинг тирқишидан қараяпсан?

Клобуков *(ўзини йўқотиб қўйиб ўрнидан тура-
ди)*. Қўйсанг-чи? Худо урсин бунақа гап эсимга ҳам
келгани йўқ! Мен... бу ерга шунчаки келдим.

30 Рикало. Кўриб турибман! Менимча сен эшикнинг
тирқишидан қараб турган эдинг.

Клобуков. Бу-ку тўғри-я... Биласанми мен кела-
ётган эдим, ҳа, етиб қолган ҳам эдим... Шу пайтда бир
ҳисобни текшириб кўриш хаёлимга келиб қолса бўла-
дими...

Рикало. Ҳисобни шу ерда текшириб кўради-
ларми?

Софья. Сен эшикнинг ҳаммасини чизма-чизиқ қи-
либ юборибсан-ку.

40 Клобуков. Рост-да! Кечирасиз! Мен ҳозир артиб
ташлайман! *(Чўнtagидан рўмолчасини олади. Тупуриб
ҳўллайди, эшикни артмоқчи бўлади. Шабунина уни
тўхтатади.)*

Шабунина. Қўйинг, Андрюша, баттар суркатиб
юборасиз. Сиз қаёққа келаётган эдингиз, менинг ол-
димгами?

Клобуков. Мен сизга айтсам, журъат қилмадим, фақат соғлигингизни сўраб кетмоқчи эдим... Модомики кетаётган экансизлар... Мен бир нарсани айтмоқчи эдим, лекин кўриб турибманки...

Шабунина. Ҳеч нарсани кўриб турганингиз йўқ, Андрияша. Бировнинг эшигига келиб, уни қора қилиб кетиш яхши эмас.

Клобуков. Балки мен бу ерда ортиқчадирман? Софья. Топди! Уни ҳайда, Женя!

Шабунина. Йўқ... Йўқ! Мен ҳали ўтириб чой ҳам ичаман, кираверинг, Андрияша.

Софья. Узоқ айланишиб қолма! Чойни ичу кетавер! *(Софья Петровна билан Рикало хохлашиб, пастга тушадилар. Клобуков Шабунинанинг кетидан уйга кира туриб, эшикни беркитишни унутиб қўяди.)*

Шабунина. Ечинг. Шинелингизни илиб қўйинг!

Клобуков. Ростимни айтсам, жуда ўнғайсизлана-япман.

Шабунина. Чой ичасизми?

Клобуков. Раҳмат! Ростимни айтсам...

Шабунина. Мен билан чой ича қолинг! Баданим увушиб кетаяпти.

Клобуков. Уйингиз иссиқ-ку.

Шабунина. Баданим совуқдан увушаётгани йўқ. Асабларим тортишаяпти.

Клобуков. Ҳа, тушундим... Мен шу сабабдан ҳам ҳузурингизга келишга журъат этдим. Менинг гапга унча ҳам уқувим йўқ. Бироқ мен сизга шу қадар хайрихоҳманки...

Шабунина. Яхши, яхши... Дастурхонга яқин келинг. *(Клобуков ўтиради. Аммо қўлидаги тугунни қўймайди.)* Қўлингиздаги нима?

Клобуков. Чизмалар! *(Жонланади.)* Биласизми, менинг ўтгизинчи билан юз берган ҳодисадан миям тинчимаяпти... Мен ажойиб материалдан тенги йўқ корпус ясашни ўйлаб топдим. Уч қатор фанер ишлатиш керак бўлади. Фанерларни қўл билан, елим билан бир-бирига ёпиштираемиз. Корпусимиз сув ўтказмайдиган мустаҳкам бўлади. Чизмани кўрсатсам, кўрасизми?

Шабунина *(ҳурмат билан)*. Жуда қизиқ бўлса керак.

Клобуков. Билмадиму, ҳар қолда, мен уч кундан бери шуни ҳисобини қилаяпман. Лекин кейинги кундаги воқеалар... Бу чигалга ақлим етмай қолди... Қаердадир янглишганга ўхшайман. Миям ишламай қол-

ди... Нима учундир ҳаммавақт сизни ўйлаганим-ўйлаган... Сизга раҳмим келади. (*Шабунина кутилмаганда бошини столга қўйиб йиғлайди. Клобуков ҳайратда ўрнидан туради.*) Евгения Сергеевна! Женя! Сизга нима бўлди? Қўйинг йиғламанг! Бас қилинг! (*Шабунина жавоб бермайди. Клобуков эҳтиёт билан унинг елкасини силайди.*) Мен ҳалал беришимни билмадим... Хафа бўлманг, ҳозир кетаман.

10 Ш а б у н и н а (*ўрнидан туради.*) Сиз ҳеч қаерга кетмайсиз... Сизнинг бу ерда ҳеч қандай алоқангиз йўқ! Менинг аҳволимга парво қилманг.

К л о б у к о в. Ростимни айтсам, кетгим келаяпти. Қаютам шу қадар жонимга тегдики, у ерда одамлар бекордан-бекорга сандироқлаб юришади. Ўткинчи сарой бўлиб қолди. Бошни бир ерга қўйиб ўйлаб иш қилишимга қўйишмайди. Сизнинг уйингиз тинч. Бемалол. Фикрлар ўзидан-ўзи қўйилиб келади.

20 Ш а б у н и н а. Бўпти, шу ерда ўтириб ишингизни қилаверинг! Ёнимда одам ўтирганини сезиб турсам тинчланаман. Эсингиздами, маслаҳатларингиз менга ҳаловат бағишлайди, деган эдим. Сиз тенгламаларингизни чизиб ўтираверинг, мен чой қўяман.

К л о б у к о в. Чиндан ижозат берасизми? Мен бу ерда узоқ ўтирмайман. Эсимни сал йиғиштириб олсам, бас, ахир қилаётган ишим ўзим учун эмас, катта режаларим бор. Демак, ижозат берасизми?

30 Ш а б у н и н а. Хўп дедим-ку. (*Шабунина дераза ёнига бориб электр чойнакни қўяди. Клобуков стулга тиз чўкиб ўтиради, қоғозларини кўриб чиқа бошлайди. Шабунина унга ўгирилиб қарайди.*) Худди ёш боланинг ўзи.

К л о б у к о в (*ишга кириб, жонланиб кетади. Чўнтагидан логарифма чизғини олиб чизиб кетади. Орқасига қарамай гапираверади.*) Женя, бир нафасга олдимга кела оласизми? (*Шабунина унинг олдига келади.*) Қўмагингиз керак бўлиб қолди... Мен хатони топганга ўхшаяпман. Мен мана бу иш билан банд бўлиб турганимда сиз менга синуслар миқдорини ҳисоблаб беринг. (*Шабунинага чизғич ва бир парча қоғоз беради.*)
40 Тезроқ бўлинг! (*Клобуков яна ишга шўнғиб кетади.*)

Ш а б у н и н а (*чизғични олади, қўлида айлантиради, жилмаяди, аста гапиради.*) Шамшод.

К л о б у к о в (*қайрилиб қарайди.*) Нима дедингиз?

Ш а б у н и н а (*чизғични ўйнаб туриб.*) Бу шамшод ёғочдан ясалганми?

Қлобуков (*норози*). Бу ерда шамшоднинг нима алоқаси бор? Мен сиздан жамлаб беришни сўрадим.

Шабунина. Мен жамлашни билмайман, Андрюша. Ҳатто бу нарса қанақа ёғочдан ясалганини ҳам билмайман.

Қлобуков (*унинг гапни тушуниб қолиб*). Бунга қаранг-а, мен сизнинг доктор эканлигингизни унутиб қўйибман. Лекин мен сизга айтсам, бу сал нарса, ҳар қандай мактаб ўқувчиси ҳам билади. Ургатиб қўяйми?

Шабунина (*тоби бир тусда*). Майли.

Қлобуков. Мана қаранг! (*Чизғични стол устига қўяди. Шабунина тирсакларини стол устига тирайди. Уларнинг бошлари бир-бирларига тегай деб туради. Шу вақтда зинапояннинг супчасига Лябинский югуриб чиқади. Эшик очиқ турганини кўриб хонага аста қарайди.*) Мана бунга қаранг... Ҳар қандай мураккаб ҳисобларни бир неча секунд ичида чиқариш мумкин. Мана бу бўлса...

Лябинский. Уртоқ капитан-лейтенант!

Қлобуков (*унинг гапни эшитмайди*). Мисол учун бир ҳисоб чиқариб кўрайлик... Синуснинг бурчагидан бошлаймиз...

Лябинский (*ўзича*). Эшитмаяпти! (*Жилмаяди.*) Одамлар севгида бахтиёр бўлсалар, шунақа бўлар экан-да! (*Уларга яқинлашиб, баланд овоз билан гапирди.*) Уртоқ флагмеханик! Минг биринчига боришингизни сўрадилар. Мотор ғириллаб қолди. Сабабини тушуна олмаяпмиз. Мени старший лейтенант Рикало юборди. Албатта келсин деяпти...

Қлобуков (*ўгирилиб қарайди*). Нима гап, қаёқдан келдингиз? Сизга нима керак? Қанақа моторни гапираяпсиз?

Лябинский. Узимизнинг моторни гапираяпман, ўртоқ капитан-лейтенант.

Қлобуков (*ғазаб билан ўрнидан туриб кетади*). Узингизнинг моторингизни? Узингизнинг моторингизни гапирётган бўлсангиз, бориб тузатавермайсизми? Ахиртинч қўясизларми, йўқми? Одам деганга бир лаҳза ором ҳам керак-да.

Парда

ТўRTINЧИ ПАРДА

Иккинчи кўриниш

Лешев. ...Сиз резерв группа бўлиб борасиз, лейтенант Журавлёв, иккинчи дивизионнинг торпедо катерлари сиз билан бирга боради. Сизнинг вазифангиз мабодо биринчи эшелоннинг ҳужумкор тўдаларидан бирортаси муваффақиятсизликка учрагудай бўлса, ўша тўда атака қилаётган нуқтага бостириб бориш ҳамда ҳужумни охиригача етказишдан иборатдир. Вазифа аниқми?

Журавлёв. Аниқ, ўртоқ капитан-лейтенант.

- 10 Лешев. Ҳаммангиз кўрсатиб берилган йўл ва манзилларни яна бир марта текшириб кўринглар. Гаваннинг ичкарасида балки туманликда тутун пардалари орқасида ҳаракат қилишга тўғри келар. Шунинг учун ҳар бирингиз йўлни яхши билишингиз, кўз юмиб туриб инанинг тешигига ип ўтказган одамдай мўлжалда янглишмаслигингиз керак. *(Офицерлар қўлларидаги қоғозларни яна бир марта кўзларидан кечирадилар.)* Ўртоқ капитан-лейтенант! Ҳамма нарса тайёр!

Максимов. Яхши! Қомдивни кутиб турилсин!

- 20 Лешев *(Максимовга яқинлашади)*. Иш жойида? Фақат бу гал жангга Мишасиз кетасиз... Агар у бўлса эди...

Максимов *(кескин)*. Бас! Бу тўғрида гапирма... Сафарга кетиш олдида юрагимни эзма...

Лешев. Ўзимнинг ҳам юрагим эзилаётгани учун гапираяпман-да.

Максимов. Бас, деяпман! Биласанми, у менинг кимим эди? У кетиб ҳаётимнинг ярмидан айрилгандайман. Туғишган биродаримдан ҳам ортиқ кўрардим... У яшашни истар эди, ҳа, ғалаба учун яшашни истар эди. У мана шу ғалаба йўлида шаҳид бўлди.

- 30 Лешев. Биз ҳарбийларнинг қисматимиз шу-да...

Максимов. Ҳа... шафқатсиз, илтифотсиз тақдир!.. Биз немисларни шундай бопплаймизки, улар биродаримизни унутмаяжаклар. Бугун юз берадиган ҳодиса биродаримиз учун душмандан оладиган қасосимиздир. Немисларнинг ҳолига вой! *(Қирғоқда Харитонов пайдо бўлади.)*

Журавлёв *(қомдивни кўриб)*. Смирно! *(Максимов Журавлёвнинг олдига боради.)*

- 40 Максимов. Ўртоқ иккинчи ранг капитан, сувости кемалари Қизил Байроқли қирувчилар дивизиони сафарга тайёр!

Харитонов. Вольно... Сизларни табриклайман, ўртоқ офицерлар! Бу гал сафаримиз қизгин бўлади. Оташни татиб кўрасиз!

Журавлёв. Оташдан ҳеч вақт чўчимаганмиз, ўртоқ иккинчи ранг капитан. Қойилмақом чиниққан, қоврилиб пишганларданмиз!

Харитонов. Ўртоқлар! Яқинроқ келишларингизни сўрайман! *(Ҳамма уни ўраб олади.)* Кўп гапириб ўтирмайман. Сизларнинг бугунги сафарингиз кўпроқ жасорат талаб қилиши ҳамда қуролни бошқачароқ ишлатилишини талаб этиши эътибори билан оддий сафарларга ўхшамайди. Аммо бизлар шунча вақт бекорга машқ қилмадик. Улуғ маршалнинг таълими қулоғимизда — ғалабага тўла ҳақ-хуқуқимиз бор. Бизлар бундай катта мушкул ишни биринчи марта бажараётганимиз йўқ... Шундай бўлса ҳам, менинг қалбим бугун бошқачароқ дукиллаб турибди. Чунки бугун биз флотчиларнинг унутилмас байрам куни. Она ватан бизлардан кўпдан бери талаб қилган нарсани — ўзимиз ҳам узоқ вақт чидам билан кутган нарсамизни шу бугун амалга оширишимиз керак. Душман денгизимизни икки йил мобайнида лойқалатиб, ифлос қилиб келди. Биз мана шу душманни шу бугун абадий ҳайдаб чиқаришимиз керак. Жангга кира туриб ўзингизга ва бошқаларга нисбатан қаттиққўл ва ҳамиятли бўлиш кераклигини унута кўрманг... Тирсакларингиз мустаҳкамлигини сезиб туринг! Ҳаммамиз умумий бир иш учун яшаймиз. Ҳаммамиз мана шу иш учун жавобгармиз. Олдимизда узоқ йўл ётибди. Бамисоли тоққа кўтарилаяпмиз. Тикка тоққа кўтарилиш осон иш эмас... Мен сизларга айтсам, оғир иш! Бу машаққатни қаттиқ меҳнат ва шижоат билан енгмоқ керак. Уни ҳаммамиз бирга бўлсак енга оламиз. Кимки эгри йўл излаб қолгундай бўлса, кимки ёнма-ён кетаётганлардан ўзиб кетаман деб шошилса, унинг ҳолига вой... Бундайлар ярим йўлда чилпарчин бўлиб кетиши аниқ. Қадимги денгизчиларнинг: ҳамма бир киши учун — бир киши ҳамма учун, деган қондасини биласизлар. Мана шу қондага амал қилсак, қовурғамиз синмайди! Афсуслар бўлсинки, ўзим сизлар билан бирга бораётганим йўқ. Аммо сизларни Максимов қўлига топшираман. Оқ йўл бўлсин сенга, учинчи ранг ва катта сафар капитани! *(Офицерлар сўқмоқ йўлдан денгиз бўйига тушадилар. Будков яшик устига ёзиб қўйилган харитани йиғиштириб олади.)*

Максимов. Оқ йўл тилаганингиз ва ишонч билдирганингиз учун раҳмат, ўртоқ иккинчи ранг капитан. Фақат сиз менинг унвонимни ошириб гапирдингиз.

Харитонов. Тўғри гапирдим. Эсим жойида! Фар-

мон уч кундан бери қўлимда турибди. Сафарга чиқиш олдида табриклай деб, шу пайтгача ичимда сақладим...

Максимов. Менга унвон берилдими?

Харитонов. Арзигудай иш қилган бўлсанг керакки, унвон берилибди... Аммо ҳовлиқиб кетма. Ботирлик ўз йўли билан, лекин саломатлик, аҳиллик, сабот ва эҳтиёткорлик шу ботирликнинг йўлдоши бўлиши керак. Сенга ақл ўргатадиган жойим йўқ. Узинг биласан! (Соатга қарайди.) Вақт бўлди. Ҳозир адмирални кутиб олишим керак. Саломат бўл! (Максимовни бағрига босади, хайрлашиб тезлик билан кетади.)

10

Будков. Сизни табриклашга ижозат беринг, ўртоқ учинчи ранг капитан.

Максимов. Шошилманг, Степан Василич, сафардан қайтиб келганимизда табриклайсиз.

Будков. Шундай вақтда табриклаш сафардаги бахтиёрликка йўлдош бўлади!

Максимов. Бўпти, бўпти! Қўлболадан чекайлик. (Портсигарини олиб, Будковга узатади.)

20

Будков. Соғ бўлинг, бунинг тамакиси енгил. Мендан чекмайдиларми?

Максимов. Йўқ, кексамиз! Сизники ўпкани тешиб юборади.

Будков. Бизники кўнгилни очади. Чекишга ижозат берасизми?

Максимов. Марҳамат!.. Утиринг! Ихтиёримизда ўн минут вақт бор. (Иккови яшик устига ўтиради. Пауза.) Ойни қаранг-а!

30

Будков. Нима дедингиз?

Максимов. Ойни қаранг деяпман. Шу ерда ҳам шайтоннинг қўли бор! Ишимизга халал бермаса деяпман.

Будков. Йўлимизни ёритади. Бугун қуёш булутлар бағрига ботди. Уфқ сержаҳл башарага ўхшайди. Эрталабга бориб осмон булут билан қопланса, шамол турса керак.

Максимов. Жуда соз! Шамол турса, тўлқин бўлади. Баланд кўтарилган тўлқинлар бизларни душманга кўрсатмайди. Хўш, Степан Василич, бопплармиканмиз?

40

Будков. Боппламаган пайтимиз ҳам бўлганми, ўртоқ учинчи ранг капитан.

Максимов. Мен ҳам бопплаймиз деб ўйлайман. (Уйчан.) Биз сиз билан узоқ яшадик, Степан Василич, фалокатлар ва ғалабалар бағрида чиниқдик. Мен бир воқеани асло унутолмайман, балки сизнинг ёдингиздан

кўтарилгандир. Мен бу ерга бундан ўн йил бурун келган эдим. Ушанда биринчи марта кеманинг кўприкчасига чиқдим. Ҳали пишмаган бир одам эдим. Менга кўз қирини ташлаб, ёнингизда қўпол бир одам турганини хўриб, қовоғингизни солдингиз.

Будков. Йўғе! Мен сизга қараб, ҳа, бундан денгизчи чиқади, деб қўйган эдим.

Максимов. Ушандан бери қанчадан-қанча сувларни босиб ўтдик. Усиб улғайдик. Бошқа ҳамма нарса ҳам ўсиб-улғайди. Олдимизда эса буюк истиқбол бор.

Будков. Тўғри, ўртоқ учинчи ранг капитан. Энди бўзал яшаймиз. Менинг ёшим анча ўтиб қолди. Шундай бўлса ҳам бўлажак гўзал ҳаётни кўраман деб ўйлайман. Ёшлар бўлса — мана шу гўзал ҳаётнинг чинакам эгалари бизнинг қабрларимиз тепасида чиройли гулдай яшнайдди. Қуёшни айтмайсизми, қуёш мана шу чаман тепасида солдатнинг тугмачасидай ярқираб туради.

Максимов. Тўхтанг!.. Бу, сиз дейман, Степан Василич, қабрлардан гап очиб қолдингиз? Ярашадиган гапни гапиринг-да.

Будков. Тилимга келиб қолдию, гапириб юбордим... Агар жиддийроқ ўйлаб кўрилса, ҳақиқатда шундай, умр ўтиб кетди. *(Пауза.)* Шу фурсатдан фойдаланиб, ўрнимга кимни боцман қилиб олиш масаласида қулоғингизга икки оғиз гап айтиб қўймоқчиман.

Максимов. Хўш, кимни оласиз?

Будков. Мотор старшинаси Лябинскийга ишонасизми?

Максимов. Сал ёшроқ-да.

Будков. Ёшлик айб эмас. Ҳозир ўзингизнинг ёшлигингизни эсладингиз. Кексалар қолмади, ҳисоб. Энди ёшларнинг гали...

Максимов *(ўрнидан туриб, ҳа, ҳа, ҳалаб кулади)*. Гапимизни қаранг, Степан Василич, боцманимиз тирик бўла туриб янгиси тўғрисида фол очиб ўтирибмиз.

Будков. Урмонга борсанг болта ола кет, деган гап бор, ўртоқ учинчи ранг капитан. *(Гапни буради.)* Кемага бораймиз?

Максимов. Ҳа, вақт ҳам яқинлашди. *(Қирғоққа Бойко келади. У сал оқсоқланиб, сўқмоқ билан нагга туша бошлайди. Максимов уни кўриб қолади.)* Ўртоқ Бойко!

Бойко *(чўчиб турган ерида қотиб қолади)*. Мен, Бойко!

Максимов. Йўл бўлсин?

Бойко (*бепарво гапиради*). Кемага бормай қаёққа борамиз, ўртоқ капитан-лейтенант...

Максимов. Кемага дедингизми? Госпиталдан қандай қилиб чиқдингиз? Ижозат қоғозини олдингизми?

Бойко. Соғ-саломат одамга ижозат қоғози нимага керак? Оёғим ишга яраб қолди.

Максимов. Ишга яраб қолди дейсизми? Қийшайиб кетаяпти-ку. Ижозат қоғозингиз бўлмаса, кемага боришга рухсат бермайман.

10 Бойко. Икки оғиз гапиришга ижозат беринг.

Максимов. Гапиринг!

Бойко. Утган ойда камарни бўш бойлабсан деб сафардан қолдирган эдингиз. Тўғри қилган эдингиз-ку, ammo менга қаттиқ алам ўтган эди. Бугун бўлса кийимимни бошлаб кийиб олдим, кайфият ҳам бўлакча...

Максимов (*жилмайиб*). Қайфингиз қанақа?

Бойко. Жанг қилмоқчи бўлиб турибман! Қайтарманг!

Максимов. Қайтармасликка ҳақим йўқ.

20 Бойко (*жаҳли чиқади*). Ахир, мен бўлмасам, прессларни тоблаш масаласи нима бўлади? Шафқатингиз борми, ўртоқ капитан-лейтенант.

Максимов (*ўзини кулгидан тўхтаиб*). Хўш, Степан Василич, сизнингча қалай, менинг шафқатим борми?

Будков. Албатта бор! Сизнинг шафқатингиз менга «Эй боцман, денгизчини кемага олиб кет» деб, буюраётгандай.

Максимов (*ҳа, ҳа, ҳалайди*). Бопладиларинг!
30 Таслим бўлмай, иложим йўқ!

Бойко. Бир олишайки, ўртоқ капитан-лейтенант! Осмонга чиққан фрицни оёғидан тортиб тушираман.

Будков. Иш қилмай туриб мақтанма! Сенга айтиб қўяйки, унвонни тўғри айтишга ўрган! Капитан-лейтенант эмас, балки учинчи ранг капитан, дейишинг керак.

Бойко. Узр сўрайман!.. Билолмай қолибман.

Будков. Қани, кетдик! (*Будков билан Бойко кетадилар. Максимов яшик устига ўтириб чекади. Баланд бўйли қизил флотчи пайдо бўлиб, сўқмоқ йўлдан*
40 *пастга туша бошлайди.*)

Максимов. Ўртоқ қизил флотчи! (*Қизил флотчи қайрилиб қарайди. Аниқ ҳаракат билан салом беради. Қаддини тиклайди. Бу қизил флотчи Боровский эканлиги билинади.*)

Боровский. Ўртоқ капитан-лейтенант, жарима

ротасидаги қўпоровчи взводнинг қизил флотчиси сизнинг ихтиёрингизда...

Максимов (*паузадан кейин, оҳиста*). Салом! Бери келинг! (*Боровский юриб келади.*) Менинг олдимга нима учун келганингизни биласизми?

Боровский. Йўқ.

Максимов. Моторларни ишга солинг, қўзғалдик.

Парда

ТАМОМ